

Tartalom

LV. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM

2001. FEBRUÁR

FALUDY GYÖRGY: Háromszáztizennyolcadik szonett; Háromszáztizenkilencedik szonett; Háromszázhu- szonegyedik szonett (A hidegháború)	3
LÁSZLÓFFY ALADÁR: Ádám duzzog; A küldönc; Mi- ért hallgatsz, Isten-Edison?	6
SZÁRAZ MIKLÓS GYÖRGY: Sör és gesztenyepüré (re- gényrészlet)	9
VERESS MIKLÓS: Szállás; Néma anyakép	24
HÁY JÁNOS: Szem a szembe; Rögvest bele; Bosszú; Döglött férfi; Mikor tudnék; Szeretni; Szellőzzek ki	27
MÉHES KÁROLY: Kilátás a Horthy-toronyból	31
TORNAI JÓZSEF: És virágoznak az édes mellek; Sejte- lem-Erzszi, igézet-Edit; Li Taj-Po a Kilenc Sárkány- fog-hegyen	36
TANDORI DEZSŐ: A Kosztolányi-líra kikezdhettlen- sége	39
FÓNOD ZOLTÁN: Egy 65 éves „fiatal költő” informá- ciós bankja (Születésnap interjú Tózsér Árpáddal)	48
VEKERDI LÁSZLÓ: „Honnan jövünk? Mik vagyunk? Hová megyünk?”	60

TANULMÁNY

PENKE OLGA: Dugonics előszavai	63
VÖRÖS ISTVÁN: Az azonosság formái, a különbözőség formátlansága (A nemzet fogalmáról Jan Kollár és Berzsenyi Dániel művében)	79

KRITIKA

JÁSZ ATTILA: „Hiába a lyuk ugyanott” (Címszavak azonoságokról és különbözőségekről Bertók László Februári kés című kötetéhez)	83
BÁRDOS LÁSZLÓ: A szóra bírt egyetemesség (Jókai Anna: Mennyből az ember)	89
SZABÓ TIBOR: Dante – realitás és allegória között (Kelenen János: A Szentlélek poétája)	93
KISS LÁSZLÓ: „S ezzel a kör bezárult” (Kiss Ottó Szövegek című kötetéről)	96
HÁRS ENDRE: „A legyőzött felülmúlja önmagát” (Bonyhai Gábor összegyűjtött munkáiról)	99

„A Tisza-parton mit keresek?”

HOLLÓSI ZSOLT: „Szeretem kihallgatni, mit fúj a szél” (Beszélgetés Szepesi Attilával)	108
---	-----

Szerkesztői asztal ..... a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

KERESZTES DÓRA munkái a 30., 62., 88., 95., 98.
és a 107. oldalon

DIÁKMELLÉKLET

ÁRPÁS KÁROLY: Mire tanít a Virágos katona?
(Magartásminták Gion Nándor regényében)

FALUDY GYÖRGY

Háromszáztizennyolcadik szonett

*Mások vagyunk. Én imádom a fák,
a könyvek, nők s az élet illatát.
Szeretek holdat, napfényt, csillagot
és őrzöngök, hogy mindent itthagyok.*

*Számodra kín a lét. Az emberek
gyilkos történelme se kell neked,
s ne tudjon rólam soha senki se
mondod, ha majd kilépsz a Semmibe.*

*Szégyenkezem, hogy csak miattam élsz,
segítesz, védesz, kímélsz és kísérsz,
s amíg én élvezem az életet
te szótlánul örülsz, hogy vége lesz.*

*Roppant szakadék fut kettőnk között:
ez az, ami bennünket összeköt.*

Kolozsvár, 2000

Háromszáztizenkilencedik szonett

*Megírtam mindent magamról? Aligha.
Zokogjak? Hengegjek? Tudom, hogy ritka:
de merev vágyamnak húsz évesen
sem engedtem soha, ha szerelem*

*nem kísért engem. Ha félnap vagy félév
után imádni kezdtem egy nő lényét:
„Vetkőzz! Azonnal lefekszem veled”,
szóltam, „test nélkül lélek sem lehet.”*

*Mit mondok most, kilencven évesen?
Lábam nehéz, balog mindkét kezem,
sovány vagyok, a város örege*

*és emlékek gyülekező helye.
Sok elveszett. De még mindig velem
maradt Erosz s a halálfélelem.*

Budapest, 2000

Háromszázhuszonegyedik szonett

A HIDEGHÁBORÚ

*Milliárd dollárból ezret meg ezret
dobtak ki, le a csukott ablakon.
Sztálin, Dulles, Hruscsov, Kissinger, Brezsnyev
rendelte így. Célt nem láttak vakon.*

*A két felet vedd mint két őrült embert,
kik azt képzelik: ez az életút,
s csupán azért gyártottak atomfegyvert,
hogy ne vívjanak atomháborút.*

*Félszázados téboly volt. Majd azt mondják,
mikor egy másik és újabb bolondság
mellett vagy ellen harcol a világ:*

*ez hát sorsunk itt lenn a földi létben,
öröm, nyugalom, igazság helyében
nem kapunk, csak ideológiát.*

Budapest, 2000

LÁSZLÓFFY ALADÁR

Ádám duzzog

*Uram, hogy végleg vége, hát
tartsd meg utolsó vacsorád.
Volt arany, tömjén, mirha, bor
és szex – csak szeretet sehol.*

*Elváltunk, kárba vész a hír,
mely később Bibliádba ír.
A bordám helye még sajog.
Hogy nőül kapjam valahogy*

*túl kicsi volt az Édened,
most egyedül felmérheted.
Sértetten és elűzve – rád
bízta Romeód s Júliád!*

*Mindenkinek, ki bármit bírt,
adj fizetségül hosszú hírt.
A barbárt, aki nem tanult,
töröltesd ki nyomtalanul:*

*a Szixtinában hogy kezünk,
mint akik épp szövetkezünk
valamire a többiért -
már-már szikrázva összeért,*

*majdnem tökély: De Istenem,
ne szavazz bizalmat nekem.
Nekem csak fáj, csak fáj, csak fáj,
hogy folyton ígérj s megtalálj.*

*Jobb meg se teremtettjeként
mondani vissza az igényt.
Te nem hívtál, én nem jövök.
Így megspóroltuk a jövőt.*

A küldönc

*Ki lehet ez a napraforgó?
Hány ezer éve jön-megy itt?
Tejes vagy behívó-kibordó?
Postást vagy halált alakít?*

*Télen a hóemberkalappal.
Nagyon rég: Ulisses-sisak.
Hol glóriás miként az angyal,
hol szarvgyanús, mint kecskebak.*

*Te vagy a fény tragédiája,
árnyéki Hamlet, amatőr,
kiben kicsorbul, mint a fáma
és összecsuklik ama tör.*

*Bobóc, te, bőszerűhatatlan,
ki helyettem és általam
s főképp előttem ötven-hatvan
nagy felvonásban halva van.*

*Én egyszer leszek halott: mostan!
S te meg sem állsz, míg levelek
s tejek s ami új behívókban
áll, azoknak találsz helyet.*

*Rohanj tovább hű gyökeremmel,
mint térdigkopott Kleine Muck,
míg van valahol cím, meg ember,
nem kímélhetjük a sarut.*

Miért hallgatsz, Isten-Edison?

*Boreász lappul énekel,
nagy Wagneri fény-függönyök
hol halnak el, hol élnek el
a sarki finnugor mögött,*

*miközben lent a déli szín:
egy pödört bajsz – János Vitéz
fatamorgana vásznain
más Veronika-kendőt néz.*

*Gépész úr, elszakadt a film! ...
Gyújtson világot, jegyszedő! ...
Friss sósperec, rabtársaim! ...
Segítség! Ne csípj úgy, Jenő! ...*

*Patak a sötét folyosón.
Kié e mozi-mosoda?
Fogom. Hozom. Jól kimosom.
De Ágnes úr, ön kicsoda?*

SZÁRAZ MIKLÓS GYÖRGY

Sör és gesztenyepüré

(REGÉNYRÉSZLET)

Úgy zuhogott, hogy szinte porzott, sercegett. A presszó teraszának piros-fehér csíkos ponyvája alatt ültünk, és ha lehunytam a szemem, olyan volt, mintha körülöttem óriási serpenyőkben szalonnát pirítának. Időnként újabb és újabb szalonnadarabokat dobtak a serpenyőkbe, és tudtam, hogy olyankor autóbusz vagy teherautó gurul az úttesten. Úgy rémlik, hosszú percekig ültünk szótlánul, jól esett csöndben lenni és hallgatni, mert fáradt voltam, hiszen hajnalban keltem, a délelőttöt vonaton töltöttem, és jó volt az is, hogy a zivatar elmosta a hőséget, és újra levegőt lehetett venni, újra anyaga és íze, zamata volt a levegőnek. A lakásomban feltámadt hulla meg sem kérdezett, gesztenyepürét és ásványvizet kért nekem, magának pedig három káposztás rétest meg egy pohár sört rendelt, aztán aggályosan megkérdezte a pincérnőtől, hogy vajon édes-e a tejszínhab, mert ő egészen biztos benne, hogy a hölgy – aki én voltam volt – csak az édes tejszínhabot szereti, és nem tudom, honnan tudta – nem azt, hogy az édes tejszínhabot szeretem, mert ez átlátszó fogás, hiszen aki szereti a tejszínhabot, az mindenki édesen szereti, és melyik nő nem szereti a tejszínhabot? –, nem tudom, hogyan találta ki, hogy a gesztenyepüré a kedven-cem. Ráadásul ebben még kényes is vagyok, mert a nagyfi olyan gesztenyepüréket csinált, hogy bármelyik cukrásznő megnyalta volna utána az ujját. Azokhoz a nagyfi féle gesztenyepürékhez mi magunk szedtük a gesztenyét, mert odahaza, a városunktól nem messze, az Ökörhegy egyik déli völgyecskejében, ahol négyszáz éve még a város sáfránykertjei húzódtak, abban a Sajóparti kis völgyben az 1800-as évek elején egy szép kis gesztenyeligetet telepítettek, és tíz éve, amikor én még gyerek voltam, a ligetből már csak hét hatalmas, megfeketült törzsű fa állt, de akkoriban már kevesen tartották számon, csak a város legrégebb lakói ismerték őket, és akik tudtak róluk, azok nem verték nagydobra, hallgattak, mint a sír, csak a családban örökítették tovább, hogy merre keresendő a fák, és ebben nem volt különbség magyar, német vagy szlovák családok közt, mert a város régi családjai ebben – és sok másban is – nem szlovákok, németek, magyarok, hanem elsősorban lokálpatrióták voltak, így a hét fa termése elegendő volt a mi kis városunk ínycenceinek, mi pedig, az apu és a nagyfi, minden ősön kijártunk oda, az eldugott völgyecskebe gesztenyét szedni, aztán a magunk szedte gesztenyéből a nagyfi olyan pürét csinált, amilyet a piaci vagy bolti gesztenyéből nem lehet csinálni, de a pincérnő ezt

nem tudta, így bízást gondolhatta, az ő gesztenyepüréjük a legfinomabb a világon, és azt is gondolta, mert rám nézett – nem úgy, ahogy a pincérnök szoktak, laposan a fél méteres fekete szempillájuk alól, hanem úgy nézett, hogy tágra nyílt a szeme, szépen egyenesen nézett, látszott, hogy lát is, hogy valóban engem lát, és az a fiatal, csinos pincérnök kíváncsinak és kedvesnek látszott, jól megnézett magának, és nem lehettem neki ellenszenves, mert mosolygott –, aztán előbb az égnek fordította, majd lehunyta a nagy barna szemét, és ez azt jelentette, hogy csak ne féljek semmit, hogy majd meglátom, milyen mesés, milyen királyi az ő tejszínhabjuk meg gesztenyepüréjük, még cuppantott is egyet az összeillesztett öt ujjá hegyére, végül annyit mondott, szinte csak nyögte, hogy „Mmmm!”, aztán újra kinyitotta a szemét, az én feltámadt hullámnak a véres ingére nézett, a köténye zsebéből elővett néhány papírszalvétát, odaadta őket a feltámadottnak, majd besétált a helyiségbe. Mi pedig ismét csendben voltunk, hallgattam, hogy sül és serceg a falnyi embernek is elegendő szalonna, figyeltem a szakadó esőben szaladó embereket, akik a fejükre húzták a zakójukat meg a trikójukat, néhány idősebb hölgy lassan közeledett a járda közepén, mindőjük egy-egy kiskutya pórázát markolta, vidámak voltak, tarkák, kövérek és nagyhangúak, akár egy baromfiudvar, ahová kukoricaszemeket szórnak, nevetgéltek, kotkodácsoltak, mindegyiküknek nejlonszatyor volt a fején, mindenféle színes ábrákkal meg feliratokkal, úgy állt a fejükön a zacskó, mint a szakácsok magas fővege, mert ahogy a fejükbe húzták, bennük szorult a levegő, és azok a nejlonszatyrok kifeszültek, mint egy-egy kis hirdetőoszlop, és azokon a kis hirdetőoszlopokon cigarettareklámok voltak, cowboyok meg terepjáró autók, az egyikén meg egy gyönyörű meztelen csaj, fejen állva mosolygott, a háttérben, kék ég előtt fejen álltak a pálmafák, az öreg hölgyek lassan, döcögve vonultak a papucsaikban meg a magas sarkú pántos szandáljaikban, az eső rájuk tapasztotta a tarka, virágmintás trikóikat, és látszott, hogy ezek a hetven meg nyolcvan éves nénik nem hordanak melltartót, hogy a hasukig, a köldökükig lóg a mellük, és hogy egyik másikuknak akkora mellbimbója van, mint egy tepertős pogácsa, és elgondolkodtam rajta, hogy milyen jó nekik, hogy mennyire szabadok, és bármilyen csúnyák is, nekik van igazuk, hogy ilyen fesztelenek, hogy nem szégyellik, nem rejtegetik a csúnyaságukat, hanem szinte kérkednek vele, annyira szeretik az életet, annyira tudnak és mernek élni, mert a nagy otthon soha nem mert volna ilyen holmikat felvenni, azt mondta volna, hogy frivol, és ezekre az esőben pácolt, félig átlátszó trikójú nénikre nem is tudom, mit mondott volna, mert a nagy, ha kimozdult otthonról, mindig fekete vagy sötétbarna szoknyákban, fekete vagy sötétkék kardigánokban járt, fekete volt a kabátja meg a kendője is, pedig a nagy valamikor meztelen éjszakai fürdőzést rendezett a barátnőivel meg a barátaival a tavon, de amikor ezt felhánytorgattam neki, akkor csak mosolygott.

– Mindennek megvan a maga ideje – mondta. – Akkor szép voltam, friss és fiatal. Valamikor!

Az apu is megszólalt: – Mindennek megvan az ideje – motyogta elgondolkodva. – Lőrinc is belepisál a dinnyébe, nem igaz?

Látszott, hogy az apu azt sem tudja, mit beszél, mert csak úgy fél füllel volt jelen, mert valójában valami orvosi hírt bámult a tévében, a nagyfi mégis felhúzta az orrát, és elvonult a szobájába. Mert a nagyfi képtelen volt megbarátkozni a korával. Annyira rossz viszonyban volt a saját öreg testével, hogy még egy világosabb fejkendőre is azt mondta, frivol. Azt meg aztán igazán nem tudom, mit mondott volna ezekre a kutyafalkával felvonuló, csaknem félmeztelenül viháncoló nénikre. Talán jobban megbotráncozott volna rajtuk, mint azon, hogy én, aki csak most érkeztem meg Budapestre, máris egy frissen feláradt, véres hullával ülök egy presszó teraszán. Én viszont azon voltam felháborodva, hogy az a tetszhalott rám sem néz, illetve csak néha suhan át rajtam a tekintete. Végül úgy döntöttem, hogy valójában nagyon is szívesen legeltetné rajtam a szemét, csak méltóságból és tapintatból tesz úgy, mintha minden figyelmét lekötne a vértől csatagos inge. Összehajtogatta, egy pocsolójában kissé megtunkolta a papírszalvétát, és nekilátott kidörgölni a vért az ingéből. Nemigen sikerült neki, csak maszatolta és kenegette a vért. Közben az idős hölgyek már ott vonultak mellettünk, és ők nagyon élvezték az esőt, csak a kiskutyáik nem élvezték, csapzottan és ázottan dideregtek, igyekeztek volna haza, egészen megfeszültek a pórázaik, ahogy húzták volna hazafelé a gazdáikat, de semmi esélyük nem volt, mert apró, hurkaszerű tacskók meg dagadt pincsik voltak, és egy olyan szöcskelábú, egérfejű mexikói kiskutya, úgyhogy nem tudták húzni a gazdáikat, csak a pórázokat tudták kifeszíteni, és az idős hölgyek sorban, mintha előre megbeszélték volna, ugyanolyan időközönként felrikoltottak, hogy – Bobby!, Mucus!, Samantha!, Sissi! –, de a kutyák a fülük botját sem mozdították, csak húzták továbbra is a pórázaikat, és ahogy a hölgyek elvonultak mellettünk, hallottam, hogy arról folyik a csevej, hogy kinek, mikor, hogyan maradt abba a menzese, és vihorásztak és káráltak és kotkodácsolnak, kiabáltak, hogy BobbyMucusSamanthaSissi!, és az én hullám olyan igyekezettel dörgölte az ingéből a vért, hogy apró hurkákra mállott szét a kezében a papírszalvéta, és nemcsak az inge, de az orra is véres volt, és egyszer csak azt vettem észre, hogy előveszem a zsebkendőmet, a szépen vasalt, vászonból készült zsebkendőmet, megnyálazom a sarkát, átnyúlok az asztal fölött és ledörgölöm az orráról az odaszáradt vért, aztán visszaülök a székemre, és akkor meg ő hajol át az asztalon, kiveszi a kezemből a maszatos zsebkendőt, gyűrögeti, az inge zsebébe dugja, hogy majd kimosva adja vissza, morogja, én meg azt mondom, hogy az inget mielőbb áztassa be hideg vízbe, és újra csönd lesz, nagyon jó, hogy nem akar beledumálni a földbe, hogy nem érzi azt, hogy mindenáron beszélnie kell, mert fáradt is vagyok meg idegen is, az külön jó,

hogy magázódunk, mert az több lépés távolságot is jelent, meg valami pikáns ízt ad ennek az amúgy is érdekes találkozásnak, és a pincérnő hozza az italainkat meg a süteményeinket, barátságosan mosolyog, a gesztenyepürén annyi tejszínhab van, hogy lecsurog az üvegkehely talpára, és a mosolygós pincérnő rámkacsint, aztán a megboldogultra pislant és felszívódik, a megboldogult meg csak morog, hogy ez az ő szerencséje, most biztosan arra gondolok, hogy ő valami kemény gyerek, valami izomagyú szörnyeteg, aki a fogmosópoharában is bészből ütőket tart fogkefe helyett, holott csak szerencsétlen alkat, időnként elered az orra vére, néha akkor is elered, ha az orrát fújja, és hogy néz az ki, ha tíz perc ismeretség után ő most így véresen kéri meg a kezemet, ne is tiltakozzak, semmi értelme, ő nem akar engem győzködni, idővel magamtól is rájövök, hogy igaza van, mert ő tudja, az első pillanatban megérezte, hogy én leszek a felesége.

Amíg beszélt, én a kiskanállal lapátolgattam befelé a szájamba a gesztenyepüré falatokat, és igyekeztem úgy lapátolgatni, hogy minden falatnyi pürének jó nagy hósapkája legyen. Amikor elhallgatott, felnéztem, ő is engem bámult, aztán elkapta rólam a tekintetét, két ujjal felcsippentette az egyik rétesét, elátotta a száját, majd gyorsan mégis inkább letette, és felemelte a sörét.

Mosolyognom kellett ezen a suta leánykérésen, de az apu intelmei is eszembe jutottak.

„Akkor hát itt most engem etetnek? – gondoltam. – Lépre csalni igyekeznek? Elhúzzák előttem a mézes madzagot? Aminek nem szabad bedőlni? Mostan kivetették volna rám a hálót? Kiakasztották a légyapírt? Amire illenék rástartolnom, mint méhecskének az illatos réti virágra? Hogy aztán menthetetlenül odaragadjak? Hát hülye ez a fiú? Vagy engem néz hülyének?”

De azért elnevettem magam, mert eszembe jutott a nagyfi, ahogyan a légyapírt felerősíti a kamra lámpájának üvegkarimájára. Mert a nagyfi olyan megátalkodott arckifejezéssel, olyan ádázul gonosz képpel, mindenre elszántan akasztotta fel azon a nem is olyan régi-régi nyáron a légyapírt, ahogy a megörögött vadász állítja fel a csapdát, az illúziótlan és kiábrándító, ámde célszerű dróthurkot, és az apu kevés dolgot utált úgy, mint azt a papírdobozkából kicsavarható, lelógatható, enyves papírcsíkot, a „gyilokragacsot”, ahogy az apu nevezte, amelyen állandóan legyenek, szúnyogok, lepkék billegették pilledten a szárnyukat vagy a lábaikat, attól függően, hogy mijük ragadt bele a csalóka illatot árasztó, mézzel kevert halenyvbe. Gombostűfejnyi muslincák pöttyözték azt a ragacsos szalagot, néha ott zúgott-búgott rajta keservesen, egyre gyöngébben, egyre lemondóbban egy-egy méhecske vagy darázs is, és a szerencsétlenek, amíg el nem fáradtak, meg nem törtek, ezek olyan igyekezettel próbáltak volna szabadulni, hogy időnként meglengették, meghimbálták a lámpabúráról lecsüngő szalagot, aminek a végén, súly gyanánt, egy karton-

papír hengerecske volt. A nagyinak, ha meglátta a berregő-zúgó méhecskéket vagy darazsakat, kegyetlen fény villant a szemében.

– Na ugye! – mondta kárörvendőn, s a kezét dörzsölgette. – Kellett neked torkoskodni!? A más kamrájában dűlni!? A más vagyoniában tobzódni!? Megérdemelted! Úgy kell neked!

Az apu viszont ezt már nem nézhette. Ő, aki nap nap után nyílt sebeket varrt be, aki szilánkosra tört csontokat illesztgetett helyre, aki már-már anynyira tisztelte az életet, mint valami buddhista szerzetes, hát az apu nem állhatta a méhecskéék és darazsak kétségbeesett zúgását-búgását, és nem is ült tétlenül, kitrappolt a kamrába, és elkezdte menteni a szerencsétleneket.

– Csak az ösztönüknek, a programjuknak engedelmesskednek – dörmögte az apu. – És egy rendes, becsületes kamrában nem számíthatnának efféle, biológiai csapdának minősíthető, alattomos fegyverre!

És az apu hörgött meg morgott, mert a gusztustalan és alattomos légyapapír az ujjához, az ingéhez, a hajába ragadt, rátekeredett a fülkagylójára, és a méhecskéket meg darazsakat persze sosem sikerült kiszabadítania, hanem csak még jobban beleragadtak abba a kulimászba, és az apu csúnyán káromkodott, mígnem egyszer az egyik halálraítélt darázs, miközben az apu kiszabadítani igyekezett, megcsípte az orrát, pont az orra hegyét, és az apu még védekezni sem tudott, mert a légyapapír ráragadt a homlokára, és éppen az orra előtt lógott le, és mindkét keze már korábban hozzáragadt feljebb a papírhoz, úgyhogy az apu úgy állt a kamra közepén, a hokedlin, mintha felakasztotta volna magát a légyapapírral a lámpára, ott állt lábujjhegyen, mindkét keze a feje fölött, a légyapapírhoz ragadva, az orra is a légyapapírhoz ragadva, és akkor az apu olyan ocsmányul káromkodott, hogy a nagyfi egyszerűen nem bírta tovább.

– Édes fiam, neked olyan ocsmány a pofád – mondta felháborodottan az apunak –, annyira kimondhatatlanul ocsmány, hogy felfordul tőled a gyomrom!

És akkor az apu – aki addig még bírta valahogy, nem rángatta el a kezét az enyves papírtól, nem rángatta a fejét, mert félt, hogy leveri, leszaggatja a lámpa-ernyőt is –, hát akkor az apu sem bírta tovább.

– Igen!? – kérdezte halkán és baljósan. – Hát akkor bassza meg a mama a kurva, kibaszott légyapapírját!!

És az apu nem állt meg itt, nem elégedett meg ennyivel, mert ha az apu belekezdett valamibe, hát az bele volt kezdve, az aztán meg volt csinálva, az be is lett fejezve, mert az apu nem szerette az ímmel-ámmal, fél szívvel végzett kon-tár munkát, így hát a nagyfi befogta a fülét, sarkon fordult és halálra váltan beszaladt a szobába, mert az apu megmarkolta a légyapapírt, a darazsát, a lámpa-ernyőt, a villanydrótot, a villanykörtét, és az egész miskulanciát üvöltve bele-vágta a kamrapolcon sorakozó befőttes- és uborkás- és lekváros- és málnaször-pös üvegekbe, és közben a Jóistennek azt a szerszámját emlegette, ami minden

férfiembernek a legfontosabb a világon, és az apu azt a kényes szerszámot, ami talán magának a Mindenhatónak is különös becsében áll, a legváltozatosabb emberi és állati kórok pontosan körülírt tüneteivel látta el, a lámpaernyő pedig szilánkokra zúzódott, a villanykörte szétduzzant, két ötliteres uborkásüveg pozdorjává tört, három málnaszörpös palack elrepedt, a mennyezetből kiszakadt a lámpa vezetéke, az apu pedig dermedten állt, nézte a művét, nézte a földön a málnaszörp tócsáiban az uborkákat meg a tormadarabokat, a kapor savanyított virágrozettáját, nézte, hogyan csöpörészik a polcokról a málnaszörp, hogyan lóg a mennyezetről a kitépelt drót csonkja, hogyan csillog, sziporkázik mindenütt a milliárd üvegszilánk, és az apu mégcsak meg sem menekült, mert a szőrös karjára rácsavarodott a dögtetemekkel teli légyapír, a nyakára rátekeredett a mennyezetből kiszakadt lámpa vezetéke, és akkor a nagyfi újra bedugta a fejét a kamrába, megcsóválta a fejét, már-már mondott is valamit, de akkor az apu ránézett, és olyan bárgyún és szelíden nézett, mint egy esze-hagyott tömeggyilkos, mire a nagyfi gyorsan csak annyit mondott, hogy ő most átszalad a Plaththékhoz, mert tegnap pucolták be a kapualjukat, és megkérdi a Sárít, hogy nem maradt-e valamicske malter meg cement meg mész.

- Szaladjon, mama - bólintott ábrándosan az apu. - Szaladjon csak. Az nagyon jó lesz. - Aztán előbb a karjára nézett, majd rám. Magához intett. Kezembe nyomta a szőrös karjára szorosán rácsavarodott légyapír végét.

- Gyerünk! - mondta. - Mintha sebtapasz volna!

Úgy körülcsavarodott az a ronda ragacs a karján, hogy láttam, egy rántással nem tudom letépni.

- Két nekifutásból, rendben?

Az apu csak bólintott, és én két határozott, gyors rántással tökéletesen szőrtelenítettem az apu jobb karját.

Hárman három napig tüsténkedtünk, amíg sikerült helyrehoznunk az apu által lerombolt kamrát, és a nagyfi aranyos volt, igazán sokat segített, valósággal imádták egymást az apuval, és a harmadik nap delén már olyan volt a kamra, mint rendesen, és amikor elégedetten szemléltük a munkánk eredményét, akkor a nagyfi sarkon fordult, úgy szedegette a lábát, mintha a tej futna a tűzhelyen, nemsokára visszatért, kezében az ismerős forma papírdoboz, a lámpa alá tette a karosszéket, felkapaszkodott rá, pipiskedve az ernyő szélére erősítette a dobozt, majd egyetlen mozdulattal kirántotta az enyves szalagot. Aztán hátra, közénk lépett, kicsit oldalt billentette a fejét, úgy csodálta a mézes illatú, ocsmány szalagot, az apunak meg kiguvadt a szeme a megdöbbenéstől, de a nagyfi olyan őszintén, olyan igazi megkönnyebbüléssel sóhajtott fel: - Na, most tényleg kész! -, hogy az apu inkább semmit sem szólt, és nekem mindez végigfutott az agyamon, és el is nevettem magam, amikor ott, a presszó teraszán az a frissen feltámadott, véres hulla megkérte a kezemet, és megint eszembe jutottak az apu intelmei, csakhogy az apu intelmei anyagtalanok vol-

tak, nem volt szaguk és nem volt színiük, csak szavak voltak, itt viszont szakadt az eső, mintha dézsából öntötték volna, és az esőnek igazi nyár szaga volt, erős, semmihez sem hasonlítható nyári zuhé szaga, verte a ponyvát, csattogott a járdán, a vastag zsinórokként aláhulló víz szüntelen remegésben tartotta a hatalmas platánok levelét, az autók kerekei úgy sercegetek, mint forró zsírban a szalonna, de az apu intelmei nem sercegetek és nem volt ázott föld szaguk sem, és különben is csupa-csupa mindennapos, hihető dolgokról – kábítószerről, kocsmázásról, teherbe esésről, betörőkről, zsebtolvajokról, maffiózókról –, nem pedig feltámadó véres hullák leánykéréséről szóltak.

Elnevettem magam. Szégyenszemre egy csöppet sem zavart, hogy ez az orrvérzős hulla házassági ajánlatokkal ostromol, de abban azért nem hittem, hogy tíz perc alatt bele lehessen szeretni valakibe. Még ha az a valaki én volnék is! Az viszont mellette szólt, hogy olyan embernek látszott, mint a pincérnő. Olyannak, aki látja a másik embert. Akit érdekelnek az emberek. Hogy is mondta, miként óvott az apu!? Aki ápoltnak és figyelmesnek, értelmesnek meg udvariasnak látszik, az a leggyanúsabb! Merthogy manapság a nagyvárosokban az udvarias és intelligens és érzékeny emberek nyúzottnak, bárdolatlannak és ápolatlannak látszanak, és minél inkább rendezett külsőt mutat valaki, annál jobban vigyázni kell vele.

„Az apu logikája szerint a srác irtó gyanús! Hiszen műveltnek, értelmesnek és érdeklődőnek látszik. Annak mutatja magát. De mellette szól a véres orra meg a véres inge.”

Lenyeltem egy nagy lapátnyi hósapkás gesztenyepürét, és azt mondtam neki, hogy előbb csak mesélje el szépen, hogyan is került az én lakásomba, aztán majd megfontolás tárgyává teszem a dolgot.

A mese elég valószínűtlenül hangzott. De talán éppen a valószerűtlensége tette olyan hihetővé, hogy lassan-lassan minden kételyem eloszlott. Sőt, már-már boldog voltam, hogy az én önjelölt párom ismeri az otthonom történetét, hogy megtudhatom tőle, kiféle-miféle szerzetek tengődtek korábban a falai között. Az összes lakót ismerte, aki az elmúlt években a lakásban megfordult.

– Nagy ügy! – mondta. – Három lakója volt. Az első egy homokos srác. Ő szúrta ki és ő hozatta rendbe a romjaiból. Aztán meg is vette az önkormányzattól. Miután meghalt, két táncos lány költözött be. Mindkettő vegyes tüzelésű.

– Micsoda?! – nevettem el magam a gesztenyepürém fölött.

– Pontosan az, amire gondol – mondta akkor az én önjelölt párom, az én jövődöbelim, és már nem bírta tovább, szájához emelte a korsóját, lehuntya a szemét, és hosszú, nyugodt kortyokban, egy szuszra felhajtotta a sört, majd előbb visszatette az üres korsót az asztalra, s csak azután nyitotta ki a szemét. Bocsánatkérően nézett rám, kicsit zihált a megerőltetéstől, de végül megadóan mesélni kezdett. Elmondta, amit jól tudtam, hogy az a langyos srác, a lakásom

első tulajdonosa profi revütáncos volt, elmondta azt is, amit nem tudtam, hogy a tánc mellett fényképezni is nagyon szeretett, és elmondta, hogy ők ketten éppen a fényképezés miatt futottak össze egy ködös hajnalon. Előző este ugyanis mindkettőjüknek az az ötlete támadt, hogy hajnali felhőket, kéményeket, cserepeket, háztetőket fényképeznek. Egymásról mit sem tudva keltek fel hajnali négykor, betöltötték a masinájukat, aztán elindultak a sziporkázó ködben és párában úszó tetőkre. Egymásról mit sem tudva bandukoltak fel egy-egy lépcsőházban a padlásajtóig, botorkáltak keresztül a padlásterén, másztak ki a tetőre, és indultak el az ezüst- és aranysziporkázású derengésben, indultak el a kémények közt tekergőző keskeny ösvényeken, a kéményseprők korhatag deszkajárdáin egymással szemben, hogy aztán az egyik tetőn egymásba botoljanak. És a találkozásuk annyira valószínűtlen volt ott fenn a magasban, a hajnali város fölött, a szűk és korhatag gyilokjárón, hogy rögtön barátságot kötöttek.

- Hogyan halt meg?

- A karomban - sandított rám az én poraiból feltámadott kérőm, és elnevette magát. - És ez ráadásul igaz. Hasraesett a jégen. Korizni voltunk három táncos lánnyal. A Moulin-ból. És elvágódott a jégpályán. Eltaknyolt, és beverte a halántékát. A korcsolyám sarkába.

Bambán nézett, de én még bambább képet vághattam, mert amikor újra rám pillantott, elnevette magát, majd bevallotta, hogy előző éjjel iszonyatosan sokat vedelt a haverjaival, és most hasogat a feje, ráadásul úgy érzi magát, mintha meggyilkolta volna a saját öccsét, pedig nincs is testvére, aztán visszakanyarodott a kéményseprők magasban tekergőző gyilokjáróira, és elmesélte, hogy egy többmilliós nagyváros fölött a legsötétebb téli éjszakán is varázslatos fények lebegnek, tavasszal meg nyáron pedig egyenesen tündérik ezek a derengő, illanó, lebegő fények, mert egy ilyen nagyváros soha nem zár tökéletesen, állandóan szivárog valahol, ereszt a menny felé, olyan, mint a léggömb, akármilyen szorosan is kötőd el, reggelre mindig leereszt, mert egy ekkora köröngeteg fölött mindig vannak rések, hézagok, ahol elcsurog, csöpög, kiszivárog, elszökik valamennyi fény, és ez a fény földöntúli ragyogássá áll össze a felhők alatt, a tetők fölött, mert a padlások és cserepek magasából az utcai osztorlámpák felülről látszanak, csak a lefelé szórt fényük látszik, az utcák, terek fényei, a neonreklámok, az autók fényoszórói és a lakások világos ablakai, ez a mérhetetlen, töméntelen fényhulladék mind-mind egyetlen hatalmas, színesen sugárzó gömbsátorra, sugárzó fényféltekévé áll össze, és azon a nyári korahajnalon az ég derengése, a köd sziporkázása még varázslatosabbá tette a véletlen találkozást, ami amúgy is elég különleges volt ott a házhegyek cseréppel fődött csúcsai között, ahol kerubok, szárnyaló angyalok, pegazusok és taltos paripák röpítette harci szekerek sejlettek fel majd tűntek el újra és újra a gomolygó, szeszélyesen lebegő, meg-megringó és foszlányaira szakadozó ködben.

– Olyan ott fent – nézett rám a kérőm, és a szeme csillogott, mint a fekete olajbogyó –, olyan, mint a megelevenedett mitológia. Sziporkázó, selymes és sejtelmes fény. Ördögpfák, kigyúrt atlaszok, pegazusok, szatírok. Az elegáns bérházak kupoláinak tetejéről elrugaszkodó, szárnyas sarujú hermészek, pufók cupidók. A homlokzatok lenről sosem látott szoborcsoportjai. Mozdulataikba belekövült, sóbálvánnyá dermedt alakok. Mint Dante poklában vagy a purgatóriumban. Pokol és menny közt félúton, gomolygó felhők közt. Ott fent, szitáló ködben, kormos kémények erdejében, antennaligetek és kupoladombok közt, a kéményseprők gyilokjáróin valódi, életre szóló barátságot kötöttünk. Én meg az a buzi fiú.

Ismerhették, mint a rossz pénzt, csak a fejét kellett kicsit tekergetnie, és a pincér csaj hozta is az újabb korsó sört.

– Szerettem azt a fiút – morogta a kérőm, és a kiskanalam nyelével az ingére száradt vért piszkálta. – Voltak vágyai. Volt elképzelése a világról. Hát, nem lett valami hosszú barátság.

Megmarkolta a korsót, rám mosolygott.

– Régebben sokat csavarogtam a háztetőkön – mondta. – Elmeséljem egy kalandomat?

Nem várt választ, de azért bólintottam. Éreztem, hogy szeret mesélni. Azt nem tudtam, hogy mindig, mindenkinek szeret-e. Nekem szeretett. És tudtam, hogy igazat mond, mert amikor arról a sziporkázó és ködös régi hajnalról beszélt, amikor a lakásom első tulajdonosával megismerkedett, már akkor láttam, hogy valójában nincs is itt velem, nincs itt a sülő szalonnaként sercegő nyári záporban, nincs itt a presszó teraszán, a piros-fehér csíkos nagy ponyva alatt, mert ahogy mesél, visszaröppen a kéményei és kupolái közé, ahol jól érzi magát, és jó volt hallgatni a meséjét, a kalandját arról is, hogy miként tekergett egyszer régen az éjszakai nagyváros fölött, de az a nagyváros nem Budapest, hanem Prága volt.

Mindez akkoriban esett, mondta, amikor Prága még nem volt ennyire kifényesítve, ilyen németesen kiglancolva, amikor még mállott a házakról a vakolat, amikor még egy korona alatt volt a korsó sör ára, akkor ők egyszer nagyon-nagyon be találtak mártani, már reggel elkezdték a Bonaparte sörözőben, jó korán kezdtek, mint mindig, a várból ereszkedtek lefelé, szépen gyalogosan, mert Prágában csak úgy érdemes, bandukoltak a Károly-híd felé, és először mindig a Bonapartéba tértek be az első gyógysöröcskére, aztán odábbálltak valami kopott vendéglőbe, ahol knédlit reggeliztek fűszeres vadasmártással, aztán szépen ráérősen elkezdtek körözni, hogy ne maradjon ki egyetlen kocsmá sem, és azt ma már nem is tudja, hogy éppen hol voltak, csak azt tudja, hogy késő éjszaka volt már, és ők valamelyik macskához, tigrishez vagy lóhoz címzett kocsmá első emeleti nagytermében ültek az ablaknál, amikor észrevették, hogy a szemközti járdán két fekete kabátos, fekete kalapos, pajeszos zsidó támasztja

a falat, kezükben korsó, és akkor ketten, ő meg az egyik barátja, kiszakadtak a társaságból, szálni való, naiv segítőkészségtől vezérelve levonultak a zsidókhoz, két amerikai chászidhoz, apához és fiához, akik – gyorsan kiderült – kelet-európai zsidó emlékhelyeket és temetőket jártak sorra, és az is gyorsan kiderült, kevés dolog hiányzik az életükből, de bizonyosan nem két részeg magyar góji segítsége, mégis különösebb megindultság nélkül, bölcs és barátságos – vagy csak elnéző? – mosollyal vették tudomásul, hogy az élet kiszámíthatatlan, minden megtörténhet, így hát fel is jegyezték noteszükbé, amit nem tudtak, hogy az egyik legősbibb és legszebb magyar temetőben, a Házsongárdban, ami Erdély fővárosában, a magyar Jeruzsálemben, azaz Kolozsvárott keresendő, ott egy igen-igen szép zsidó temető van, és akkor feloldódott kicsit a hűvös és elegáns távolságtartásuk, ami egyébként érthető is volt olyan részeg alakokkal szemben, akik az eszmecsere után félig telt söröskorsóval a kezükben kapaszkodtak fel a közelben magasodó óriásdarura, hogy aztán fentről, az iszonyatos magasból lógázzák a lábukat, bámulják az alant elterülő „arany” Prágát, és az én kérőm elmesélte, hogy ő és a barátja arról elmélkedtek ott a darun, az éjszakai Prága langyos egében áztatva a lábukat, azon meditáltak nekikomrodva, hogy milyen szerencsések vagyunk mi itt Közép-Európában, csupa „aranyas” meg „kincses” meg „hírös” városunk van, csupa „kis Athén”-unk meg „kálvinista Róma”-nk, hogy nincs egyetlenegy „kis Moszkva”-nk vagy Konstantinápolyunk sem, és nekünk magyaroknak elég baj a nagy szerencsében, hogy a városaink felét elvették tőlünk Trianonban, elvették az erdélyi és felvidéki „magyar Athén”-okat, ilyen bús-borongós gondolatok lebegtek őket körül, lógázták a lábukat a szédítő magasban, irigyelték Prágát, irigyelték a cseheket, hogy mindig mindent megúsztak a hegyeik közt, megúszták a tatárokat, megúszták a törököt is, míg mi három évszázadon át tusakodtunk velük, míg aztán el is vérzett bele Mátyás reneszánsz, gazdag országa, hogy miniket teljesen kivérettettek a mohamedán birodalom évszázadokon át nem lanyhuló hadjáratai, hogy ugyan Achilleuszhoz és Hektórhoz hasonló roppant hőseink, Hunyadyjaink, Kinizsijeink, Zrínyijeink, Dobóink, Jurisicsaink, Szondi-jaink voltak, hogy a mi hősiességünk tiszteletére zúgnak hatodfélszáz esztendeje a keresztény világban delente a harangok, de mit érünk vele?, inkább zúgnának az angolok tiszteletére, viszont volnánk mi hatvan millióan, ahogy ötszáz esztendeje éppen ugyanannyian is voltunk, mint az angolok, csak akkor még sokkal gazdagabbak voltunk náluk, európai El'dorado voltunk, aztán kétszáz év alatt kivérettünk, mint a vasárnapi csirke. Ott lógázták a lábukat a magasban, Prága fűszeres, éjszakai fényeiben, mondta az én véres ingű kérőm, és irigyelték a cseheket, hogy törököt csak cirkuszban láttak. És azért is sajgott a szívük, azért is nagyon irigyelték a cseheket, mert nekik nem gyilkolták le az országukat, ahogyan Magyarországot Trianonban lemészárolták a nagyhatalmak, de legesleginkább talán azért irigyelték a cseheket, hogy olyan világhírű,

zamos és keserű söreik vannak, amilyen nekünk, magyaroknak egyetlenegy sem maradt, talán sosem is volt, és ezen aztán annyira nekibúsultak, hogy el is indultak, leereszkedtek az isteni magasságból, alászálltak a földi pokol bugyraiba, a füstös, nyüzsgő kocsmákba, magyarán kapaszkodtak egy újabb korsó pilseniért, budweiserért vagy staropramenért, négykézláb visszamásztak a daru gémjéről az oszlopára, a két üres korsót elhelyezték a kezelőfülkéjében, a vezérlőpultra, majd megindultak lefelé, vissza Prágába, ahol akkoriban, mesélte a kérőm, városszerte metróépítkezések folytak, a belváros közepén kráternyi árkok tátongtak a terek helyén, és ezeket a kráternyi árkokat úgy vették körül az emeletes bérházak, mint a Grand Canyon sziklafalai a Colorado folyó völgyét, és a nagy bérházak fel voltak állványozva, és az állványzatok tetején derékvastagságú, ezüstszerű csővezetékek futottak, talán vizet, olajat vagy gázt szállítottak a metróépítkezések ösvilági krátereibe, és az én feltámadottam meg a barátja az ég magasából nem ereszkedtek le a földre, hanem átkapaszkodtak az egyik ház állványzatára, feltornázták magukat az állványok tetejére, és fél éjszaka ott csavarogtak, ott kószáltak a magasban, a derékvastagságú, ezüstösen tekerdő csőkígyó mentén barangolva be az éjszakai várost, egyik pillanatról a másikra elillant a fejükből a szesz, az alkohol borongós, nehéz gőze, helyette gyermeki mámor, a mesék titokzatos bódulata ragadta őket magával, hatalmas Zeusz- és Júnófejek, erkélyeket hordozó izomkolosszusok előtt botorkáltak az állványzatok örült magasában, ott grasszáltak az ablakokat díszítő kecskeszakállas szatírok, vigyori ördögpfókák, klasszikus görög portrék előtt, amik lentről olyan megszokottak, hogy nem is igen venni őket észre, ott fent viszont hatalmasak, aránytalanok, mint Goethe grandiózus gipszóriásai, a klasszikus szobrok felnagyított másolatai, a weimári Gólemek, de őket ez nem zavarta, élvezték, hogy minden felborult, hogy az egész világ megbolondult, minden a feje tetejére állt, összezavarodott, elvesztette saját nézőpontját és arányait, bekukucskáltak a legfelső emeletek, padlásszobák ablakain, holdas, meleg nyári éj volt, olyan késő – hajnali kettő vagy talán három –, hogy a legtöbb lakásban sötétség honolt, a nyitott ablakokon kihallatszott az ébresztőórák ketyegése, az alvók lélegzése, itt-ott égett csak egy-egy dolgozó- vagy olvasólámpa fénye, és ahogy árnyként suhantak ott fenn, az erkélyek, ablakpárkányok, omlatag vakolatdíszek, csálé redőnyök, esőcsatornák, cserepek és kémények magasában, egy padlásszoba nyitott ablakában japán köntösbe bújt, szőke lányt pillantottak meg. Legendás arany Prága megtestesülését. Két-három virágcserép közt könyökölt, mozdulatlanul, tágra nyílt szemmel bámulta a holdat. Bús, kék köntöse kissé szétnyílt, megrogytak az aranyszállal szőtt, tarka pagodák, felsejlett a holdfényben fehér keble, és az én kérőm meg a barátja pisszenni sem mertek, kijózanodva lapultak ott fent az irdatlan magasban, a sörök kába gőze elszállt, másfajta mámor, idegen báj kerítette hatalmába őket, moccanni sem mertek, nehogy megtörjék a varázst, nehogy a szép szőke cseh lány meg-

ijedjen tőlük, szerelmesen lapultak egy szatír hámló orrához, és amikor a lány elfordította arcát a Holdról, egyenesen felénk nézett, de nem láthatott semmit a káprázattól, aztán hozzászokott a szeme a sötéthez, és látták, hogy látja őket, összebb húzta mellén a köntöst, lassan behajtotta az ablakot, de nem mozdult, ott maradt, nézte, ahogy az állványon, a csókió mellett, óvatosan araszolnak előre, és az ablak elé érve megálltak, az én leendő kérőm pusztit nyomott a mutatóujja hegyére, aztán azt a pusztit, mint egy kis matricát, az ujj hegyéről az ablaküvegre ragasztotta, a lány pedig elmosolyodott, újra kinyitotta az ablakot, tartotta az arcát, hogy ne az üvegre, hanem ragassza csak szépen az arcára a pusztit, és az a szép szőke lány még a szemét is lehunyta, és az én feltámadottam, az én véres ingű kérőm az ujj hegyével odaragasztotta, de nem az arcára, hanem a szájára, az ajka közepére ragasztotta a pusztit, és akkor az a cseh lány csücsörített is a szájával, aztán kinyitotta a szemét, megint mosolygott, a nyelvcskéje hegyével megnyalta picinykét az ajkát, aztán *psszt!* intett az ujjával, és bent a szobában tényleg szundikált valaki, egy derékig kitakarózott fiú feküdt odabent, annak a szép lánynak az ágyában, és akkor a lány pusztit nyomott a saját mutatóujja hegyére, most az én leendő kérőm hunyta be a szemét, talán még csücsörített is az ajkával, és a lány az ujj hegyét a szájához érintette, és amikor a kérőm újra kinyitotta a szemét, akkor gyorsan ledobta a köntösét a földre, fehér teste libbenő káprázatként, lidércként sejlett fel a holdfényben egy pillanatra, de már az ágyban is volt, kuncogva bújt el az alvó fiú mögött, és akkor az a cseh fiú – aki talán meg sem születhetett volna, ha Nándorfehérvár, Temesvár, Buda, Eger és Szigetvár helyett Olmützöt, Pilsent, Hradec Královét, Prágát, Liberecet és Usti nad Labemet ostromolja háromszáz éven át szüntelenül a török –, az a félmeztelen cseh fiú megmozdult, nyújtózkodott egyet, ál-mában jóízűen csámcsogott egy kicsit, és akkor a leendő kérőm meg a barátja szépen elillantak, mint a kámfor.

Ezt mesélte nekem az én véres orrú hullám, a feltámadottam, a leendő kérőm, és látszott, hogy amíg mesél, addig nincs itt velem Budapesten, az esőverte platánokkal szegélyezett, forgalmas utcán, nincs itt a piros-fehér csíkos nagy ponyva alatt, hanem ismét ott áll a prágai éjszakában, és szerelmesen, bódultan bámulja a holdfényben sütkérező, szép cseh lányt, ott áll a barátjával az állványzat magasán, egy titán vagy egy kecskeszarvú faun orrához lapulva, látam, hogy amíg mesél, a semmibe réved a tekintete, de aztán befejezte, visszatért hozzám ide, ahol a nyári zápor és a nedves aszfalton guruló autógumik olyan hangot adtak, mintha ezernyi szelet szalonnát sütögetnének zsírban.

– Azért meséltem el, hogy megnyugodjon. Hogy elmúljon az ijedtsége – mondta, és annyira hátrabillentette a székét, hogy azt vártam, mindjárt elzuhan vele. – És azért meséltem éppen ezt, mert arra a cseh lányra emlékeztem. Csak maga szebb.

„Hazudsz, álnok kutya – gondoltam, de nem szóltam semmit. – Le akarsz venni a lábamról! Csakhogy én tudom ám, hogy még mindig nem tudom, mit kerestél a lakásomban! És hogy hogyan jutottál be oda.”

Tudta, honnan fúj a szél, mert a székét hintáztatva azt mondta, hogy az a homokos srác, akivel a tetőkön ismerkedett össze, saját maga hívta és nagyította a felvételeit, és attól kezdve, hogy összebarátkoztak a kéményseprők gyilokjáróin, attól kezdve ő is a srác lakásában hívta és nagyította a fényképeit, amikor pedig meghalt a fiú, a következő bérlők nem nyúltak a sötétkamrához, minden úgy maradt, ahogy korábban volt, ő pedig még a meleg sráctól kapott kulcsot a lakáshoz, hogy a sötétkamrát bármikor használhassa, és megtarthatta a kulcsot, mert a többi lakót is jól ismerte, egy darabig még a meleg fiú párja, egy ősz hajú, csendes televíziós díszlettervező lakott a lakásban, de szegény gyorsan eltűnt, nyoma veszett egy kórház mélyén, azután pedig már a két táncosnő érkezett.

– Helyes csajok voltak – mondta vigyorogva, és úgy kilengett a székén, mint valami cirkuszi artista. – A szép táncos lányok! Szerették a fiúkat is. Pontosabban az érett, tehetős férfiakat. De kettesben sem unatkoztak. Kedves, hosszúlábú csajok. – Elkomolyodott, székét hihetetlenül meredek szögben dűtve hátra megtorpant a hintázásban. – Atya ég! Eddig itt mindig csak táncosok meg homokosok laktak! Ugye, maga nem!? Remélem, ön nem táncosnő? Vagy még rosszabb? – Olyan rémült pofát vágott, hogy majdnem felkacagtam. A szeme sarkából gyanakodva, fürkészően nézett, aztán mintha megnyugodott volna – Nem-nem! Nem lehet táncosnő. A táncosnőkben mindig van valami keménység. Valami fejfájósan szigorú. Sosem ilyen szépek. – Folytatta a hintázást, és még hátrébb billentgette a széket. „Képtelenség – gondoltam kajánul –, hogy ki ne terüljön, mint a béka!” Nem dőlt el, csak megbicsaklott, mire gyorsan visszazöttyentette a szék lábát a földre. – Nem mintha bajom lenne velük. Helyes csajok voltak ezek is. Aranyosak. Szerencsére nem a dragonyoskapitány fajtából.

„Próbálkozz csak! – somolyogtam magamban. – Ugrass csak! Lompos, sompolygó ravasz! Közeledünk, közeledünk. Mondd szépen, bökd ki a lényedet!” És akkor mégis az én számon csúszott ki: – Markotányosnő.

– Micsoda? – meregette a szemét döbbenten.

– Nem dragonyoskapitány, hanem markotányosnő.

– Áhá! – örvendezett. – Megtört a jég! Üdvözlöm a fedélzeten! Vagy már eddig is szólt volna valamit? Mindegy! Örülök a találkozásnak és részemről a végtelen szerencse. Legalább kiderült, hogy nem vagyunk némák. És az is, hogy értünk az árnyalatokhoz. Pompás, pompás! Mi több, biztató! – Olyan tirádába kezdett, hogy ismét gyanút fogtam, talán le akarja nyelni, nem akarja visszaadni a kulcsokat. – Bizony, helyes lányok voltak! Jól tetszik mondani, nem markotányosnők. Mindketten a halott srác barátai. Aztán az egyikük

szerződést kapott Haifába, a másik meg hozzáment egy olajszőrnyeteghez. Valami arabushoz. A szőrös pofájú Ali Babához. Vagy inkább a negyven rabló valamelyikéhez. Leginkább a rablóvezérhez.

Kicsit sértetten mondta ezt az én hullám, az én kérőm, és nekem később az a gyanúm támadt, hogy ahhoz a második táncosnőhöz valami köze lehetett.

- Seherezáde kishúga, az utolsó lakó úgy fél éve húzott el a boldog Arabiába. És most, úgy tudom – pillantott rám kérdően –, hogy egy szlovák csajnak van fenntartva a lakás. Pontosabban egy szlovákiai lánynak. Aki itt jár majd iskolába. – Hallgattam, így hát folytatta. – Őszre, leghamarabb is nyár végére gondoltam érkezni. – Hogy nem válaszoltam semmit, a mellére szegte állát, megint megtapogatta a véres inget. – Hát, nem csodálom, hogy meg-rémisztettem!

És akkor kimondta azt, amivel végképp levett a lábamról.

- Bossszorkányosvargajános!

Ezt mondta. Először azt hittem, rosszul hallok. Mert ezt soha mástól még nem hallottam, csak a nagytól. Addig a pillanatig azt hittem, az ő találmánya. Elnevettem magam, mire csodálkozva pillantott fel, és nekem támadt, hogy most már eleget beszélt ő, most már hadd kérdezhesen, hadd kérdezze meg, ki vagyok, mert nem szeretne belegázolni a lelkembe, és a sikításomból, a nevetéséből meg abból a három szóból, amit eddig kinyögtem, csak az sikerült megállapítania, hogy csodálatosan bűgő, hátborzongatóan fátyolos, egyszóval tökéletes és érzéki a hangom, de nem sikerült egyértelműen megállapítania, hogy felvidéki szlovák vagy szlovákiai magyar vagyok-e, ami egyébként neki tökmindegy, tette hozzá gyorsan, mert csak az a fontos, hogy én én vagyok, és olyan szép vagyok, amilyen, és ezt nem tolokodásból mondja, hanem csak azért, mert ez tény, vak aki nem látja, mert mondhatná a hajamat, a szememet, a nyakamat, a mellemet, és ha már itt tartunk, akkor szívesen belevenné a felsorolásba a fenekemet is, de ahhoz fel kellene állnom és néhányszor meg kellene forduljak, hogy szemügyre vehesse a fenekemet is, de, mint mondta, neki valójában egykutyta, hogy szlovákiai magyar vagyok, vagy az egykori magyar Felvidéken élő szlovák, ami, persze, másfelől nézve igazán nem mindegy, ő aztán tudja, hogy az igazán nem ugyanaz a helyzet, egy szó, mint száz, ha én volnék a lakás új bérlője, akkor bocsánatot kér, eltűnik, mint a kámfor, már le is teszi a lakásom kulcsait az asztalra, és a véres inge felső zsebéből tényleg előhalásztta a kulcsokat, és tényleg le is tette őket az asztalra, aztán tanácstalanul széttárta a karját, és azzal folytatta, hogy nagyon-nagyon örül, hogy nem szakítom meg a hagyományt, miszerint itt általában nőnemű egyének lakoznak, mert ő igaz barátja a női nemnek, de ettől a kijelentésétől még jobban zavarba jött, rögtön vissza is vonta, mondván, hogy hülyén hangzik, hibás általánosításhoz vezethet, de én ne hagyjam magam félrevezetni az ő hülyesége által, mert ő valójában szelíd és jó ember, amit mondott, azt csak úgy értette, hogy

valóban szereti a szépet, a jó filmeket meg a jó kaját, a jó könyveket, képeket, a természetet, és persze szeretnie kell a nőket is, mert ő nem meleg, ami, persze, ne értsem félre, nem bűn, hiszen ő ezzel a homokos sráccal meg a vegyes tüzelésű csajokkal is jól kijött, igaz, soha nem próbálták megtéríteni, és harminc éves lesz nemsoká, de ő érzi, hogy soha még olyan szerelmes nem volt, amilyen most lesz, elég csak rámpillantania, és már érzi is, ahogy egyre följebb és följebb szökdecsel a láza, és mi lenne, ha most tényleg körbefordulnék, mert higgyem el, nemcsak a szellemiek, az ész, az értelem, a lelkeség és az érzelmi intelligencia számít, nagyon is fontos a testiség, a nyers, buja hús, a szagok és illatok, és az életre szóló párkapcsolat egyik sarokköve éppen a szexuális harmónia, tehát szeretné szemügyre venni a fenekemet is, hiszen nem élünk már a középkorban, ma már senki sem vesz zsákba macskát, és természetesen én is vegyem őt alaposan szemügyre, hiszen ez nem Tripolisz vagy a böszörmény Pest híres rabszolgapiaca, itt kettőn áll a vásár, és akkor megint beletúrt a nadrágja zsebébe, hogy már teszi is a kulcsaimat az asztalra, mert természetes, hogy mostantól neki nem lehet ide kulcsa, legfeljebb csak akkor, ha jobban megismerem, és én magam adok neki kulcsot, és akkor valahonnan megint előhúzott és az asztalra szórt egy csomó kulcsot, biztos a saját kulcsait, de ezt észre sem vette, mert arról kezdett szónokolni, hogy itt ám vigyáznom kell magamra, sokkal jobban kell óvakodnom a gonosz emberektől, hogy nem szabad bíznom senkiben, és látja is, hogy én nem bízok senkiben, és ebben nekem igazam van, látszik, hogy jó nevelést kaptam, de ebben a bűnös nagyvárosban, itt Szodomában ez kevés, itt még ennél is jobban kell vigyáznom magamra, és mondjak már végre valamit én is, ha csak egy mondatot is, hogy kiderüljön végre, mindent értek-e amit mond, hogy szidhatja-e a magyarokat elnyomó gaz szlovákokat, vagy netán a kutya magyarokat kell szidnia, akik nem akarják megtanulni és használni az állam hivatalos nyelvét, és nem fogják fel, hogy ezzel a saját helyzetüket rontják, és mindegy, hogy mi vagyok, az sem volna baj, ha néma volnék, ha káprázott volna a füle, ő akkor is engem szeretne, talán akkor még inkább szeretne, úgyhogy csak bólintsak, ha elhallgathat végre, és bólintsak rögtön kettőt, ha felvidéki magyar volnék.

És akkor én bólintottam kettőt, aztán felálltam a székről, széttártam a karom, és szép lassan körbefordultam a sarkamon.

VERESS MIKLÓS

Szállás

*Regina napnak reggelén
(éppen úgy félkilenc után)
két klasszikust idéztem én,
míg sétáltatott a kutyám:*

*Petőfit, hogy itt van az ősz,
mert mindig itt van énnekem,
amikor épp csak elidőz
ott, hol múltatom életem;*

*a másikban is mennyi rím
csilingelt, s (csörömpöl talán)
még szebb volt, ahogy rendszerint
fölolvasta egy barcsi lány.*

*A Gitta – hogy sok kis bogár
a hűvös szélben didereg,
a vidám nyárnak vége már,
a téli szállás közeleg:*

*(vagy szállás csak, bármi lehet,
már nem tudom a közepét),
Gitta húszéves lehetett,
én valószínűleg, ha hét.*

*Ő szeretett, s én őt sosem,
pedig néha ölébe vont,
s keblei közül odafent
izzadva néztem a plafont,*

*Istentől féltem (vagy mitől)
hogy most is beleremegek:*

*arcot az idő kitöröl,
ám diderget a testmeleg;*

*s Regina napnak reggelén,
most inkább már kilenc után,
(mondhatni életem derén,
mert öregebb csak a kutyám),*

*hátsul István király hegye
éppen magává domborult,
kicsivé, mint a gesztenye,
amely a lábához gurult:*

*az első, s fölnéztem oda,
ahol a titkot sejteni,
miből kihull e kis csoda,
ahogy a sorsunk rendeli;*

*véltem a nagy égi plafont,
melyről lepergett az avar –
hogy annak haja barna volt,
aki oly barcsisan szavalt,*

*mint didereg sok kis bogár,
mert szélről hűvös a vidék,
és téli szállást hol talál,
kinek az ősz sem menedék.*

*Mert ez a ködök ideje,
mikor fölfeslik a burok:
Gittálkodják a gesztenye,
míg hétévessé múlhatok.*

Néma anyakép

*Egy gyerekhajsza kiszökött
ott, hol a zsalugáter
zörren a szem és kert között,
amit eső tovább ver;*

*Akárha gyerekörömöd
ostorozná a zápor,
s a falon, tört üveg mögött
hallgatná Stabat Mater.*

*Anyám fotója van helyén
egy tört aranykeretben:
Szemében vigaszt látok én,
keresztcsüggeszthetlent,*

*hogy nem leszek oly eszelős,
mint a doktorok vélik,
amint a gyulladás legyőz
mindent bennem a célig:*

*amit csupán csak sejteni
a háború utánon,
Drávaparton: lesz valami,
aki még nem halálom,*

*és elringok ölében én,
ha zörög zsalugáter.
Anyám fotójának helyén
néma Stabat Mater.*

MÉHES KÁROLY

Kilátás a Horthy-toronyból

Mindenki úgy hívta, Horthy-torony, egy megfeketedett betonból való bástyaszerű építmény, a Nádor-városi víztorony. A Szamuely-park közepén állt. En úgy tudom, a háború előtt itt régi, földszintes proletárházak álltak, de majdnem mindet lebombázták, amikor a gyártelepeket megszórták a Liberátorok, úgyhogy szó sem lehetett az újjáépítésükről, inkább eldózerolták a terepet, és ebből lett a Szamuely-park, a mi időnkben már szép nagyra nőtt platán- és vadgesztenyefákkal, ráadásul közlekedési táblákkal, mert egyben KRESZ-parkként is szolgált, ahol őrsi foglalkozások alkalmával Vasvári Pityu bá', a gyakorlati foglalkozás felkent tanára a biciklis közlekedés szabályaira oktatta a vihogó ifjúságot.

Ki tudja, mi okból, egy ház mégis maradt a víztorony tövében, de már régóta nem lakhatták, hiszen ablakát-ajtóját kitörték, a tetőről is jócskán hiányoztak a cserepek, és az udvar nem volt egyéb, mint egy óriási szemétdomb. De mivel a bokrok sűrűn körbenőtték a vacak kis házikót, odabent mindig sötét volt, ezért csak boszorkányházként volt ismeretes.

Két hőstett számított ezen a vidéken: bemenni és körülnézni a boszorkányházban, esetleg még ki is hozni bentről valami kincset (például egy csorba és rozsdás kést, bármilyen hétköznapi, de mégis csak boszorkányos üres üveget) és felmászni a vaslétrán a víztorony tetejére. Az, aki újként érkezett a környékre, mint én is, előbb vagy utóbb túl kellett essen ezeken a beavatásokon ahhoz, hogy emberszámba vegyék.

Nem volt könnyű dolgom. Pizskafa lábakkal, kopaszra nyírt fejjel úgy néztem ki néhány év kórházi táborozás után, mint egy *echte* lágerszökevény. Köszörülték is rajtam a nyelvüket eleget a vagányok, de érdekes módon, míg leginkább a saját korosztályom pizskált, a nagyok (akik kijárták már az általános sulit) bölcs uralkodóként védőszárnyaik alá vettek, már ahogy az udvari bohócot dédelgetik vérszomjas uralkodók, és ha már egyszer majompofájúnak tituláltak (ami szinte kedveskedésszámba ment), legalább az ő szórakoztatásukra vághattam a majompofákat, a jutalmam annyi volt, hogy ritkultak a fenébe billentések és a karkicsavarások, de persze meg sosem szűntek, amiben, őszintén szólva nem is reménykedtem.

Befogadásom útján fontos mérföldkőnek bizonyult a hittanóra. Prolikörnyék ide, öntudatos munkásnegyed oda, a 30-as években épült, és még mindig fene modernnek számító betonkocka Szent Imre-templomba (ezt bezzeg nem érte bomba, átkozódhattak a kommunisták) majdnem minden gazfickó ott

szorongott kedd és péntek délutánonként Tibor atya földi keresztútját kiteljesítendő. Azért ahhoz már Janinak kellett lenni, hogy valaki hittanon folytonos cirkuszt csináljon, és a fiatal urak szívesen átengedték nekem ezt a feladatot, ők megelégedtek a marokba röhögéssel, midőn hátrafordulgatva a szokásos módon vágtam az ilyen-olyan pofákat. De mennyire más egy ilyen grimasz egy megfaragott padon ücsörögve a parkban, mint a cirádás tölgyfa padban ülve az imitált boltívek alatt, Szent Imre jószágos színe előtt. Azt, hogy vajon szerencsétlen Tibor atya szerette-e a gyerekeket, vagy csupán szolgálata háládatlan feladatai közé sorolta a velünk való foglalkozást, pontosan nem tudom, mert én hamarosan kitüntetett helyzetbe kerültem. Az biztos, hogy a hittanórák hosszabbik részét a folyosó jótékony homályában töltöttem. Mit tudhatta ő, ki vagyok én? Fizetett provokátor tizenegy évesen, akit a gaz kommunisták küldtek a harcba, hogy a nádorvárosi hittanosok sorait bomlassza és tegye próbára egy nyomorult plébános lelkierését, hátha pofon vág, mondjuk, akkor aztán lehet elhurcolni, meghurcolni, beletaposni a földbe. Na persze, viccmesélés közben ki gondolhatott arra, amit nem is tudott, hogy az égi és földi hatalmak milyen praktikákat űznek. Uzsonna a magasságban... – ennyi elég volt ahhoz, hogy az ember pompásan megdögljön a röhögéstől, aztán jöhetett az örök folyosó.

Szóval hálát adhatok a hittan óráknak, sokat segítettek abban, hogy a fiúk lassan elfeledkezzenek nyavalyáimról, mert egy sokkal szenzációsabb evidencia fénylett fel előttük, nevezetesen, hogy tökhülye vagyok, már-már annyira, hogy irigyelni lehetett érte. Ez a hülyeség persze más hangsúlyokkal működött, például sokan egyenesen bátorságnak titulálták volna elvetemült cselekedeteimet, főleg azok után, hogy a boszorkányház titkainak felderítésében, majd a víztorony megmászása terén is különleges kvalitásokról tettem tanúbizonyosságot.

A boszorkányházba úgy zavartak be, mint valami medvebarlangba, vagy mint a szűzlányt a sárkányhoz. Nem tartom kizártnak, hogy az idétlen fiúbandában néhányan meg voltak győződve róla, soha többé nem látnak elevenen előjönni, vagy másodperceken belül eszelős sikoltást hallatva, könnyek között, cidriző lábakkal vánszorgok elő, ezzel minden bimbózó respektemet a földbe döngölve.

A helyzet azonban ennél sokkal prózaibbnak bizonyult, miképp épp írom is. A boszorkányház mindössze három apró helyiségből állott, és az 1970-es évek közepén bizony már csúfos állapotban leledzett. A padló minden elképzelhető törött, repedt, horpadt, rozsdás kacattal volt beterítve, úgy kellett gázolni bennük. Az egyetlen szobában díszlett egy néhai vaságy maradéka, de matracok már rég nem tartoztak hozzá, és a sodrony is felettébb zilált szálakkal meredezett a koromtól sötétlő plafon felé.

Feltehető, hogy hajléktalanok (jézusom, ki mert volna ilyesmit állítani, hogy vannak ilyenek a létező szocializmus legrózsásabb éveiben, legfeljebb káemkás pernahajderekről lehetett szó, azonban az ő számuk is elenyésző ezrelékkel bírt a hivatalos statisztikákban) vették be ide magukat rendre, főzőcskéztek, iddogáltak, hánytak, kakáltak, aztán továbbálltak. Ennek megfelelően az illat sem volt elsőrangú, még csak a Krásznaja Mászkvához sem hasonlatos.

Én minden esetre alaposan körülnéztem, direkt húzva az időt, hadd egye meg a fene azokat odakint, akik pusztulásomat szomjazzák, majd meglátják a kis dögök, hogy innen is diadalmasan bújok elő, és ismét csak irigyelni fogják ezt az idéltlen majmócat, akit bennem... izé, tiszteltek... A szerencse is segítségemre sietett, nem tagadhatom, mert egy valóságos ereklye akadt a kezembe, na piff, néha ilyen az élet. Mert bizony nem voltam rest, hogy egy karó segítségével megkotorjam az itt és ott is kupacokban gyülemlő szemetet. És mi fordult elő az egyik sarokból, tompa huppanással, fekete labdaként? Nem egyéb, mint egy háborús rohamsisak, igaz, teljesen átrozsdásodva, behorpadva, de akkor is náci rohamsisak volt, cseszed, ilyenben szaladgáltak a tévében a négy páncélos és a kutya elől a szemét fritzek. Azt hiszem, felesleges leírnom azt a győzelmi menetet, amivé a boszorkányházból való visszatérésem alakult. A sisakot természetesen egytől egyig mindenki felpróbálta, egy percre se gondolva arra, hogy ebbe már esetleg bele is szarhattak néhányszor az utóbbi harminc év során... Azt, hogy már vittem valamire, abból tudtam meg végérvényesen, hogy a hosszas gusztálás, ökörködés, nyerítések után a sisak visszakerült hozzám mint szerzett és jogos tulajdonom, és ha valakinek lehet valamije, az talán létezik is, majdnem úgy, mint a többiek, akik e létezését hajlandóak tényként kezelni.

Egyedül egy Zoli nevű, himlőhelyes arcú, nálam egyébként talán ha két évvel idősebb, de máris két fejjel magasabb, nagyon vékony, inas fiú nem akarta megelégedni kínzásomat. Konokul ragaszkodott az első napokban kialakult rituáléhoz, továbbra is el-elgáncsolt, fenékbe rúgott, botot akasztott a biciklim küllői közé, és tette kedveskedő megjegyzéseit. Észrevettem, a többiek se nagyon kedvelik, de még a nagyobbak se szóltak rá soha, hagyták, hogy magányos partizánként tovább robbantgasson, holott – hittem én – lassan véget ért a háború.

Zoli ötlete volt megint, hogy menjünk fel a Horthy-torony tetejére, aztán mindenki maradjon addig, amíg mer. Ez is afféle virtus-vetélkedő volt, hiszen a legelvetemültebbek is hazakotródtak egy idő után, mert tapasztalatból tudták, ha felbőszítik a háromműszakozó apukát, akkor nem sok szó kell hozzá és előkerül a vasalózsínór vagy éppen a kéznél lévő fapapucs, és akkor a normális ülés néhány napig nem nagyon jöhet szóba, tehát kevesen kísértették a sorsot.

A nyári vakáció egyik utolsó napja volt, máris sokkal korábban sötétedett, mint két hónappal azelőtt. Zoli rekedt hangon előadott útmutatása alapján hét óra tájt kezdhettük el a kapaszkodást a betonmonstrum vaslétráján. Én persze

legutolsóként, pedig valahol belül éreztem, hogy ez a mai túra nekem címzett felszólítás párbajra, ami elől természetesen nem térhettem ki.

A víztorony teteje a világ legkietlenebb üres placca. Durva beton, semmi egyéb, a szélén körbe kis hegyes lándzsák merednek a magasba, amiket érkezéskor és távozáskor is óvatosan kell átlépni. Azt kell mondjam, Tibor atyának tán még tetszett is volna a cselekedet, amit itt műveltünk. Ugyanis az történt, hogy néhány percnyi szokásos faszkalapkodás után csöndesedtek el a marcona gyerekek, mint egy óriási hálóteremben hal el szép lassan a végső kuncogás is, és egyszerre olyan természetesen lesz csönd, mintha jámbor lelkű trappista barátok gyűltek volna össze, hogy – néhány méterrel közelebb kapaszkodva az égbéli Istenhez –, együtt elmélkedjenek. Uzsonna a magasságban, akinél volt valami rágcsálnivalót azt elrágcsálta, aztán két kezére támaszkodva hátradőlt, vagy felfelé bámult a felhőkbe, vagy lefelé, a park fainak zöldjébe.

Titokzatos várakozás kezdődött ezzel a csönddel, hiszen előbb-utóbb mindenki az otthonára gondolt, a lakásra, ahol eddigi életét leélte, ahol minden porszemet ismer, és ami most még nagyon messzinek tűnt, mert mindenkiben élt a szilárd elhatározás, hogy ő marad legtovább a víztorony tetején. Mindenki pontosan tudta, hogy anyja, apja, testvére, vagy akár a szomszéd mit csinál fél nyolckor, nyolc órakor, fél kilenckor, és hogy ebből a túlon túl is jól ismert, csöndes házi kavalkádból a nap egyre későbbi pillanatában épp mennyire hiányzik ő. Meditáció volt ez a javából, családról, szeretetről, várakozásról, alkonyatról, mindarról, amiről se tizenévesen, se később nem lehet nagyon okosan, *megfelelően* gondolkozni, csak hinni (vagy képzelni?, nem, mégis inkább hinni), hogy úgy van jól, ahogyan cselekszem, azzal együtt, hogy minden az én bűnöm, én bűnöm, én igen nagy bűnöm.

E bűn súlya az alkony minden percével súlyosabban nehezedett a szaporán verő fiúszívekre. És szép lassan elkezdődött kilenc után a hazaszállingózás. A félsötétben csak annyit lehetett látni, hogy egy alak ólmos, nem nagyon akaródzó mozdulatokkal megint feltápáskodik, és egy mukk nélkül átlépi a tuskéket, eltűnik a fekete mélységben. Nem mukkant senki, a távozóknak a szégyen és az otthoni következményektől való félelem bénította meg a nyelvét, a még tovább kitartók pedig jól tudták, hogy bár nagyobb hősök az elhullottaknál, de mégis ugyanez a sors vár rájuk, még keservesebb hazaúttal és még borzalmasabb büntetéssel.

Direkt úgy ültem, hogy Zoli háta mögött legyek, és én tarthassam szemmel őt, ne ő engem. Zoli görbén ült, felhúzott térdeit átkarolta, odahajtotta az állát. Figyeltem, órák hosszat meg se moccant, csak mintha a fülét mozgatta volna. Tudtam, erre képesek egyesek, kicsit irigyeltem is, mert nekem a fülmozgatás nem adatott meg.

Háromnegyed hold volt, egyre jobban világított a sötétben. Természetesen ketten maradtunk odafent Zolival. Mikor rajtunk kívül az utolsó ember is tá-

vozott (nem tudom akarattal vagy véletlenül történt-e, de ahogy elment mellett, mintha megbotlott volna, és a vállamon támaszkodott meg, ami akár azt jelenthette: csak így tovább, kitartás), Zoli, anélkül, hogy felém nézett volna, egyszerűen kinyújtózkodott, és hanyatt feküdt a rücskös betonon, a kezét a tarkója alá tette. Megértettem, hogy hosszú csatára kell számítanom.

Akárhogyan is igyekeztem, az ezüstsárga hold képében lassan már én is anyám és apám arcát véltem felfedezni, mintha félig elfordultak volna tőlem, a haszontalan gyerektől, aki képes ilyen szenvedést okozni nékik. Láttam anyámat a konyhában ülve, hirtelen öregasszonyként, az iskolafolyosón lóg egy ilyen festmény-reprodukció egy almát hámozó öregasszonyról. Egyszerre, ahogy ők rettegtek az elvesztésemtől, az én szívembe is belenyilalt, hogy anyám és apám megöregszik majd, meghal, nem lesznek többé, és mennyire fogom sajnálni a gazemberségem miatt nem velük töltött perceket, az én igen nagy bűnömet. És az ő elvesztésük felett érzett szívszorogásomra még ráugrott a gondolat, hogy mi lesz akkor, ha közben ellopták a bokorba lökött kempingbiciklimet?

Erre úgy pattantam fel, mint akibe erővel belécsíptek. Zoliból csak annyit láttam, hogy továbbra is hanyatt fekszik, a szeme csukva. Alszik? Ja, így könnyű, álmodni, és nem gondolni arra, mi történik a valóságban!

Arséne Lupin nem tud olyan halkán távozni a tett színhelyéről, mint ahogyan én hagytam el a Horthy-torony tetejét, és ereszkedtem le a Szamuely-park bokrai közé. Csak amikor már lent álltam remegő lábbal, éreztem valami éles fájdalmat. A jobb lábamon, a belső bokám fölött folyt a vér, amit bizonyára az egyik peremtüskével sértettem meg. Nem is tudtam tekerni hazafelé a biciklin, csak toltam, lassan, rángatva ide-oda a kormányt, mintha be lennék rúgva.

Sok mindent mondhatnék még erről az estéről, amit most nem teszek. Viszont Zoliról végre az én számomra is kiderült, mért tudott nyerni, mért nyer mindig a víztorony tetején. Hát nem tudod?, kérdezte Sanyi, akinek letörött az egyik metszőfogának a fele. Az apja leszúrta az anyját, úgyhogy most börtönben van. A Zolit az öregapja fogadta be, hogy ne kelljen intézetbe mennie, de a vén hülye mindenek a bőrgyár sporttelepén, ott van estig, aztán meg elmegy a Szomjas Tüzerbe. Minek menjen haza?

Igaz, Sanyi még azt is hozzátette, hogy tök jó neki, mármint a Zolinak. Erre automatikusan azt feleltem, ja, tényleg tök jó, majd nyeregbe pattantunk a csengőfocihoz. Alig tettünk néhány kört, mikor a fák közül előlépett Zoli. Úgy bámultam rá, mint valami kísértetre. Túl sokáig is, mert egyenesen nekirohantam a járdaszegélynek, és már borultam, repültem is.

Pontosan Zoli strandpapucsos lábai elé, a barnult szélű vadgesztenyelevelekkel telehullott porba.

TORNAI JÓZSEF

És virágoznak az édes mellek

*Az emlékezet,
mint egy kutatólámpa sugara,
végigtapogatja a régi helyeket*

*a Balaton-parti házban és a kertben
és a földszinti kisháló duplaheverőjén
áll meg a legfigyelmesebben,*

*hol a sárgarigók egy krétakorral előbb
láttak a nyitott ablakon át
két veszedelmes szeretkezőt:
a sziklás koponyájú, bugyborékoló hangú férfit
meg a vörös, vad lángnyelvek közötti nőt.*

*A hallba nyitódó konyha küszöbén
a hirtelen előrehajló asszonyon
időzik a sugár,
a férfi előtte áll*

*és a csókoktól, miket záporozó vesszőjére
kap, az ajtófélfának támaszkodik;
délelőtti nyár,
a terasz higany-kövén mozdulatlan a gyík.*

*Az idő-visszarántotta fény
csak most deríti föl a legjelképebbet:
a rég-szétzuhant napok szerelmesei
a kertvégi nyaralóba temetkeznek,*

*a nő bronz-tincse a bal szemén,
combjaival az ágy szélére ereszkedik,
a férfi letérdel, és
elvégzi a száj szertartásait.*

*A lámpa nem akar látni többet,
a kinyúló testek eggyéválnak –
két térd a mennyezetig ér,
aztán a vér
glóriája előnti az olvadt csipőket*

*és virágoznak az édes mellek
meg a haldokló aranyeső-vállak.*

Sejtelem-Erzsi, igézet-Edit

*A részegségtől alig látok, ó
táncoló Erzsi és éneklő Piaf,
ti velem-lények, ti lezuhanó
és fölfelé hulló rokon-madarak,*

*senkiben úgy magamra nem ismertem soha,
sejtelem-Erzsi, igézet-Edit,
mint bennetek, kiknek tébolya
és hangja fölverte bennem a boldog démonit*

*s a születés előtti isteneket:
Neptúnuszt és a legöszönibb
Vípunent, fádba-vizekbe rekedt*

*lelkeitek paradicsom-pusztító örületét;
elveszve, Erzsi, csak támolygok itt,
s jajgatva, Piaf, elnyel az emberhús-sötét.*

Li Taj-Po a Kilenc Sárkányfog-hegyen

*Barátom, eltemettelek,
ágyasaim nincsenek.
Feleségem, lányom, fiam, menyem
szeretnek itt a Kilenc Sárkányfog-hegyen.*

*Öregem is még énekelgetek,
emelve poharat, üveget.
Ha a nap a hegy mögé zuhan,
költő-buddhák közt látom fönny magam.*

*Ők már az Ég Uránál írják versüket.
Szőlőművesnek legszebb a szüret.
Én is lesek a Szent Sziget felé,
szívem ott porlik élő semmivé.*

*Ha csónakomban végleg berugok,
nézem, hogy halásznak a kócsagok.
Kis poharamban a hold és a bor,
ugye, találkozunk még valamikor?*

TANDORI DEZSŐ

A Kosztolányi-líra kikezdhetetlensége

Az időpont: 2000 augusztusa. Aki a címen sokat töprengett: természetesen a dolgozat írója. Néhány hónapja fogta el ez a – különös? – hangulat, ez az „érzés”... hogy alkalmas helyen mindegyre a címben jelzettekről beszélt. Fordulat volt-e nála ez? Inkább – lassan alakult. Miért kell ezzel foglalkoznia? Mennyiben kérdés ez? Íme, kérdések.

Eldönthetetlen vita, írók írják-e (írhatnák-e?), tudósok-e... az „igazi” irodalomtörténetet. Az irodalomtörténetet semmiképp sem az írók. Bár épp Kosztolányi mondta, hogy abban semmi kivétlnivalót nem lát, ha a költő lelkesen tapsol a Zeneakadémia nagytermének (mondjuk) első sorában, miután verse a pódiumról elhangzott. Hiszen gazember lenne ő, amennyiben hitványnak találná saját produkcióját, azaz szülőltét, miért hagyja, hogy a közönséget gyötörjék akkor vele? Ha meg feszengve szerénykedik: kicsit képmutató. Az írók inkább az esztétikai fogalmak nagyon is „történeti” (ekképp talán mulandó) meghatározói. De ha – mint nálam Kosztolányi esetében – változik is a megítélés, az említett hangulat és érzet, megmarad talán valami... olvasmány. S ily értéket a tudós nem hajhászhat. Nem csupán az író és a tudós tábor egészíti ki egymást (szerencsés esetben), de önmagunk időben eltérő belső állagai (lásd újra fentebb) csakígy. Kosztolányi kikezdhetetlenségéről azért érdemes (próbáljuk: lenne érdekes is) beszélni, mert épp ez a líra érződött sokszor önmaga rangjához képest (nálam ma már a Szép Ernő – Füst Milán – Pilinszky János – József Attila sor ötödikje ő) kikezdhetőnek. S magam is kikezdhetem; igaz, oly időkben (illetve oly érzeteimből), amikor azt éreztem (amelyek jegyében azt hihettem): Kosztolányi kibírja. Valamint: ha *A zsalu sarokvasa* című kötetemben ilyképp szereplő Kosztolányi-tanulmányon túl lépünk, hát azt is tudni kell, nem szabad eltagadni, hogy kedvenc helyeink mellett (nekem, nem móka, Kosztolányi alkotta meg a magyar irodalom legszebb sorát, sokszor elmondtam: „E nyári koraestén, hogy még mind vacsoráznak”...) gyarlóbbaknak érezzük a többit; sok ezer kedves és tökéletes hely szomszédságában azt a pár száz esendőbbet, kirívóan furcsát, nehezen védhető, „na, ja, igen-igen” szorzóértékűt. Ma úgy érzem, hogy az érett Kosztolányi-líra (szubjektív, a teljes első kötetet ide soroljuk-e) minden pontján kikezdhetetlen. Itt, hogy dolgozatom értelmét meg ne kérdőjelezem rögvest, engedményeket nem tehetek.

Azokat a pontokat választottam ki, amelyek támadhatónak látszanak (látszhatnak, látszottak akár az én számomra is). Természetes, hogy az olvashatóság kedvéért szűkre fogom munkámat. Eleinte részletesen kifejtem szempontjaim sorát (egy-egy kétesnek ítéltető vers-helynél), később szinte kódolva, utalószavakkal próbálok minél több adalékot közrebocsátani – pontosan e líra nagy szépsége okán.

S felmerülhet a kérdés: mi volna mélyebb alapja mind e tűnődésnek, fejtegetéseknek? Tallózások nem sokat érnek. Meg tudom mondani – egyéb általánosságot sem közöl majd munkám –, mi adja (számomra) e költészet kikezdhetetlenség-érzetét. Az, hogy Kosztolányi sokkal elsődlegesebb, „alámerülőbb”, evidensebb, tragikusabb emberi képletet fejez ki (hordoz), mint gyakorta hittük (sokan – hiszik). És ez az emberi

képlet, ez a sok mindenben igencsak a teljesség egyik lehető képét mutató emberi-alak pontos hűséggel fejeződik ki a bizarr, meg-megbillenő eszközökkel is.

*

Badar állítás lenne, persze, ha azt mondanák: a tragikus, végletes, teljességek egyikét adó-sugalló „ember-mivolt” fedezete, hitelesítője lehet sikerületlen költői megoldásoknak. Azt mondtuk ellenben: a különös (nem hozunk lefelé minősítő jelzőket többé!) eszközök erős kölcsönviszonyban vannak tartalmukkal, és e (gyarló szó) tartalmak nyomon követhetők az emberi centrumig (a Kosztolányi-személyiségben), s ott igencsak nagy általánosokra bukkanunk. Aztán visszafelé is megtesszük a pályát: így mondjuk akkor, hogy a bizarr kifejezés (bocsánat!) igenis lényegi dolgok hű megjelenítője, egyenértékű ekképpen olyasmi, mint a „verőfény-vőfély” rímpár, az *Éjjel az alvó mellett* vagy a *Halottak* nagy és teljes tökélye, meg a *Méz* „méz már – néz már” kínosnak is érezhető játékossága. Nem. Ezek egyenrangúak, s mi most az itt „felvett” három kategória közül az elsőbe és a harmadikba illeszthető helyek némelyikét vesszük elő, s látni fogjuk, a párbajtőrhegy-méretű „vicc” mögött sokszor már eleve fájdalom és vér van... de mindenképpen idegbolygás és vér-keringés.

*

Az *Üllői-úti fák* sanzonszerűsége lenne, ami kikezdhető. S mégis! Vagy hát: mégsem. A „Hova repül az ifjúság?” slágerkitétel mélyen szerves. Mert a vers-szerkesztődés ehhez igazodott eleve. Magasrendű szerveződés „viszi el a hátán” a közkeletű megfogalmazásmódot. (Olvasóm, kérlek, versenként nézz utána e dolgainknak! Nem idézhetjük agyon a cikket.)

A „Kisgyermek” második versében a „szőke fej” (később virtuóz versben jön vissza, fiáról írja Kosztolányi a „32 éves”-ben), meg az „arany gyertyácskát tart keze” szentkép-giccs. És mégse. A hatalmas gesztusok is szikárak a maguk túláradásában. Azért, mert megfelelnek egy elemi érzetnek. Azért, mert mindönnkben van olykor ily túláradás: „bámulom, mint egy ismeretlent...” Nem is szólva a felfogásmód háborzongató bájáról, bájának háborzongató mivoltáról.

Nem vehetjük végig a „Kisgyermek” minden ily helyét. De kiemelendő „a doktor bácsi”, aki „áldott aranyember”. Nem gondoltuk-e túl kevészer, hogy ez – minden-napi beszédünk? Élményjellegünk? Gondolatpályáink nem „a hermeneutikus centralitás dinamikájának dekódolásából” állnak (szó szerintiségükben) 99%-ig. Hanem effélékből. „Come on, baby!” Ha lovunk esélyes a végén. Üvöltünk. Ez egy drága pofa, mondjuk. Jaj, Istenem, nyögünk fel.

Áldott aranyember. S milyen furcsa: történelmi helyzetünkben az „élet”, a „béke” stb. szavak jócskán megkoptak. De Kosztolányi mintha – a múltból érkező nagy és szelíd, de magabiztos mozdulattal adná vissza hitelüket; a doktor bácsiról szólván: „A béke ő, a part, a rév, az élet.” Előlegezzük meg: a kései nagyon nagy versek („Hajnali...”, „Szeptemberi...” stb.) tele vannak ilyenekkel. Majd említünk néhányat.

Nem beszélve az „ottan”-féle alakzatokról. („Múlt este én is jártam ottan.”) Talán az, hogy egy sornyi versszak ez a kijelentés, talán az, hogy nem tudjuk, hol járt ő „ottan”, tehát dramaturgiája van az ügynök – vagy valami egyéb teszi. Hogy nincs baj ezzel a módozattal sem. Vagy ugyanitt az „aki belenéz, belevész”. („Csupán egy tükör az egész... egy kép az üvegen kilobban”; de messze minden giccsből ez. Sőt, izlelgetjük,

mondogatjuk meghatottan. S nem önsajnálkozón. Ettől kímél meg minket az eleve-
túlfogalmazottság csodája Kosztolányinál.)

*

„S a hőmérőn, ha ugrik a higany, / csontos markába hahotáz vigan...” (Ó, a halál)
Három kifogás is adódhatna. Nem adódik. Groteszk haláltánc, mondhatnánk,
s mentve az egész. Mert ez is elő van készítve (vagy ez is visszautal); korábbi hely: „té-
pázza gallérunk, ijedve forgunk, / és kacagás közt betöri az orrunk”. A „kacagás közt”
furcsasága hitelesebbé, egyedibbé teszi a kifejezés erezetét. Az egésznek a jelenetezése
a közelmúlt évtizedeinek színházába illhet, a legjávába.

Vagy ahogy ritmust ront. (Későbbi nagy versekben is, és épp ő, a tökéletesség
Kosztolányija!) Tessék: „Komoly és barna kislány lesz. Merengő. / A lelke párna, puha
selyemkendő.” (Már néha gondolok a szerelemre) Mindent mondhatna! Minden örület
túlzást. Mert maga az alap-érzés, az alap-helyzet örület, nevetség és túlzás. Így gondolni
a szerelemre...! S ki ne gondolta volna azt, mégis, így? Itt felfedtünk valamit a különös-
ségek reál-értékeiből, alapjaiból. Ugye?

Az iskolában hatvanan vagyunk. Még ez is „Kisgyermek”. Milyen pontos a „bús
komédia”, vagyis az osztály látványa. Milyen fokozhatatlan teljessége a kifejezésnek az
„egyszerre pislant százhusz kis verébszem”! Eleve, hogy a költő a „százhusz” szót va-
lami ily pontoskodó ürüggyel le tudta írni! Aztán a vége: „Mivégre ez a sok fej, kéz,
fül, orr, / sokszor csodálva kérdezem: minek?” Nem szoktuk az *Esti kérdés* mellé tenni
ezt a verset. Mert szakmailag gyengébb szövésűnek érezzük. De ha netán nem a szövés
az egyedüli kritérium? Ha a fel-fellobbanó, végtelenekig lendülő kifejezés-robbanások
ugyanannyit érnek? Eldönthetetlen kérdés. Am a kifogásosdit messze elnémította
bennem.

*

Mert nem akarom „zárni” majd e sorokat valami „összefoglaló erejűvel”, becsusz-
szantottam ide a személyes szempontot. Persze: így érzem én... itt tartok jómagam. Ha
merő esetlegességnek tekintjük e fokot (jelletet), fogyatkozik a jog, hogy az Olvasót
zaklatni lehessen vele. Ha etalonnak, normatívnak, kikezdhetetlennek állítanánk meg-
látásainkat, érzeteinket: nevetséges túlzás volna az, ellenszenves, valóban teher.

Ami a biztos „arany közép”: hogy Kosztolányi anyaga vonul végig – s történetesen
így, hát Istenem – munkánkon.

*

Vannak ilyen típusok is: a megfogalmazás maga a tökéletesség; amiről szól a dolog,
vajon mennyire lényeges?

Íme: „Garaboncások, vásott ördögök, / a hajatok lóg, zöld a körmötök, / ordítottok,
és ha ajtónkat kitárnám, / az üveges-szekrénynek rontanátok, / zengetnétek tütülő
harsonátok, / és szánkáznátok szőnyegünk virágján.” A kifejezés említett hatalmas ér-
tékeit azonban – irodalomfelfogásunk! – mintha lerontaná valami társadalmi szem-
pont. Jaj! Hogy az „úrigyerek” és a „kis proletárok”. De nem és nem! Lélektől-lélekig
távolságról van itt szó. És a kifejezés roppant ereje, sok-sok leleménye, elemi sodrása el
kellene hogy sodorja ama szempontunkat is, hogy az említett tartalom netán periferi-
kus... „na ja”-dolog.

S nem azért, mert Kosztolányi kis gyermekalakja a megváltást és a cukorhabos boldogságot szánna e szegény embertársaknak is. Ő, az eleve – és minden mód – szegény. Nem. Kifejezőmód teszi ezt.

*

Az *Ódon, ónémet, cifra óra* e kifejezőmódjának még a Kosztolányi-átlagnál is fokozottabb hangalakbeli, látványbeli cizelláltsága „viszi el” erősen a befejezést (a lényegét, mellest, ahol sallangos szófordulatokat mit se bánunk, az élet elemi tragédiáját, borzongatását érezzük. Hogy: „...elsápadnak majd egy éjen / az apró arany-angyalok, / s ez óra veri el az éjfél, / ha majd egy éjjel meghalok...”

Vagy ahogy itt Szabó Lőrincet előlegezi meg, adja máris: „Valami zaj, valami halk sirás. / Egy csillag árnya? Vagy valami más? // Fekete, nagy ijesztő szélmalom...”

Itt nem is kell magyarázat: pedig oly lazának látszik a szóismétléses szerkesztés! Ám épp ez adja a lírai erőt:

„Miért zokogsz fel oly fájón, busan / csöndes szonáta, álmodó szonáta?” Gyanak-szom, hogy korszellemünk líra-vágya a plaszticitásé. Akarjuk ezeket a kifejezőmódokat. Azaz: „A kert mögül”, folytatódnak rögtön az iméntiek, „mostan felém suhan / az évek árnya, tűnt időök halála.”

S – megvan! Így kiáltok. Sok-sok esetleges, kétes értékű, kifejezés olyan foglalatban ér minket, hogy a későbbi művészi igény ugyanily sok ridegségig „végső” pontossága fogyatékosabb: mert ama bizonyos „emberi foglalat” (ami itt épp a szerkezetben, a versszak nagyobb lélegzetében érvényesül) Kosztolányinál egyetemesebb volt, mint – ismétlem – szívem oly sok kedves, újabb mesterénél.

Ha van valami lényegesen tömör közlendőnk, ez lehetett az. A szorzat jó és nagyon végső módon jelentős Kosztolányinál. A gyarló szavakat a „vízjel” segíti; vagy fordítva.

*

Csak úgy magában, ezt:

*„Ők meg nevetnek, integetnek
a hűvös templom bűvös öblén,
és muzsikál és orgonázik
a zene, ima és a tömjén.”*

Csupa közhely? Majdnem. Amíg át nem érezzük-értjük az egészet. „Kisvárosi arany-vasárnap”, szinte századfordulói festményeké a piactéren a színes árnyakkal, vörös napernyőkkel, lila foltokkal. S e jó, egyszerű lelkek mennek Istenükhöz. „Úri, szagos misére”. S ha mi magunk járunk, ha nem járunk is ilyesmikre, velük együtt ragad el, emel föl minket egy pillanatra – hűvös és bűvös talmiságos látszata ellenére – a leg-rangosabb költészet szárnyuhanása.

*

Meddig jutunk? Át kell térnünk a „Koncert” (*Őszi koncert*) és a *Kártya* ciklusra. (Gyengéje szívemnek mind a kettő, régóta ám erről volt már szavam évtizedekkel ez-előtt.)

Előbb azonban még valamit – előrelendülve két leleményünkig. Az egyik egészen kései vers része; utalás történt: *Szeptemberi áhítat*. Elgondolkodtam rajta: a „kövér virágba bújjik a darázs ma...” sor felfogható úgy is, hogy bántóan formakényszeres

(a rímmel, s ráadásul miért? „a hosszú út után selymes *garage*-ba”, így írva, ráadásul, s a purista részéről!). De ha jobban megnézzük: ilyen „jobban megnézzük”-közhelyes az élő nyelv, és az erőltetettnek ható fordulatoknak két – egymásnak ellentmondó – magyarázata is adódhatik. Például a „darázs ma”. Gondoltuk-e, hogy ez a dolog így plasztikus, így igazán az? Tehát művészeti, formaelvi igény él a látszólag igénytelen (mert túlsági modoros stb.) lehetőséggel. Ellenkezője ennek: hogy a már emlegetett teljes-személyiség (a teljesség egy lehetséges hordozója, persze, „csak”) az egyik immanens lehetőségét húzza elő a cilindrből. Nem? A bűvészműtávkönyv, vagy az, amit ennek alcáznak, megteszi hatását – de hol? Nem a porondon. Mélyebben, érdemlegesebben. A költészet csodája alakul így? Nem biztos. Ellentétes végletek, mondom: lehet, hogy a költészet csodája (kicsit ködösen idealista elképzelés a részemről „tűri meg” és ezt az eszközvilágot is, leghívebb megjelenítőjeként. A csoda még ilyen anyagból is megvalósul, ha meg kell valósulnia).

Am nem is ez a két sor izgatott engem elsődleg. Hanem ez a pársoros:

*„...méztől dagadva megreped a szőlő,
s a boldogságtól elnémul a szőlő”.*

Most itt akkor több tényező hat együtt. A „szőlő” eleve furcsa, de kifogásolhatatlan alak arra, hogy „aki beszél”. A „szőlő” csak látszólag kényszeríti ki erőltetetten. Inkább talán együtt született ez a rímpár. Másrészt: formai és tartalmi, (formai-tartalmi, értsd irány szerinti) közössége van az „elnémul”-nak (fogyatkozás) és a „megreped”-nek (túlcsordulás). Ez már önmagában elegendő, hogy megtartsa az alakítás módját, emeljen rajta külön is valamit. Valamint: a sorok helyi értéke sem hagy kétséget a költői döntés helyessége felől. Összegeződik itt az eddigi fokozás sok eleme, másrészt bevezetés ez (még mindig csak az!) a kifejtettebb verstartalomhoz. Hadd jegyezzem meg, hogy a Szépirodalmi Kiadónál megjelent *Kosztolányi Dezső Összegyűjtött Versei, 1973.* egynémely borzalmat tartalmaz. Epp itt, például: az egyik legszebb rend-hagyóságot („a felnőttek *érth(etle)nül* beszélnek”, kiemelés TD.) rontja iszonyná: „ért-hetetlenül”. Jaj! Gyanús az „osonna” rímje, az „uzsonna” is. Megyek, megnézem más Kosztolányi-köteteimben, nem „ozsonna” ez inkább?

Ha nem – bocsánat. (S nem! Bocsánat. De így dolgozunk, Arany megmondta, lel-künkben a mi szeretett idézeteinkkel.)

*

A másik példa: meglepőbb. A címében is fura, kicsit Adyt idéző „Én mindig teme-tek” címkezdésű versről van szó. Nagyobb közhelygyűjteményt egy filozófiára hajló, hajlottabb korú, rossz értelemben amatőr költő sem hozhatna össze, mint poétagéniuszunk itt a végén:

*„Temetem a jót, a rosszat, örökké...
Annyi bánatom van, amennyi örömem.
Annyi halottam van, ahány pillanatom.
Kertemben nyílnak, hervadnak a rózsák.
Én mindig temetek.”*

Hát... sziszegve próbálom teljes értékű Kosztolányi-versnek elfogadni ezt. Hogy teóriám meg ne dőljön, azt mondom: Na tessék! Mit tesz a forma bűvölete! Ha „Az Orion süvege... parázsló...” S ráadásul micsoda kérdő formában! „Miért?” Ha erre az

jön, hogy „Ki tette ezt? Ki volt ez a varázsló?” Hát épp a veszettül tomboló stílusesz-
közök adják el jól az egészet, a bővli-látszatot stb. Itt átjön a rivaldán a Nagy Mögöt-
tes. A szabadvers kevesebbet engedhet meg magának.

Vigasztalódom – ráadás! – egy harmadik példával. Kevésbé ismert költemény,
a szegény-szerencsétlenkedő „En mindig temetek” szomszédja. Maga a grand guignol.
S mégis milyen nagy dolog, épp a mi jegyünkben itt: a *Fényes, dicső madaraim*

*Mért nem daloltok cifra tollatokkal,
trillás torokkal, mint ama mesés,
vad tavaszon, hogy harsogott a lélek,
mint egy lármás madárkereskedés?”*

Ez itt, persze, trouvaille a végén!

„Fölkéselt mellel, megvakult szemekkel...”

Brr.

*„...gubbasztotok. Sokat szenvedtetek.
És hogyba megszólaltok néha-néha,
már úgy beszéltek, mint az emberek.”*

Valójában attól nem hiper-klassziszú Kosztolányi-vers ez, hogy nincs benne igazi
poétikailag-eltúzott elem; megmaradnak a borzasztó végletek – a logikai, prózai köz-
lés keretében.

*

A „Kártya-Koncert” legyen zárásunk, így hát, épp e madaras vers okán, iktassunk
közbe még valamit, a *Mágia*-kötetből.

Korai Kosztolányi-rajongásom egyik fő-fő tárgya volt a *Kösönnyű* című vers. Az if-
júság jékelys vadromantikájával (nem! máig realitásérzékelésemmel!) nagyon át tud-
tam élni.

*„Úgy félek, hogy ezt a homályos, ódon
vén bánatot egy éjjel elveszítem,
és véle együtt életem s a szívem,
a szívem is, és megvigasztalódom.*

*S csodálkozom a fáradt, furcsa szókon,
melyek belőle ömlöttek szelíden,
szájam haragra többé nem feszítem
vérezve, átkozódva és vívódón.*

*De nézem a sírókat és a könnyűk,
és gyászolom elvesztett bánatom,
ezt a nehéz és babonás kösönnyűt.”*

Itt annál jobb minden, mennél inkább „cifrátatik”.

*

Az *Őszi koncert* kezdete nyomban a mi témánkat találja telibe.

*„Sírj, őszi vers... Sírj, mind a két szemem,
sírj, őszi koncert, zengő zeneverseny.”*

Milyen szép ez. S elbírja a következő két (nem is párba rímelő) sort:

„Most itt az ősz és én vagyok az ősz...”

Elfogadjuk ezt a lazaságot. Tegye-vegye magát, benne marad a képben.

„...és régi bútól vemhes újra versem.”

Fő az egyszerűség!

S tovább, itt már nekivadul:

*„Beteg vagyok, szépségektől beteg,
nem is vagyok más, egy beteg poéta.
Ha egyet nézek, elfakul a fény
és ferdül a nap, mint a hold karéja.
Ha kettőt nézek, hullik a levél,
és föltámad az, aki rég nem él...”*

Mondhatnánk: lejjebb már nem is adhatná. De így a jó.

Mert:

*„Ha hármát nézek, az erdőn keresztül
szél száll és kiszakad a köd,
és a világ fázlódba összerendül.”*

Talán a kurtább sor menti meg. A „fázlódba” nem valami nagy lelemény. Jó viszont, hogy később a *Koporsó és bölcső közt* a rettenetes közhellyel hátborzongatóan indító költeményben („Anyám, ha egyszer végre visszatérek/ és ott maradok mindörökkre nálad.” Furcsa ez a pont itt. „Ha ráborulok régi küszöbünkre,/s megcsókolom az áldott, ősi fákat/és fátodtan, könnyesen remegve/nézek szemedbe.” Pont megint. Ekkora ellentétet! A leggiccsesebb rémségek – a legcsodásabb, „bögető” verssé alakítva, a nagy magyar versek egyikévé.) –, jó, hogy ez megint jön: „Nagy vaskapunk mennydöröggye összerendül...” A kapu-motívum! Lásd Kafka. De ez az „összerendül” micsoda szó” Öserejű (bocsánat). Holott előtte-utána mi van? „Ősz lesz, tudom, bíborló fény cikáz,/rőt esti láz...” És: „...hogyan fázva átremeg az ősi ház/a félelemtől.” Sok az „ősi” is, ily közelségben... a ház, a láz, a cikáz... de az „átremeg” és az egésznek ez a roppantul teátrális, még ennél is igazabb mélyekről jövő gesztuspoézise – elemi hatású. Mondom, nagy verseink egyike.

Ily eszközökkel!

*

A „Koncert”-ben ezek a váratlan megszólalások is elemi hatásúak; csak úgy a semmiből:

*„Most tetszenek nekem az üvegek,
mély délutánban oly mélyen tüzelnek...”*

Tényleg, csaknem eszköztelen. Sőt. Mintha öntetszelgés is volna a dologban. De ez mind el van söpörve aztán. Elemi erejű a hatás. (Számomra mindenképp.)

„...az elborult szobák benn barna színben...”

Szent vicc. És csudás. És a rím rá! A legnagyobb közhely! Elképzelhetetlen, hogy ekkora belső tartalom híján egy önképzőkörben megélhetne akár:

„és tetszik a föld és mindenki, minden”.

És egy csordultig csodákkal teli nagy, még fölfedezetlen versciklusban – hordozó és körbejárható erő!

A folytatás is ilyen szecessziós, poszt-impreszionista elemekből építkezik:

„– Nézd, nyáron azt mondtam magamban:
De szép lesz ősszel, ha beteg leszek.
Jó valaki, ki csendes és beteg,
megnő a házunk majd, ez a csodás ház,
s a szél bongó telefondróton hárfáz.”

Jó, hát itt fele-fele arányban minden csupa telitalálat is, elbűvölés, költészeti csúcsvonulat. De az egész...! Hát az a mi kategóriáink közé tartozik.

S majdnem vicc, faliáldás:

„Csók, zavaros must, mézes, mérges, édes –
csak sose lenne a csóknak szünetje –
hajh, nyári láz, hajh, dús delírium,
csókok szünetje, életem szünetje.”

Csaknem kóklerség. És nagy, nagy, nagy költészet.

Mert „mögöttese” máig: kifejezendő. Vágyunk hallani. Magánéleti szerelmi történetek szélsőségeinél jobban. (Már én legalább.)

*

„A nő szól:
De én szeretlek, édes emberem,
az életem gyógyítja a tiédet.
Gyógyítja egyik száj a másikat,
gyógyítja egyik kéz a másikat,
gyógyítja egymást két szegény kis élet...”

Ez se kevésbé cifra, ugye? És ilyesmikből felépül az egyik legszebb oratóriumunk. Mert fel, fel!

„A férfi szól:
Én eltemettem, édesem, beléd,
kit most borzongva hívok újra vissza,
mint halvány lángnál bomló spiritiszta
halottjai kísértő szellemét...”

Olvasóm, lassan magadra hagyhatlak. Tudod már, a „bomló” sugározza szét itt azt a lelki hasadóanyagot, mely a ragyogást megteremti.

*

A *Kártya* maradjon is olvasatodra, itt még – bár annyi mindent idézhetnék, de nem élhetek vissza a vendégszeretettel, s mostanra már, ismétlem, ki-ki legalább akkora szakértő ebben itt, mint én... a tehetségesebbje még nagyobb is, a lelkem! Így van ez mindig az „alapkutatással”. Mások üdvét szolgálja, jobb szerényen félrehúzódni.

Hanem ha már így figurálisra vettük elemző személyünket, álljon itt a „Koncert”-ből ez az általam nem első ízben idézett pár sor:

„A nő szól:
Nézd őket itt... Míg várunk a vonatra,
hogyan cicáznak kormos árnyaink.
A kavicsok közt, a fényes sineknél
zöld csillagunk meddő sugára ing...”

Azért ez nagyon komplex, ugye? Pontos, ellenpontoszó.

„...és úgy folyik le fénye arcainkra,
mint beteges, halványzöldszínű tinta.
Folyik a holdfény,
a régi kiholt fény,
s lenn összesimul két alak
sötét tagokkal, hallgatag...”

A „sötét tagokkal” az erős elem, érzésem szerint. De az egész jelenet jó. Mostanra már elfogadtuk.

Nézd, most húzódba messze távolodnak...”

Húzódba...!

„most összeér árnyék-kezük,
s ölelkeznek, szegény, szegény bolondok,
mivel mi is ölelkezünk.”

Nekem még a kezük-ölekezésünk rímzökkenés rí ki a leginkább. Furcsa, hogy ilyesmi érződhetne a mozzanat gyengeségének. A legtöbbször a gyönyörűségesség, a pontos klappolás, kelepelés, gyöngytrappolás, féldrágakő.

Valódi fénnel ragyog, igazi hangot ad.

Külön dolgot tárgya: meghatározni, hogy a végső soron az egész életműben így építődő versek közül miért és melyik emelkedik nagyon nagyra, elemi erejűvé, átfogó, mégis kavics-sima fontosságúvá.

Gyanítom: itt a dolog kulcsa(inak egyike). Kosztolányi egész lírai életműve meg- s meghatározódik, újra meg újra, e szélsőséges értékek által. Ezeket ő nem, hogy nem bírja elhagyni: ez ő, ezek.

S akkor talán csak a mi kanonizált szemléletmódunk „sarkít” néha akaratlan? Nem is olyan nagyok a különbségek a választékos, a cifra és az elemi erővel természetes eszközök közt e költészetben?

Egy 65 éves „fiatal költő” információs bankja

SZÜLETÉSNAPI INTERJÚ TÓZSÉR ÁRPÁDDAL

– *A szülőföldnek a magyar irodalomban meghatározó helye, szerepe van. Mit jelent számodra Gömörország, s az a kisfalu (Péterfala), ahol születted?*

– A „szülőföld” a művészetek örök kifejezési anyaga. Legalább annyira az, mint a „szülőnyelv”. S ha a művész időnként szembe is helyezkedik vele, mint például Joyce a maga Dublinjával, vagy a mítoszok egébe emeli, mint Garcia Marquez a columbiai Aracataca-Macondót, az még azért mindig szülőföld, azaz olyan szó a nyelvben, amely semmivel sem helyettesíthető.

S itt nem véletlenül emlegetem a nyelvet: a szülőföld az író kifejezési anyagában olyan *nyelvtárgy*, amely mérhetetlenül gazdag, sokágú jelentésével tulajdonképpen egy újabb jel a több nyelvi jel között. Megismétlem: nem jelentés (az is persze), hanem jel, egy plusz jel az író jelrendszerében. Az én szülőföldem a számomra akkor is a magyar ábécé *negyvenegyedik* hangja-betűje, ha a „Péterfala” szót a verseimben már legalább harminc éve nem írtam le. Az én Péterfala-Dublinomat az utóbbi évtizedekben „Közép-Európának” és „Mittel úrnak” hívták. Ezekben a „nyelvtárgyakban”, jelekben a *szülőföld* ugyan bizonyos ironikus felhangot kapott, de azért szülőföld maradt.

– *1935-ben születted, október 6-án, a vértanúk napján. Születéseddal „predestinált” életedben gyakran voltál kötekedő, makacs (mint a hitvitázók). A „vértanúság” – szerencsére – elkerült, az erkölcsi és esztétikai igényeid megfogalmazásának a módjában viszont mintha egy időben lett volna efféle hajlam... Vagy Te ezt másként gondolod?*

– Hátborzongató, hogy most, október 6-án az én esetleges „vértanúságomat” emlegeted. Életem (főleg fiatalságom) során ugyanis bizony elég sokat voltam a „vér-tanúság” küszöbén is. Nem tudom, milyen kozmikus konstellációnak (vagy egyszerűen csak a családi géneknek és hagyományoknak?) köszönhetően, de nagyon sokáig hajlamos voltam rá, hogy a sértéseket (vagy a sértéseknek vélt gesztusokat, sőt szóbeli megjegyzéseket is) azonnal és tettelesen toroljam meg. Mivel azonban hipertrófiás igazságérzetemhez „hipertrófiás” fizikumot, sajnos, nem örököltem, a testi konfliktusokban rendszerint én maradtam alul. S vereségeimnek nemegyszer volt „tanúja” a vérem (ha mindjárt csak az orrom vére is), sokszor sötétedett úgy el velem a világ, hogy az már akár egy klinikai halállal fölért. Nehezen tanultam meg, hogy tettelességre nem ragadtathatom magamat, s nemcsak azért nem, mert számomra a testi konfliktusok az elmondottak miatt minden esetben végzetesek lehettek volna, hanem azért is, mert az ilyenfajta tettelességgel a mi hiperbonyolult társadalmunkban természetesen már semmit sem lehet megoldani.

Egyszóval nehezen tanultam meg „ösztoneimet szublimálni”, de hogy végre megtanultam (megtanultam?), azt nem kis mértékben éppen a versnek, a költészetnek, az irodalomnak köszönhetem. Pécsi Györgyi emlegeti verseimmel kapcsolatban a „forma katarziszt”, nos a költészet számomra valóban hosszú ideig volt ösztöneimet fegyelmező forma, a fizikális tragédia nélküli katarzisz és túlélés lehetősége. Az „ösztön-tett-forma” képletben az „ösztön” helyére csak később került a „gondolat”.

Az érzelmesség persze még a 65. születésnapját ünneplő, tehát öregedő költő szájából sem szép, mégis azt kell mondanom, hogy a költészet civilizáló fegyelme nélkül én most bajosan ünnepelnék, elpusztultam volna fiatalon, mint ahogy családom, gömöri rokonságom nem egy tagját fiatalon agyonverték.

– *Ha a múltat akarnád bevallani, miről beszélnél először?*

– Nem vagyok róla meggyőződve, hogy A *Dunánál*-féle direkt történelem-bevallás a vers feladata. Ahogy arról az előbb már szóltam, én, versben a legkorábbi időkben is inkább az egzisztenciális „bűneim” bevallását tartottam fontosnak. Az emlékirat, emlékezés, dokumentum stb. műfajában viszont hatvan év fölött már mindenkinek kötelezővé tenném a „vallomást”. Az időben, a történelemben ugyanis minden megélt és megírt élet, sőt akár egy véletlenszerű feljegyzés is mitizálódhat, irodalmi értéket nyerhet. Például a fennmaradt középkori szöszedetek, az ún. glosszáriumok ma szinte már versnek hatnak.

– *Alig múltál tízéves, amikor a körülmények (a szlovákiai 46–47-es kitelepítési akciók) arra kényszerítettek, hogy szüleiddel együtt elmenekülj a szülőföldről. Hogyan élnek bened azok az évek?*

– Ezt a múltamat, látod, valóban „be kellene vallanom”, itt még határozott adósságaim vannak. Az 1947 körüli szomorú élményeimből évekkel, évtizedekkel ezelőtt ugyan már írtam egy verset (az volt a címe, hogy *Fejezetek egy kisebbségtörténelemből*, talán emlékszel rá), de a téma sokkal összetettebb, az élmény mélyebb, mintsem hogy egy verssel el lehessen intézni, s talán nem is a vers műfaja itt a legadekvátabb. A szlovákiai magyarság háború utáni megpróbáltatásaiból, tragédiáiból egy *A Musza Dag negyven napja* hatású művet lehetne írni, csak meg kellene keresni hozzá a művészileg megfelelő formát, ami alatt főleg azt értem, hogy az anyagból nem történelmi tablót kellene kreálni, hanem egzisztenciális drámát. A csehországi s magyarországi kitelepítések, s a 3–4 éves jogfosztottságunk, sajnos, produkált épp elég ilyen egzisztenciális konfliktust.

S itt nemcsak a különböző határokon át történő menekülésekre, a vagonlétre, s a közben történt számos tragikus halálesetre gondolok, hanem például az olyan család drámákra is, amelyek egyikének, gyermekként, én magam is szemtanúja voltam: mikor 1948-ban, egyéves magyarországi hontalanságunkból hazatértünk, apám fejszével hajtotta ki a saját testvéröccsét a házunkból (aki távollétünkben, hogy ő mondta, „kiigényelte” azt a szocialista államtól).

Szóval mára nagyon elfelejtettük ezeket a keserves időket. De nemcsak az irodalmunk amnéziás ilyen vonatkozásban, érthetetlenül feledékenyek a politikusaink is. Mire gondolok? Arra például, hogy a németek minden lehetőséget megragadnak az egykori német kitelepítések problémájának a felszínen tartására, de a Szlovákiából kitoloncolt 70–80 ezer magyar ügye teljesen elsüllyedt valahová a semmibe. Mintha meg sem történt volna. S nem elég, hogy a szlovák közvélemény magáról a tényről sem tud semmit, lassan már mi magunk is pusztán „áttelepülésről” és „lakosságcseréről” beszélünk, holott ezek a kifejezések megszorító jelzők nélkül az önkéntesség elvét hordják magukban, mi pedig, akik ezeket az időket a saját bőrünkön tapasztaltuk meg, nagyon jól tudjuk, hogy a csehországi deportációk (amelyek elől az én családom Magyarországra menekült!), vagy a későbbi ún. magyar-szlovák lakosságcsere a számunkra mennyire nem volt önkéntes.

Summa summarum: a nagy, történelmi bocsánatkérések közepette talán mi is megérdemelnénk egy bocsánatkérő szót az illetékesektől, az egyéb aktuális jóvátételekről már nem is szólva!

– *Az ötvenes években Komárom volt a mentsvára azoknak, akik Szlovákiában anyanyelvükön akartak művelődni. Egy nemzedék rajzolt ki onnan! Mi maradt meg benned azokból az emlékekből, mit adott az Alma Mater?*

– Az egykori komáromi gimnázium nimbusza nem biztos, hogy megérdemelt. Az igaz, hogy akkor Komárom mentsvár volt, hisz 1950-ben Szlovákiában még nem volt máshol magyar nyelvű középiskolai tanítás, de ezt a ténytet, s a diákközösség rendkívül színes, ihlető nevelő voltát leszámítva nekem tulajdonképpen nincsenek jó emlékeim Komáromról. Persze, a kommunista totalitarizmus legsötétebb éveiben (1951–54-ben) jártam oda, s akkoriban bárhol tanultam volna, mindenhol a totalitarizmus szellemével találkozom, de ez mitsem változtat a tényen, hogy az Alma Mater Komáromja számomra a privát történelmem „sötétségkorszaka”. S ezt főleg azért kell ilyen keményen kimondanom, mert a kegyelet rendszerint összekeveri a dolgokat. Én is leírtam néhányszor, hogy Komárom „mentsvárunk” volt, de a félévszázados, immár történelmi távlatból azt is látnom kell, hogy a tanári karunk – egy-két kimagasló képességű, de reáltantárgyakat oktató tanárt leszámítva – semmiben sem különbözött más iskoláink tanári karától. S ez alatt azt értem, hogy a korábbi bencés vagy polgári humanista hagyományokból mi ott nem sokat éreztünk. Éreztünk viszont egy rendkívül kemény mozgalmi szellemiséget, amely engem, az álmos, múzeumi levegőjű Rimaszombatból jött könyvmolyt is csaknem neofita buzgalmú mozgalmárrá tett, azaz nem jó irányba fordított. S ha mégis valami más lett belőlem, akkor szinte ennek a szellemiségnek az ellenére lettem más, de ebben sokkal inkább segítettek diáktársaim, mint tanárain.

– *Mikor gondoltál először arra, hogy akár költő is lehetne belőled? Egyáltalán: gyermekkorodban mi akartál lenni?*

– Nem emlékszem rá, mikor írtam az első versemet, úgy tűnik, egyszerre tanultam beszélni és verselni. A családi hagyomány megörököltette, hogy különböző alkalmakor már iskoláskorom előtt is sokszor mondtak velem verset, s ha megakadtam, gátlás nélkül belerögtönöztem a szövegbe.

De olyan 17–18 éves koromig, azt hiszem, afféle rigmusfaragó deákpoéta voltam. S ez a kezdeti korszak későbbi „költői eszmélkedésemnek” többet ártott, mint használt. Túlságosan sokáig tudtam és hittem úgy, hogy a vers a ritmussal és rímmel egyenlő. A mélyülés Illyés hatására kezdődött el bennem, az ő – enyémhez hasonló – gyermekora, élményvilága döbentett rá, hogy az igazi vers ott kezdődik, ahol a jelentés is művészi jellé, azaz formává válik. Illyés Gyula 1952-ben vagy 53-ban Komáromban járt, s akkor kezdtem ismerkedni a verseivel.

– *Költőként volt-e neked is „fényes szellők” korszakod?*

– Ha a „fényes szellők” korszak alatt költészetünk ötvenes évekbeli mozgalmi periódusát érted, akkor azt kell mondanom, hogy hál’istennek, nem. Ez talán meglepően hangzik azok után, hogy az előbb éppen komáromi „mozgalmár” múltamról beszéltem, de akkoriban egyrészt nagyon kevés verset írtam, másrészt amit írtam is, inkább naiv diáktémákról szóltak, s nem a „fényes” jövőnkéről, s egyéb akkori „szellőkről”.

– *Minek tartod magad, poeta natusnak, vagy poeta doctusnak, melyik kedvesebb számodra, a született vagy a tudós költő?*

– A kettő a mai költőben már távolról sem válik markánsan szét. Úgy mondanám, hogy a korábbi poeta doctusi témákat (irodalom, képzőművészet, filozófia, a kifejezési forma maga) a mai költő a poeta natus érzelmi habitusával éli meg. Ami meg a klasszikusokat illeti: egyre több poeta natusukról derül ki, hogy tulajdonképpen poeta doctus volt, hogy imitálta a „természet vadvirága” színét, illatát, tövisét, s pontosan az imitáció magas művészi foka jelenti az esztétikai kvalitásait. (Legutóbb Margócsy István bizonyítja be egy kitűnő tanulmányban a magyar költészet legtermészetesebb „vadvirágáról”, Petőfi Sándorról, hogy tulajdonképpen poeta doctus volt.)

– *Milyen vonzások és vonzódások szerint alakult az életed? Kik voltak a példaképeid, kedvelt íróid, költőid, mestereid?*

– Erre a kérdésre nekem nagyon nehéz lenne válaszolnom, mert annak a meggyőződésemmek megfelelően, hogy egy stílust akkor érthetünk meg árnyalataiban is, ha magunk is kiprobáljuk, szinte minden versolvasmányomat/élményemet „alkotásban” is magamévá tettem. Most Varró Dánielnél tartok. De kezdem néha Walter mesternél, vagy – mondjuk – a „tavi költőknél” is. S talán éppen ezért érzem magamat időnként még ma is „fiatal költőnek”. Úgy fiatalnak, ahogy az ötvenes-hatvanas-hetvenes években nagyon gyakran nevezünk harminc-negyven éves makacs újra-kezdőket „fiatal költőknek”. En is örök újrakezdő vagyok...

– *De most komolyan: a ti költői indulástok (1958) a sematizmus végnapjaira esett, csak hogy 1956 a történelemben is kitörölhetetlen cezúra... Szerinted a tehetségetek kérdése volt, hogy a szlovákiai magyar irodalomban ti lettetek a „kezdet”, vagy a kor állította vissza az irodalom/művészet természetes rendjét?*

– Hadd toldjam meg a kérdéseidet egy újabb kérdéssel. Képzeljük el a jelenkori magyar költészet „legmakácsabb avantgardistáját”, a mi Cselényi Lacinkat húszévesen az ötvenes évek legelején! Írt volna-e vajon ő Sztálin-verset? Nem lehet tudni. Amikor valóban húszéves volt, 1958-ban, akkor már nem divatoztak a kultusz-versek, de korábban, ha Sztálin-verset nem is, ún. „traktoros verset” még Juhász Ferenc és Nagy László is írt, s az egyáltalán nem kis tehetségű Zelk Zoltán meg bizony nemcsak Sztálinról, hanem Rákosiról is szerzett egy kantátát. Nos, ismerve Cselényi megszállott irodalmi ellenzékiességét, mégsem valószínű, hogy őt a körülmények bármikor is kurzusköltővé tehetnék volna.

Más kérdés, hogy ugyanez a Cselényi egy interjúban azt mondja: Weöres *A hallgatás tornya* c. kötetét, amely tudvalevően 1956-ban jelent meg, ő csak Párizsban, 1965-ben olvasta, mert korábban nem tudott hozzájutni. Egyáltalán nem véletlen tehát, hogy az induló Cselényire Juhász Ferenc költészete hat, és nem – mondjuk – Weöresé. Vagyis: nagyon nehéz megítélni, hogy a tehetség alakítja-e a körülményeket, vagy a körülmények a tehetséget, hogy nekünk volt-e „szerencsénk” az 58-as indulásunkkal, vagy a kornak volt szerencséje velünk.

Egy biztos: Cselényi (vagy, mondjuk, én) 1956-ban és korábban, a világtól elvágott Gömörpanyiton (én Gömörpéterfalán) vagy akár Pozsonyban hiába akart (akartam) volna Weöres hatása alatt írni, ha nem juthatott (nem juthattam) hozzá Weöres könyveihez, de hogy a szlovákiai magyar költők zöme még 1965 után sem olvasta Weörest (és persze a világlírárt, hisz pl. a Dobossy László szerkesztette *Mai francia költők*, s benne René Char, Henri Michaux és mások, más 1958-ban megjelent, s nem Párizsban, hanem Budapesten), azt már nem lehet a körülmények, a történelem rovására írni.

– Az „áttörés” metaforájaként vagy korszaknyitó jövőképként is felfogható az ismert és sokat emlegetett *Férfikor* című, 1958-ból való versed. Értékrendedben azonban – láthatón – megfakult ez a mű, hisz sem a *Genezis* (1979) című gyűjteményes kötetedbe nem vetted fel, sem a közelmúltban kiadott összegyűjtött verseid, a *Négy negyed* (1999) nem tartalmazza...

– Nekem tulajdonképpen gyűjteményes verskötetem mint olyan – az 1985-ben megjelent *Köröket* leszámítva – nincsen. A *Genezis* is, a *Négy negyed* is bizonyos sajátos szerkezet szerint „működik”, s azok a versek, amelyeket ez a szerkezet nem vett be, kimaradtak. A *Körök*nek nincs szerkezete, csak kronológiája, s a *Férfikor* benne is van! E vers tehát nem az értékrendemben fakult meg: egyszerűen újabb kötet-konceptió-imbán nem találja a helyét. Egyáltalán nincs viszont kizárva, hogy még írok olyan terjedelmesebb művet, amelyben e mű direkt társadalmi elkötelezettsége is szerepet, esetleg új funkciót kap.

– A *Négy negyed* című köteted ciklusait szokatlan módon állítottad össze. Az első ciklusban a *Genezis* c. köteted rendezési elvét követed, később a versek megírásának kronológiájához igazodsz. Mi indokolja ezt a rendbogyó megoldást?

– A *Négy negyed* cím tkp. a négy utolsó kötetemre (*Genezis*, *Adalékok*, *Történetek Mittel úrról*, *Leviticus*) utal. A *Genezis* viszont – válogatva, ciklusokba komponálva – tartalmazza a régebben, az 1979 előtt írt verseimet is, még hozzá visszafelé haladva az időben. Ilyenféleképpen tehát a „*Négy negyed*” életműegész s idő- és műegész is akar jelenteni.

– A *Genezis* megjelenésekor az volt a terved, hogy öt könyvbe foglalod a „világidőt”. A szándék teljesítése megakadt vagy csak késik?

– Már rég várom, hogy valaki a fejemre olvassa „ifjúságomnak e vétkét”! Igen, valamikor szerénytelenül valóban „pentateuchust” (könyvet) terveztem, a *Genezis* lett volna a nyitó kötete, korai verseimből összeállítottam egy olyan válogatást, amely az *Exodus* címet viselte (látod, abban benne volt a *Férfikor* is!), de szerencsére ez a válogatásom nem jelent meg, 1997-ben viszont megjelent a tervezett *Öt ötöd* harmadik darabja, a *Leviticus*. A *Négy negyed* hátsó borítóján aztán töredelmesen beismertem, hogy „úgy látszik, csak az isteni dolgok ötös osztatúak”, azaz nagyképp istenkísértés lett volna a mózesi *Öt ötöd* mintájára „pentateuchusba” erőltetni az életművem, s hozzá még a többi szent címet is kisajátítanom. *Numeri* és *Deuteronomium* tehát már nem lesz.

– A „rész élménye helyett az egész élményéből kell verset csinálni” – vallottad egykor Eliot és Ezra Pound verseszményét. Manapság miből építkezel?

– A művész mindig részből építkezik, de egészet épít. Sokan viszont a „posztmodern” irodalom alapkritériumát épp abban látják, hogy ez a stílusiskola a részekből valamiféle halmazt, azaz központ nélküli szövegorganizációt képez. Eszerint én nem vagyok posztmodern (persze nem is akarok az lenni). Szerintem nem a világ létezik Egészként (azt én is inkább részekben, töredékeiben, sőt töredékesnek tapasztalom), hanem az ember. Legalább is sikeres perceiben egész, s ilyen sikeres perce a műve, amely, hogyha nem egész, akkor nem mű, hanem valóban csak egy nagy rakás – halmaz.

– Az volt annakidején a szándékom, hogy „a nagy egységesülésben” magad is egységesülj, felszámold „műfaji hasadtságodat”. Verseidet tanulmányaidhoz akartad közelíteni. Sikerült?

– A *Genezis*ben ezt a műfaji egységesülést a gyakorlatban is megpróbáltam. Nem egészen az lett belőle, amit elképzeltem, de – mint a középkori alkimisták, akik az

aranycsinálás helyett a szappancsinálás módját fedezték föl – én is fölfedeztem valamit: a meglehetősen torz, de azért járó, működő, gesztikuláló, élő Mittel-verseket.

– *Mely verseidet, köteteidet tekinted költői pályádon „fordulópontnak”?*

– A *Genezis* mindenképpen fordulópont. A Mittel-ciklusnak akkor is ez a kezdete, ha benne a „Mittel” szó még le sem íródik. A *Genezis* beszéd- és szerkesztésmódja már felismerhetően mittel-i. A *Leviticus* is fordulópont akart lenni (a Mittel-versekhez képest), de a visszhangjáról ítélve ez távolról sem olyan sikeres fordulat, mint a *Genezis* volt. Dehát a „fordulatok” mindig az időben mutatják meg létüket, igazi természetüket.

– *A Mittel-jelenség valóban új korszakot jelentett munkásságodban. De Mittel úr nemcsak szimbólum nálad, hanem maszk is. A találgatásokkal ellentétben – bevallásod szerint – nem Zbigniew Herbert Cogitója volt számodra a példa, hanem Kálnoky László Homálynoky Szaniszlója. Az alakcsere, a próteuszi alkat megjelenítése, a kalandozó szellem kiteljesítése volt számodra a fontos, vagy egyfajta kiábrándultság, relativizmus költői megfogalmazása? Van ebben az alakmásban valami a citoyenember eszményeiből és csalódásaiból is?*

– A kérdéseidben válaszok is vannak. Nem egy interjúmban elmondtam már, hogy a Mittel-versek a korábbi Közép-Európa-elképzeléseim paródiái. S hogy míg komolyan vettem a Közép-Európa-eszméimet, addig a kutya sem figyelt föl rájuk, de amikor két-ségbeesésemben elkezdtem önmagamon, azaz a megszemélyesített Közép-Európán gúnyolódni, egyszeriben „sikeres lettem”. A kezdet kezdetén tehát volt a csalódás, aztán jött a kiábrándulás, és – Homálynoki Szaniszló! A többit, az alakcsereket, a kalandozás szenvedélyét, a relativizmust aztán már a látszólag torz, kötetlen forma hozta magával, a szövegalkalom megszülte a maga tolvaját: a citoyen-ember paródiáját, egyszerűen Mittel urat.

– *Másként írnak ma verset a költők, mint korábban? Szerinted mi változott meg?*

– Igen, másként írnak, de ez a „másként” nem mindig válik a vers javára. Ha, mondjuk, a nyelv is négy dimenziós, mint a tér, akkor a mai költészet csak három nyelvi dimenzióval dolgozik, az a kiterjedése hiányzik, amelyben a jelentés éppen jellé válik, vagy másként fogalmazva: a mai versnek a köldökszinórja hiányzik, amellyel az emberhez, s egyáltalán az alakuló létezéshez kötődne, s amelyen keresztül a megújulásához szükséges impulzusokat kapná. A mai költő készpénznek veszi Gadamert és Wittgensteint, akik szerint a nyelv világtapasztalat, s a nyelv világán túl nincs értelmezhető világ, egyszerűen a mai költői nyelven nem lehet kimondani a teljes embert, kozmikus „fekete lyukak” tátongnak az olyan korábbi fogalmak helyén, mint a szerelem, szeretet, család, élet, halál, s ennél fogva a mai vers többnyire steril. A mai költő a „világszerűséget” lekezeli, valami versen túlinak tartja, s nem látja, hogy a költő igazi feladata a „világszerűséget” is szövegszerűséggé, formává, esztétikumává alakítani.

– *A költő soha nem is akart más módon lenni, mint „világszerű” és „szövegszerű” ... Az egyszeri és kimondhatatlan ma is izgatja a költőket?*

– Nem izgatja. Mindent benne tudnak a nyelvben, ennél fogva a nyelven és emberen túli, a rejtélyes, a metafizikus nem lehet tárgya a versnek.

– *Mi a fontosabb a költő számára: a valóság, a képzelet vagy a szöveg?*

– A mai költő a „valóságot” a képzelet tartományába utalja, s tulajdonképpen mindkettőt elveti. Marad számára a puszta szöveg mint alfa és ómega. A szöveg számomra is mindenek fölött fontos, hisz azzal dolgozom, de szerintem a valóság s a képzelet is

szöveggé, formai elemmé tehető, mégpedig úgy, hogy ennek az új formai elemnek a jelentése már nem a „valóság” és „képzelet” eredeti jelentésével lesz azonos, hanem a versben és olvasóban kialakuló új, és semmilyen más eszközzel meg nem fogható „ki-mondhatatlannal”, egyszóval a művészi kommunikáció során a korábbi jelentés az alfabetikum egy plusz betűje lesz.

– *A kortárs költők gyakorlatában a „szöveg szövedéke” nem mindig kap új szilárdságot. Az „értelem költői inkarnációja” nem vált általánosan meghatározóvá. Pedig Gadamer számára (az előbbi kifejezések ugyanis tőle valók) a vers ma is „csoda”. „...a versben visszatér a nyelv valamibe, ami alapjában ő maga: a gondolkodás és történet mágikus egységéhez... a szó eljövetele... a hang pótolhatatlan egységében egyben az értelem meghatározhatatlan többszólamúságát szólaltatja meg” – vallja a modern irodalom pápája.*

– A „szöveg szövedéke” a klasszikusaink gyakorlatában sem kap szilárdságot. A „szilárdság” az olvasóban alakul ki, s mindig csak egy-egy pillanatra. Régen rossz annak a versnek, amelynek a jelentései kimeríthetők, megszilárdíthatók. Természetesen Gadamer sem „szilárdság”-párti.

– *Azon kevesek közé tartozol, aki költőként megkülönböztetett figyelemmel követi a filozófiai áramlatokat. Mennyire biztonságos a „követési” távolságod?*

– Ha arra gondolsz, hogy verseim nem csúsznak e át időnként a száraz bölcséletbe, akkor remélem, hogy lehet a válaszom „nem”. Viszont ha a teoretikusoknak, filozófusoknak szabad átkalandozniuk a lírába (Nietzsche, sőt Derrida műveiben a bölcsélet mindig tömény líra is), akkor – mértékkel – mért ne kalandozhatna át a lírikus is a bölcséletbe? A múzsák és a különböző tudatformák termékeny keveredésének a korát éljük.

– *Hazai vizekre evezve, hogyan ítéled meg a magyar irodalom helyzetét Szlovákiában az elmúlt fél évszázadban? A „másodkéz” irodalmának fenyegetése (mely a két világháború közötti kisebbségi irodalmakban ott kísértett) megszűnt; értékeremtés dolgában hogy állunk?*

– Úgy vélem, nagyrészt még mindig komprádor, azaz értékközvetítő és nem értéktermelő irodalom vagyunk. Ékes bizonyítéka ennek a legtöbb könyvet kiadó kiadónk, a Kalligram működése: évi termésének csak nem egész egy negyede származik hazai magyar szerzőktől. Még mindig nagyon kevés az olyan írónk, aki meghatározóan beleszólna a magyar irodalom egészének az alakulásába. Az erdélyi magyar irodalomnak legalább 10–15 ilyen jelenkori írója-költője van, a vajdaságiaknak is van majdnem anynyi, nekünk 1-2. Miért van ez így? Nagyon régen foglalkoztat e rejtély, nem tudok rájönni a nyitjára. Már az is megfordult a fejemben, hogy esetleg a nyelvünkkel van baj. Hogy eddig mindig az irodalmi életünkben, az intézményeinkben kerestük a hibát, holott esetleg egyszerűen a nyelvérzékünk nem elég szilárd; hogy magyarul szólva: nem tudunk magyarul szólni. Tudom, hogy ez így mellbe vágó, de hallgassuk meg csak a rádióban, tévében nyilatkozó politikusainkat, pedagógusainkat, hogy az egyéb értelmiségieinkről már ne is szóljak. Aztán hallgassuk meg az erdélyieket, a vajdaságiakat! A különbség – az utóbbiak javára – ég és föld. A mi nyelvünk kulturálatlan fél nyelv, vagy még nem is fél nyelv. S ha az értelmiségünk, a közéletünk nyelve, kultúrája nem teljes értékű, akkor hogyan lehetne teljes értékű az irodalmunké? Ha pedig egy népcsoport nyelvtelen, akkor az annyit jelent, hogy irodalomtalan is.

– *Milyen szerinted az utánpótlásunk helyzete? Kísért még az az állapot, melyet A homokóra nyakában című esszévezérlatodban fogalmaztál meg, miszerint „nagyon hamar előlegezünk bizalmat, rangot” kezdő íróinknak?*

– Sajnos, mára már a „bizalmat előlegezők” is elhallgattak. Korábban ez úgy működött, hogy egy-egy renomé idősebb írónk felfigyelt egy-egy fiatalra, s beharangozta a jelentkezését. Aztán jöttek a kritikusok és „megteoretizálták” a felfedezést. Mára már csak kritikaink vannak, ha vannak. A „fiatal íróink” meg még mindig Hizsnai Zoltán és Talamon Alfonz.

Ami engem illet: egyre kevesebb időm és kedvem jut a kezdő íróinkra, nem tudom, van-e utánpótlásunk. Csak azt tudom, hogy az egyetemen tavaly előtt még volt egy szemináriumunk, ahol kezdő prózáírókkal, költőkkel foglalkoztunk, az idén már nincs. De a tavaly előtti felfedezettjeinket (Rácz Vincét, Gazdag Józsefet stb.) azért látom dolgozni. Várom az első könyveiket!

– *Van-e nálunk irodalmi élet?*

– Azt hiszem, van, de a létezőmódja elég rejtélyes. Mint a bűvópatak: hol Gombaszögön jön elő a föld alól (a fiataljaink nemrég Gombaszögön tartottak sikeres találkozót), hol a Magyar Intézetben, hol a Kalligram vagy a Madách Könyvkiadó környékén. S ezek a fórumok egymással egyáltalán nem érintkeznek. Az Írók Társasága meg (pontosabban a Társaság választmánya), amely ezeket az aktivitásokat koordinálhatná, afféle ötödik fórumként működik, ha működik egyáltalán. Azaz az irodalomban tulajdonképpen nálunk is a magyarországihoz hasonló szekértáborosdi folyik. Csak míg Budapesten többnyire a népi-urbanus ellentét mentén fut a törésvonal, addig nálunk még az ellentétek is esetlegesek. Talán leginkább az a kőkorszakbeli nemzedékesdi a legerősebb megosztó tényező, amely szerint minden „fiatal író” zseniális, s minden 50-60 éven felüli szerző „régis struktúra”. A következmény pedig: hiába van olyan amilyen irodalmi életünk, a társadalmi jelenlősége, visszhangja, kihatása egyenlő a nullával.

Pedig a bilanz, most 2000-ben akár pozitív is lehetne: az utóbbi 1-2 évben ugyanis több-kevesebb rendszerességgel jelen van az írásaival néhány olyan fiatal, nagyon jó felkészültségű kritikusunk (név szerint: Németh Zoltán, Kocúr László, Benyovszky Krisztián, Keserű József), akiket ha nyilvános előadói tevékenységre ösztönöznénk, sokkal elevebb, hatásosabb lehetne az irodalmi életünk.

– *„Olvasás és kritika nélkül nincs mű” – írod Az irodalom határai című tanulmányodban (1998), Cselényi László szövegelméleti ihletésű verseiről szólva. S Roland Barthes axiómáját kiegészítéd azzal a régebbi Barthes-megállapítással, hogy a „mű pusztán »verbális lehetőség«. Környezetéből kiragadva azonban ez a Barthes-szöveg félreérthető, »szlovákiai magyar léptékű» (szűkítő) lehetőségként is értelmezhető, mint ahogy az egykori Egyszemű éjszaka (1970) című antológia összeállítása esetében talán így is hatott. Pedig Barthes a „csoda” megalkotásaként értelmezi a „lehetőséget”: „A klasszikus művészetben a kiformált gondolat szüli a szót, amely »kifejezi«, »tolmácsolja«... A modern költészetben ezzel szemben a szavak bizonyos formális folytonosságot teremtenek, amelyből lassankint valami, nélkülük lehetetlen értelmi és érzelmi közeg alakul ki; s a szó akkor annak a szellemibb terbességnek az érlelő szakasza, amelyben a »gondolat« kialakul és a szavak véletlenjének jóvoltából lassankint hajlékot talál magának”. (Roland Barthes: Az írás nullfoka, 1953.)*

– Értem az aggodalmadat! A „verbális lehetőség” hangsúlyozását valóban lehetne akár dilettantizmusra buzdításként is értelmezni: írjunk, ahogy tudunk, ahogy esik,

úgy puffan, nem számít, ha a szövegünk banális szó-, sőt betűhalmaz, majd jön a kritikus, s jelentést magyaráz bele – Természetesen Barthes-tól (s tőlem is) távol áll az ilyenfajta dilettantizmus-propagálás. Ezen túl pedig én az olvasóban is feltételezem az enyémhez hasonló olvasottságot, azaz, ha azt mondom, hogy „verbális lehetőség”, akkor ez egyszerre akarja asszociálni az idézet lelőhelyének, a több íves *Az írás nulla foka* c. műnek valamennyi kijelentését. Alapvetően pedig azt jelenti, hogy az irodalmi mű nem egy, a mű előtt adott gondolathoz igazodik többé. Barthes egyébként csaknem pontosan megjelöli a fordulat idejét: 1850 körül fordul – szerinte – az írás eleve adott jelentése a „nulla fokba” (feltehetően a *Fleurs du mal* megjelenése itt a meghatározó), ettől fogva az irodalom – ahogy Barthes mondja – a „stílussal telített”, azaz a műstrukturalódás a nyelvi analógiák, képzettársítások mentén folyik, az egyik szó, kifejezés, grammatikai szerkezet adja, hozza a másikat, de ez a módszer, írásmód a modern szerzőben a klasszikus szerző műveltségénél egyáltalán nem kisebb, hanem ha lehet, éppen fordítva: nagyobb műveltséget tételez föl. Főleg a gadameri értelemben felfogott nyelv („a nyelv világtapasztalat!”) maximális, alkotói ismeretét követeli meg.

S ami az *Egyszemű éjszaka* értékelését illeti: valószínűleg nem véletlen, hogy az egykori antológia nemzedékéből épp azok a szerzők morzsolódtak le, akik nem a nyelv világtapasztalat-jellegéből indultak ki, pontosabban: akiknél a verbalitás pillanatnyi lehetőségeihez nem társult elégséges világtapasztalat.

– Említett tanulmányodban (korábbi véleményedtől eltérően!) a szlovákiai magyar irodalom (sőt a világirodalom) fogalmát is megkérdőjelezed. Számomra érthetetlen és vitatható következtetéseket vonsz le Dionyz Durisin képtelen állításaiból. Ez a tanulmány az általad szerkesztett *Kontextus* című kiadványban jelent meg (1985), szerkesztői megjegyzés nélkül! Megítélésem szerint a magára valamit adó magyar író soha nem azonosult azzal az ostoba gondolattal, hogy a kisebbségi magyar irodalom Csehszlovákiában független az egyetemes magyar irodalomtól, sőt (Durisin szerint) – *horribile dictu!* – „szerves része” az „adott államközösség” irodalmának. Az általad említett „híd-szerep” és a „kettős kötődés” elmélete is egyfajta kényszer-lehetőség volt ezekben az évtizedekben arra, hogy a kisebbségbe került író és irodalom az egyetemes magyar irodalomhoz való tartozását – a politika acsarkodásai ellenére is – megtarthassa! S ez egészen más valami, mint ami Durisin vágyálma volt...

– Régi igazság, hogy a rab és a rabtartó idővel hasonlítani kezd egymásra. Az elmúlt század nemzeti és szocialista hatalmi struktúráiban az irodalom sorsa a rab és rabtartó koordináta-rendszerében alakult, s mondanom sem kell, hogy soha nem az irodalom volt a rabtartó. Az annak idején „nemzetiségi” vagy „kisebbségi irodalomnak” nevezett irodalomformációban mi is a rabtartónkra, azaz arra a szocialista államra hasonlítottunk, amely csak határokon és börtönökben volt képes gondolkodni. A légmentesen zárt határok között bizonyos kényszer-autonóm létre voltunk kárhóztatva, s ebből a szükségből ki-ki a maga habitusa szerint megpróbált személyes előnyt vagy irodalmi erényt kovácsolni. Emlékszem egy szekció-ülésünkre (a fiatalabbak kedvéért jegyezzük meg, hogy régebben a „szlovákiai magyar írók társaságát” hívtuk így), szóval egy szekció-ülésünkön Rácz Olivér takaratlanul megvallotta, hogy őt jól felfogott személyes érdek köti a „nemzetiségi” keretekhez: „Csak ne nagyon igyekezzünk a magyarországi fórumokra, mert a mi szerény képességeinkkel itthon, a kisebbségi viszonyok között jobban érvényesülhetünk” – mondta.

A „nemzetiségi irodalom” kategóriát én magam is valóban sokáig elfogadtam, de az én értelmezésemben a „nemzetiségi” jelző tartalma sohasem a bezártság és a saját

mérce, hanem a végletes, a „nemzetinél” is nagyobb nyitottság és világirodalmi kritikai mérték volt. (Aki nem hiszi, olvassa el az 1979-ben megjelent *Hagyomány és nyitottság* c. dolgozatomat, vagy akár a még korábbi, 1969-es keltezésű *Küldetés – önvállalás – küldetés*, illetve *A „csehszlovákiai magyar irodalomért”* című jegyzeteimet! Ez utóbbi címe ne tévesszen meg senkit, a „csehszlovákiai” jelző itt egyrészt a szűkítő, a nyitottsággal szemben bezártságot, provinciális gondolkodást jelentő „szlovákiai” jelzővel szemben nyert sajátos jelentést, másrészt történeti motiváltságú volt, s azt akartam kifejezni vele, hogy mi nem pusztán „Csehszlovákiában élő írók” – azaz betelepültek –, hanem a terület őshonos lakói vagyunk.)

Persze, dehogyan akarom én itt az esetleges egykori szerecsenséget mosdatni, hisz ma már néha – mint afféle kései Ignótus-tanítvány – a pillanatnyi véleményeimet sem tudom következetesen vállalni (tudvalevő, hogy Ignótusnak volt a szavajárása: Nem osztom a saját véleményemet!), de annyira azért nem vagyok „nyitott” (azaz liberális), hogy a tegnapi véleményemet csak azért ne osszam, mert ma is azt vallom, amit tegnap vallottam.

Summa summarum: ma úgy látom, hogy az alkotás számára a teljes nyitottság, a minden hatásra fogékony, befogadó szellem és nyelvi elaszticitás a leggyümölcsözőbb, s hogy az irodalom mellett mindenféle jelző (kisebbségi, nemzetiségi, nemzeti stb.) beszűkítő, korlátozó hatású, szinte a „műszer-idealizmus” elvei szerint működő, s ennél fogva elég lenne talán pusztán „irodalomról” beszélnünk, s az „irodalom” alatt mindig a konkrét nyelvben megképződő világirodalmat (tehát nem a goethei absztrakt, nyelvek fölött lebegő Weltliteraturt) értenünk.

– *Több műfajú író vagy... Irodalomkritikáid, tanulmányaid a régi magyar irodalmat s a kortárs magyar irodalmat illetően is fontos megállapításokat tartalmaznak. Összegező jellegű „kalandra”, irodalomtörténeti áttekintésre nem készülsz?*

– Meg fogsz lepődni: már van mögöttem egy ilyen „összegező kaland, irodalomtörténeti áttekintés”. Évekkel ezelőtt egyetemi hallgatóim számára írtam egy „rég Magyar irodalomtörténet”, de mivel az összeállításánál nagyban támaszkodtam Gerézy Rabán, Bán Imre és Klaniczay Tibor kutatási eredményeire, család lett volna, ha saját nevem alatt adom ki, így hát a három „meglopott” szerző nevéből és a saját nevemből csináltam egy mozaiknevet, s a „művem” ma, egyetemi jegyzetként, Gerbánczay Árpád név alatt forog magyarszakosaink kezén.

Szóval az irodalomtörténet műfaját meglehetősen abszurd szövegformációnak tartom. S nemcsak azért, amiért René Wellek azt mondhatta róla, hogy (módszerét tekintve) „csalamádé-tudomány”, hanem azért is, mert nem tudom elképzelni, hogy az irodalomtörténet-szerző valóban mindent elolvas, amiről ír. Ha pedig nem olvasott el mindent, akkor hogyan mer úgy írni, mintha mindent elolvasott volna?

Ilyen vonatkozásban örök rejtély a számomra Szerb Antal: ő róla elhiszem, hogy valóban mindent átrágott, amiről Világ- és Magyar irodalomtörténetében értekezik. Harmincéves korára betűről betűre elolvasta az egész magyar irodalmat, negyvenéves korára az egész világirodalmat. Hogyan csinálta? Én ma, hatvanöt éves koromban úgy érzem, hogy százszor annyi olvasnivaló van előttem, mint amennyi mögöttem. Pedig öt éves korom óta folyékonyan olvasok. Nem jártam még iskolába, mikor egy pusztai rokonunk fogadott apámmal, állítva, hogy nem tudok olvasni, csak betanultam bizonyos szövegeket. Egy újságot húzott elő a zsebéből, s ráadásul fordítva, fejjel lefelé

tartotta elem, hogy zavarba hozzon, de én a nagybetűs címeket, állítólag, úgy is elolvastam.

– *Életed során különböző hivatások vonzáskörébe kerültél (voltál tanító, riporter, főiskolai adjunktus, kiadó és lapszerkesztő, egyetemi előadó stb.) Mennyire jelentettek ezek számodra kihívást?*

– Mindegyiknek köszönhetek valamit. Hogy pontos legyek: a hivatásaim azt a szerepet töltötték be az életemben, mint a régi szerzők életében a mecénások. Az egyik irodalomtörténeti tanulmányokat „rendelt” nálam, a másik riportokat, karcolatokat, a harmadik irodalomkritikákat, a negyedik megint valami mást „parancsolt”. Egy „megrendelésnek” viszont talán nem kellett volna eleget tennem: azokat az éveket, amelyeket kiadó- és lapszerkesztőként a szlovákiai magyar szerzők rossz kézíratainak a javítgatásával töltöttem, elveszett időnek érzem. A szlovákiai magyar irodalom nem lett jobb velem, nekem meg e munka rengeteg alkotó energiámat fölemésztette.

– *Elég sokáig őriztetted személyis szabadságodat, későn nősültél... Később azonban példás és gondos családapaként ismert a környezetet. Mit jelent számodra a család, vagy az a szűkebb (baráti) közösség, amellyel megosztod gondjaidat?*

– A családról azt mondhatjuk el, amit a parlamenti demokráciáról: még nem találta fel nála jobbat. Az együttélésnek és túlélésnek a legeredményesebb és legelviselhetőbb formája. Az előző mondat „még”-je pedig oda céloz, hogy nem hogy nem tudhatjuk, mit hoz a holnap. Ez az átkozott termosz-kor, amiben élünk, lassan minden korábbi „struktúrát” szétrág. A „baráti közösségeket” például már teljesen felbomlasztotta. Ma a legjobb esetben is csak baráti párosok léteznek, a három vagy több tagú „baráti” közösségekben előbb-utóbb megjelenik a kényszeredettség eleme, sőt a hivatali elidegenedettség szelleme.

– *Van-e valami sajátos kedvtelésed, hogy telnek napjaid?*

– Ilyen szempontból szerencsés ember vagyok: kedvtelésem a munkám. Ha az egyetemi elfoglaltságaim megengedik, s a testi nyavalyáim is éppen szünetelnek, írok és olvasok, s az nekem kedvtelésnek is elég. Újra olvasom Shakespeare-t, a Brontë-nővéreket, Móricz Zsigmond *Pillangóját*, a Bibliát. A napokban Szophoklész *Oidipusz Kolónoszban*-ját vettem így elő, s azon töprengtem, hogy vajon szerencsét hoznék-e én a Kolónoszomra (Gömörre, a szülőfalumra), ha otthon temetnének el.

Ez persze vicc, dehogyan akarok még meghalni!, hisz távolról sem én vagyok a sor elején. Menjenek csak előbb a hetvenévesek! (Te hány éves is vagy? Ha jól tudom, harmincban születél!)

Meg aztán: miközben e sorokat papírra teszem-tisztázom, a rádióban a füleki Agócs Gergely fergetes barkó-juhász dalokat énekel, s olyan autentikus palóc dialektusban, hogy könnyű szökik a szemembe, s eszembe jutnak korábbi, valós kedvteléseim, a népdal, a népi hangszerek, a furulyák és sokminden más, s ámulva tapasztalom, hogy most már ezeket is mintha csak olvasnám, pontosabban: újraolvasnám, maga a szülőföld is inkább érzelmi és értelmi információ immár, s nem valódi létezés, nem valódi „kedvtelés”. S hát ugye hogyan is lehetne az „információ” dombjai alá temetkezni!? Vagy mégis lehet?

Az a szimulakrum-lét, amelyet Baudrillard körülbelül húsz évvel ezelőtt lelken-dezve, mint valami vadonatúj fölfedezést, megkiáltott, egy bizonyos életkorban természetes életforma. A 65 éves ember a lehető legnagyobb természetességgel „ássza be ma-

gát... információs bankjába, hatalmas kommunikációs hálói mögé, amelyekben az idő végül – tiszta cirkulációban – feloldódik” (Baudrillard). Nem volt még kor, amelyikben ez a három fogalom – információ, bank, sírhalom – összetartozott volna. Most, íme, egyenesen egyetlen metaforába kívánkoznak. Ha kicsit több időm lenne, az összetartozásukból talán verset is tudnék írni.

De hogyan is szólt a kérdésed? „*Van-e valami sajátos kedvtelésed?*” Hát persze a vers, ahogy látod, még mindig a vers a legfőbb kedvtelésem. Futtatni az eszemet, a nyelvi fantáziámat, s egyszer csak a szöveg bizonyos csomósodásainál úgy érezni, hogy... pusztá kézzel átnyúltam valami falon. (A záró kép Orbán Ottótól, szabadon idézve!)

– *Mennyit írsz naponta, könnyen írsz? És hogy állsz a naplóírással?*

– Mindig is lassan, gyötrődve írtam, de mostanában mintha még lassabban írnék. Egyetlen szonethez is egy szekérderek papír kell, olyan sok variációt készítek hozzá. Az egyetlen, amit könnyen írok, az a napló. Rólam köztudott, hogy 17 éves koromtól rendszeresen jegyzem a szellemi és egyéb történéseimet, de mindig csodálkozom, hogy vannak, akik ezt a hírt készpénznek veszik, el is hiszik. Hisz naplóimból csak egyetlen – igaz, terjedelmes – részletet láthattak; a *Pozsonyi Páholy* c. kötetemben jelent meg, 1993-ban. Most viszont, 65. születésnapomon ünnepélyesen megígérem magamnak és azoknak, akik eddig látatlanban is hittek a naplóm létezésében, hogy 2001-ben, de legkésőbb 2002-ben könyvalakban is megjelentetem naplófüzetemet. *Napló, 1952–2000*. Ez lesz a címe. S nem engedek a negyvennyolcból! Ugyanis 52-től 2000-ig, az 48 év történelem és irodalom.

– *A „betvenkedés” felé tartva mit kérnél a jó tündértől, ha megjelenne előtted?*

– Hát talán azt, hogy legyen időm az előbbi ígéretemet – és minden más, korábbi ígéretemet is – teljesíteni. S ebben az értelemben, azaz nem egészen önzetlenül, teszek mindjárt egy újabb ígéretet: olvastam valahol, hogy az utóbbi évtizedekben az interjúirodalom az emberiség reprezentatív műfajává nőtte ki magát. A posztmodern világ egyebet sem csinál, csak interjúkat készít: hol a glóbusz egyik fele interjúvolja meg a másikat, hol a másik az egyiket. Nos, ígérem, hogy 2010-ben, mikor Te már 80 éves aggastyán leszel, én meg még mindig délceg (75 éves) „fiatal költő”, az emberiség másik fele képviselőjében, és cserébe a jelen interjú-kérdéseidért, meginterjúvolland Téged.

– *Vállalom a kihívást! S ha kellőképpen – kevés idegen szóval fűszerezve – teszed fel a kérdéseidet, talán még képes is leszek rá, hogy megértsem őket. Addig is fel a fejjel, voltunk mi már szépek is, fiatalok is, mára már csak az maradt, hogy fiatalnak higgyük-bazudjuk-ironizáljuk magunkat. Vigasznak ez sem rossz...*

Fénel Zoltán

VEKERDI LÁSZLÓ

„Honnan jövünk? Mik vagyunk? Hová megyünk?”*

„...Nemzeti helyzettudatunk mai állapotáról árulkodó ankét” – foglalta össze illetve kezdte el a könyv szegedi bemutatóján a bemutatást Domokos Mátyás, hogy aztán utalva a fenti kérdések által benne felkavart kérdések nyugtalanítóan eleven megválaszolhatatlanságára, megnyugodjon, amikor rátalált „a tudós régész: Trogmayer Ottó megállapítására, hogy a Tiszatáj körkérdése voltaképpen megválaszolhatatlan”. Nincs egyedül ezzel. A körkérdésre beérkezett válaszok nagy száma („helyzettudatunk mai állapotát tekintve”) pedig mintha azt mutatná, hogy „a Tiszatájbeli kérdések problematikájának a megoldhatatlansága, kizárólagos és egyedül üdvözítő érvényű megválaszolásának nyilvánvaló lehetetlensége se mentheti föl a gondolkodó és önismeretre vágyó magyar embereket a lehetséges válaszok keresésének a kötelessége, sőt: kényszere alól, mert itt van egy kérdés, a középső, a »Mik vagyunk?« kérdése, a nemzeti önismerete kérdése, aminek a megválaszolása...”

De nem folytatom, mert így, olvasva a Tiszatáj mostani decemberi számában Domokos Mátyás bevezetését, megállít a kérdés, amit a szegedi bemutatón a szöveg szép lendületében észre se vettem: Mik vagyunk? Túlságosan ismerős. Hiszen ezzel kezdődik a magyar nyelvű írott irodalom. „Látjátok feleim szümtükkel mik vagyunk.” Es vajon a címül választott képen, nem a kép címében, hanem magán a képen, nem erről van éppen szó? Kivált ha a tahitii képhez hozzánézzük a Sárga Krisztust és a többi Bretagne-i festményt: Jákob küzdelmét az angyallal, ahogyan a miséről jövő breton asszonyok látomásában felrémlik, vagy összevetjük a fonó nőekkel, a kanással... Látjátok feleim, mik vagyunk. De akkor ezek az „ezredvégi kérdések a Tiszatájban” nekünk tán ezredelejek is, és persze nem is kérdések, és nem is „önismeretről”, legalábbis nem közvetlenül, szólnak, hanem valami másról, tágasabbról: „Isa pur es homu vogymuk. Mennyi milosztben teremtvé eleve mü isemüköt Adámut és odutta vola neki paradicsumut házoá.” Így hát joban illetet volna tán a könyvbe is a Gauguin-kép, mintsem a párducos Árpád és az előtte hódoló őslakosok; de most nem a gigászi körgicset kívánom ócsárolni.

Ádám mint őszünk és az emberiség történetébe épülő üdvtörténet mint program: a 13. század végén nyilvánvalóan több ez kegyes vallásos mítosznál; hadd legyenek itt anakronisztikus és kissé patetikus és hadd tulajdonítsak az egykori barátoknak a Domokos Mátyáséihoz hasonló érzéseket, hogy tudniillik „»az ádáz nemzeti öncélúság« kísértéseitől (Fülep Lajos formulája) vagy a posztmodern relativizmus cinizmusától egyaránt mentes tisztánlátásra a magyarság józanul gondolkodni képes részének sohasem volt égetőbb szüksége, mint az új évezred küszöbén, amikor a bőrünkön érezzük

* Elhangzott 2000. december 12-én, a Károlyi Palota Kulturális Központban, a „Honnan jövünk? Mik vagyunk? Hová megyünk? Ezredvégi kérdések a Tiszatájban” c. kötetünk bemutatóján.

az élet magyar útjának az irányát és minőségét meghatározó világtrendek nyomását. Erre nekünk kell tudnunk a választ, hogy ne helyettünk válaszoljanak mások.” Akkor tudtuk a választ, a barát prédikációja a tanú, de ma?

Mintha épp Domokos Mátyás – és a 13. századvégi kolduló barát világtrendek nyomását regisztráló – és közvetítő – szövegét folytatná Határ Győző: „valamikor az Egyesült Államokról mondták, hogy »a népek olvasztó kohója«. Am amióta a Földön felkerekedni divat-imperatívussá vált és elindult a népek körbe-vándorlása, magáról a bolygóról mondható el, hogy az emberi biológikum »olvasztó kohója«. Tetszik-nem tetszik a fajtisztaság a kasztrendszer hívő fanatikusainak, a harmadik évezred jószerével a fajok összeolvadásának jegyében áll, s ez is, mint volt a múltban, a jövőben is fájdalmas vércsapolással, faluháborúkkal, »szicíliai vecsernyékkel« s megtorlatlan hekatombákkal jár majd, mígnem ki nem fejlesztjük milliárdszámra természetes »klónjainkat«, s azzal a harmadik évezred etnikus tisztogatásai, rituális gyűlölködései, takargatott népirtásai bele nem sülyednek történelmünk szokvány-rémtetteinek voltaire-i/gibbon-i bűnlajstromába.” Nem hiába írta Apokrif-írása fölé – régi apokrif barátok jó utódjaként – Határ Győző: „Még elgondolni is Szörnyű”. De nem hiába tette idézőjelbe se, mert tudományos precizitással sorol fel védekezési mechanizmusokat és kiutakat – jószerivel tudományos kiutakat –, és – ebben is apokrif – elítéli egész népek bűnbakul-vetését, sőt még hibáztatását is: „a Bach-korszakban is éltek, százezerével, emberek: ne haragudjunk rájuk, amiért osztályrészükül jutott, hogy ott voltak élni kénytelenek; sem azért, mert az utcakövek feltépése helyett megélni próbáltak s egyetlen gondjuk a földél a fejük fölött meg a családjuk etetése volt. Hogy egy fogoly barakk-tábor »átkos« – meglehet; de a foglyulejtett nemzetet nem lehet elmarasztalni azért, mert oda beterettek: őrá is vonatkozik a Genfi Nemzetközi Egyezmény, hogy a foglyot emberi méltóságában megalázni tilos.”

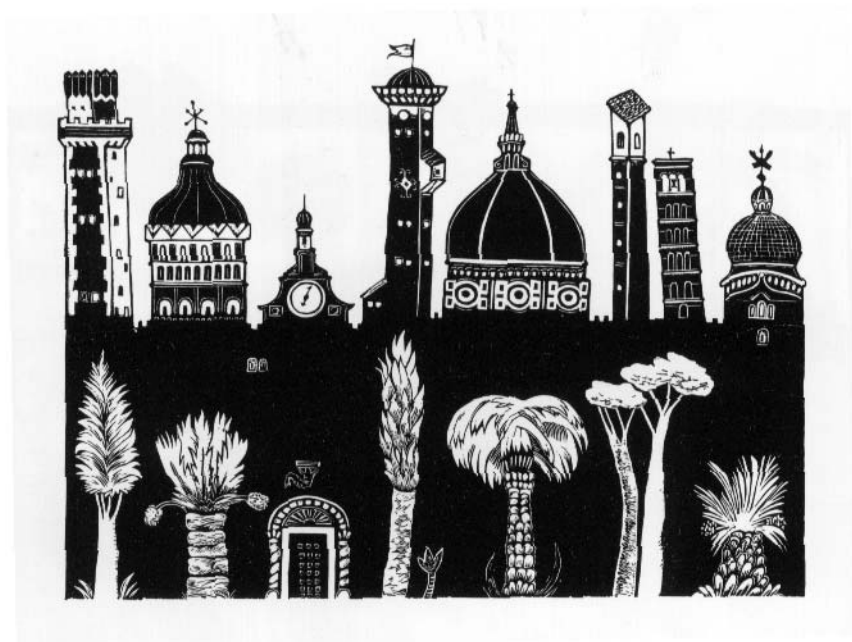
Hasonlítsuk össze a következő cikk múltból jelent és jelenből múltat – még Bibót is – oda vissza „leballiberálisozó” hangnemével – de mégis, ne tegyük, vagy legalábbis ne itt. Itt inkább arra kell még figyelmeztetni, hogy Határ Győző apokrif-ezoterikus gondolatai milyen szépen összezsengenek Rákos Péter szolid-rationális „»Es mégis!...«”-ével (még az idézőjelbe tevés is!):

„A gauvain-i kép-gondolat formájában kifejezett kérdés, ha nem tévedek, a homo sapiens múltjára, jelenére és jövőjére értődik... Ha tévednék, töredelmesen bocsánatot kérek, de kötve hiszem, hogy a művésznek csupán a franciák jártak az eszébe.” És összezsengenek Kaltenbach Jenő gyakorlati-politikai helyzetfelmérő írásával az etnikai alapokon nyugvó nemzetállami politizálás idejétmúltságáról, tragikus és tarthatatlan túléléseiről. „Itt vagyunk mi és ott vannak ők, és köztünk a határ, ami elválaszt. Persze mindig rossz helyen, mert folyton átlóg belőlük is meg belőlünk is egy darab, amin alkalomadtán jó lenne változtatni. Igaz, hogy ez így sok bajjal jár, de sokáig nem volt más alternatíva.

Mára azonban a helyzet alapvetően megváltozott.”

Alapvetően, de csak a világ kisebbik részén eléggé a változáshoz, hiszen amint Kaltenbach Jenő írja, ennek „tudati feltétele a »mi« és az »ők« tudatnak az »egész és a rész« tudattal való felváltása.” Amire mifelénk legfeljebb ha alárendeltségi viszony formájában hajlandók a politikusok és a „mérvadó intellektuelek”; elég példa hozható rá „határon innen és túl”, a kötet tanulmányaiban is felemlítődik jó néhány, köztük különösen fájdalmasak is, mint például Beke György (minden középkelet-európa-hívőnek tananyagul ajánlható) írásában vagy Gál Sándoréban, Kántor Lajoséban, Balla D.

Károlyében. Vagy Gáll Ernő – az egész kötetben tán egyedül önkritikus – tanulmányában. Ezzel azonban visszajutottunk az önvizsgálat kérdéséhez. Mert amint Szent István írja: „Mit lát egy nemzet, ha tükröt tart maga elé; mikor belenéz, és kritikus szemmel arcát figyeli? A gond ott kezdődik, hogy minél nagyobb egy nemzet, annál kevésbé néz tükörbe és fittyet hány arra, amit az számára mutatna. Nincs szüksége semmiféle önvizsgálatra és visszaigazolásra, különösen akkor, ha eredményei alapján ő próbálja diktálni a többi nép életét. Ebben az esetben meggyőződése szerint nyilván az övé a legszebb tükörcép. A tükör akkor kerül elő, ha egy nép gyenge és nem vált óriássá.” De a néző többnyire ekkor is azt látja, hogy övé a legszebb tükörcép. Vagy – néha – még a valóságosabbnál is rútabbnak látja magát. Csak egy alapjában mellérendelő – alapjában egyenlőségre és szabadságra építő – világban képzelhető el, nem a hű tükörcép, mert ilyen nincs, mondjanak bármit (jó drágán) az aktuális imagoológusok, hanem talán ahogyan Sándor Iván fogalmaz: „A megoldhatatlanság önismerete és az önismeret megoldhatatlansága”. Mert végső soron erről szól ez a kötet a maga sokféleségében és ezért érvényes rá Tózsér Árpád befejező Dedicatio-jának külön, kézzel írt strófája: „Ecce poema!, Sándor úr. Remélem, tetszeni fog! Beleadtam apait, anyait, s közben kitűnően szórakoztam. Üdv. Tózsér Á.”

PENKE OLGA

Dugonics előszavai*

A felvilágosodás Európájában az olvasás elterjedése, a könyvek és a folyóiratok számának jelentős megnövekedése alapvetően összefügg azzal a ténnyel, hogy az írók tudatosan vállalják, hogy széles közönséghez juttatnak el változatos ismereteket, érthető és élvezetes formában. Ez a változás nem véletlenül esik egybe a latin nyelv háttérbe szorulásával az anyanyelv javára, a hétköznapi témák középpontba kerülésével és az egyéni, magányos olvasás általánossá válásával. Az irodalom tanító és közvéleményformáló szerepe meghatározza ennek a kornak az esztétikáját és műfajait, de hozzájárul ahhoz is, hogy újfajta értelmiségi típus alakuljon ki: a független, egyedülálló és öntudatos alkotó. A nyomtatott kiadványok megjelenítése és terjesztése kifizetődő vállalkozásnak bizonyul, ezt mutatja a példányszámok ugrásszerű emelkedése éppúgy, mint az író tudta nélkül megjelentetett „kalózkiadások”. Az alkotók függetlenedésével a szöveg is némiképp önálló életre kel, megjelenése nem mecénásoktól függ; támogatókra legfeljebb azért van szükség, hogy a cenzúra útvesztőiből könnyebben kikerüljön a kiadásra kész mű. Írók és kiadók prospektusok megjelenítésével keresnek olvasókat, akik előfizetőként garantálják a mű iránti érdeklődést és a megfelelő példányszám eladását. Az író fontosnak kezdi érezni, hogy az olvasóval közvetlen kapcsolatot alakítson ki, keresi a lehetőségeket, hogy könyve iránt érdeklődést ébresszen benne és igyekszik befolyásolni, hogy a szöveg sokféle jelentése közül lehetőleg az ő szándékának megfelelőre figyeljen oda.¹

Az író-olvasó kapcsolat megváltozása jelentős hatást gyakorol a könyvek külső és belső megjelenítésére: a címre, a címlapokra, az alcímekre, az ajánlásokra, az előszavakra, az illusztrációkra, a mottókra, a jegyzetekre, a magyarázó szövegekre, amelyek a mű recepcióját, sikerét és „megfelelő” olvasatát kívánják biztosítani (amelyeket összefoglaló terminológiával „paraszövegeknek” nevezünk).² A rövid műfajok virágzása is jellemző erre a korra. A terjedelmesebb művek is legtöbbször a befejezetlenséget és töredékességet sugalló, a kiegészíthetőséget lehetővé tevő, az aktív olvasást elősegítő rövid részekből állnak. Az antológiák, a rövid maximákat vagy hosszabb „gondolatokat” egybefogó könyvek mellett a folytatásos regények is ekkor érik el első nagy sikereiket, de ennek a századnak a legsajátosabb produktumai a kivonatok is (extrait, reader's

* A tanulmány a T 025271 sz. OTKA-pályázat munkálatai során íródott.

¹ A téma átfogó, egész Európára kitenkítő elemzése: Didier Masseau, *L'invention de l'intellectuel dans l'Europe du XVIIIe siècle*, Paris, P.U.F., 1994; Roger Chartier: „L'homme de lettres”, *L'homme des Lumières*, sous la direction de Michel Vovelle, Paris, Seuil 1996, 159–209; a XVII–XVIII. századi franciaországi olvasási szokásokról és könyvkultúráról uő, *Lectures et lecteurs dans la France d'Ancien Régime*, Paris, Seuil, 1987.

² A „paraszöveg” elnevezést Gérard Genette „paratexte” terminológiája alapján használom, aki ezt a kifejezést alkalmazza arra a verbális és nem-verbális jeltartományra, amely az irodalmi szöveghez kapcsolódik és kiegészíti azt. A „paraszöveg” holdudvarként veszi körül a főszöveget és az irodalmi mű recepcióját befolyásolja. *Seuils*, Paris, Seuil, 1987, 7–10.

digest), és ekkor jön létre a műfajok vegyítésének köszönhetően egy sor egészen különleges és fantasztikus alkotás.³

Valamennyi „paraszöveg” és rövid műfaj közül a legmélyebb változás talán a műveket bevezető szövegeket érinti: a század során fokozatosan eltűnnek a konkrét személyhez, mecénáshoz címzett ajánlások és helyüket az olvasóhoz intézett előszavak veszik át. Az ajánlás – amelyben az író pártfogója vagy jótevője iránti háláját fogalmazza meg – már az antik Rómában megjelenik, de csak a klasszikus korban válik autonóm szöveggé és a XIX. század közepén már nem használják. A különböző elnevezéssel illetett előszavak a XVII. századtól kezdve kísérik szinte kötelezően a legváltozatosabb műfajú műveket, a XVIII. században használatuk valóságos divattá válik. Segítségükkel az író a mű megfelelő olvasatát kívánja biztosítani és felhívni olvasója figyelmét a szöveg különleges értékeire: koncepciójának, témájának hagyományos vagy újító jellegére, könyve hasznosságára, egységére, igazságértékére; de bizonyos esetekben a várható bírálatok kivédésére vagy elhárítására is szolgálhat. Az előszó az olvasót informálhatja a könyv megírásának körülményeiről és tájékoztathatja a szerző szándékairól, arról, hogy milyen tematikus és formai hagyományhoz kíván művével csatlakozni, „kulcsot” adhat a szöveg értelmezéséhez, játékszabályt, „szerződést” fogalmazhat meg a szerző és az olvasó, a szerző és a szöveg viszonyára vonatkozóan.⁴

A magyar felvilágosodás ugyan megkésve követi az európai változásokat és sajnálatos módon sem a cenzúra nyomásától való felszabadulás, sem a nyomtatott kiadványok iránti ugrásszerűen megnövekedő olvasói érdeklődés nem jellemzi, ám ennek ellenére a fentiekben összefoglalt jelenségek nagy része Magyarországon is előfordul, így a rövid műfaj rendkívüli népszerűsége és az előszavak sajátos átalakulása is.⁵ Különösen érdekes ezeket a jelenségeket Dugonics András írásaiban felfedeznünk, akinek hosszú pályáján az előszavak fent említett átalakulása jól megfigyelhető. Előszavainak elemzése, a rövid műfajok szerepének felvázolása és a Genette terminológiájával paraszövegnek nevezett elemek bemutatása közelebb visz bennünket a szerző gondolkodás-módjának megismeréséhez és a művei által aratott közönségsiker okainak megértéséhez.

Dugonics azok közé az írók közé tartozik, akik a szöveget az olvasóig nagy gondal kísérik és kíváncsiak az olvasó reakciójára, amelyet megpróbálnak befolyásolni. Ezt az írói sajátosságot kiválóan megfigyelhetjük az *Etelka* című regényének 1788-as sikerét követően megfogalmazott *Etelkának kulcsában* (1790), amely a világirodalomban is meglehetősen egyedi paraszövegnek tekinthető. Az író a kiadással kapcsolatos

³ A rövid és a vegyes műfaj kérdésével az utóbbi évtizedben több kutatócsoport foglalkozik, eredményeik témánk szempontjából is igen érdekesek: *De la brièveté en littérature*, Série Les Cahiers FORELL, n° 1, Poitiers, 1993; „Brièveté et écriture”, *La Licorne*, n° 21, Poitiers, 1993. (A kötetben a felvilágosodás filozófiája és a rövid műfajok összefüggéseiről: Jean-Marie Goulemot, „Formes brèves et philosophie des Lumières”, 255–263); *Les genres insérés dans le roman*, (Actes du Colloque International), Lyon, C.E.D.I.C. 1992.

⁴ Lásd: Genette, *l.m.*, 7–19, 110–133 és 150–218.

⁵ A magyar olvasókról: Kulcsár Adorján, *Olvasóközönségünk 1800 táján*, Budapest, 1943. A XVIII. századi magyarországi író-olvasó viszonyról valamint a rövid műfaj sajátosságairól lásd tanulmányainkat: „Le désir de former l’opinion publique en Hongrie au XVIIIe siècle”, *Philosophes, écrivains et lecteurs en Europe au XVIIIe siècle*, sous la direction de Didier Masseau, *Les Valenciennes*, n° 18, 1995, 67–82; „«A Könyveknek veleje» – a felvilágosodás egy rövid műfajának magyarországi története (1780–1830)”, *Folytonosság vagy fordulat?* szerkesztette Debreczeni Attila, Debrecen, 1996, 88–101.

információk és a korabeli olvasói és sajtóvisszhang ismertetésén kívül arra vállalkozott itt – ahogyan a mű címe is sugallja –, hogy műve „ideális olvasatát” megfogalmazza.⁶ Érdekes arra is felfigyelni, hogy Dugonics műveit az olvasó számára már külső megjelenésével is vonzóvá próbálja tenni. Nem sajnál anyagi áldozatot is hozni azért, hogy könyvei a szöveggel harmonizáló metszetekkel jelenhessenek meg. Ezt az igyekezetét valamennyi könyve közül legjobban talán *Etelka* című regénye tükrözi. A képeket metsző művész feltehetően az író utasításait követte, aki az illusztrációkhoz feliratot is készített, és pontosan megtervezte nemcsak a belső címlap, de a nagyobb tagolást jelentő részeket nyitó oldalak képét és illusztrációit is.⁷ Nem minden esetben ilyen átgondolt a tervezés, néhol csak egyszerű díszítőelem az illusztráció. A címlapterv, a tagolás, az illusztráció és a tipográfiai tervezés tudatosságát akkor fedezhetjük fel igazán, ha az *Etelka* három kiadásának belső címlapját összehasonlítjuk. Az 1788-as kiadás alcímekkel és az író titulusaival túlsúlyolt címlapját, ahol eltérő betűtípusok és váltakozó színek biztosítanak egyfajta játékoságot és tesznek lehetővé bizonyos kiemeléseket, az 1791-es és 1805-ös kiadásban egyszerű és elegáns címlap váltja fel, amely csak a leglényegesebb adatokra szorítkozik: a hosszú, leíró cím megrövidül, és helyére a címet kiemelő és a lapot szépen tagoló kép kerül, amely a történetre utaló illusztráció. Ugyanígy finomodik a mű a tagolás vonatkozásában is: a fejezetcímeket az író fokozatosan formálja és az átdolgozások során egyre apróbb részekre osztja, gyakran egymásra felelő, szimmetrikus alcímekkel (az első kiadástól kezdve következetes a hármas tagolás: könyv, szakasz, rész).

A rövid műfajok legtipikusabb példáját Dugonics munkásságában a közmondásokból és példabeszédekből készült gyűjtemények jelentik. Ugyanakkor minden művében fontos szerepet játszanak a parasztszövegek, amelyek műveit kiegészítik és tagolják: a motók, az előszavak, a jegyzetek, a magyarázó szövegek és az illusztrációk.⁸

Dugonicsnál a felvilágosodás íróitól némileg eltérő okok indokolják a részekre tagolást, a töredékességet. A felvilágosodás gondolkodói kerülnek a zárt filozófiai rendszereket, mivel úgy vélik, hogy az emberi megismerés korlátozott, lassú és fokozatos; kételkedő filozófiájuk eredménye műveik nyitottsága, töredékessége. Dugonics ezzel szemben zárt világot tételez, filozófiája biztos, vallási alapokon nyugszik. Abban azonban megegyezik a felvilágosodás filozófusaival, hogy ismereteit ő is a feltételezett olvasó érdeklődéséhez próbálja szabni, és – jó tanárként – tudását fokozatosan adagolja, újra és újra kiegészítve, olvasója hasznát tartva szem előtt. A közönség igényeire és nevelésére való rendkívüli odafigyelés következményeként Dugonics minden műve és műveinek egyes részei is láncként kapcsolódnak egymáshoz: latin nyelven írt munkáit magyarul is tolmácsolja, az eposzok témáit regényben is feldolgozza, regényeit drámákban folytatja és történeti művekkel egészíti ki. A történeti művekben szereplő ismeretek és értékes gyűjtése a népi mondások köréből fiktív művei alapjául szolgálnak és azok jegyzeteit is gazdagítják. Életművének négy nagy területe: a „tudakosság” (ma-

⁶ Dugonics ezt a szöveget nem jelentette meg. *Följegyzései*, kiadta ifjú Szinnyei József, Budapest, 1883. 5–53.

⁷ A könyv nyolc szakaszát „Wilágos-vára” romjainak különböző irányból látható képe, keresztmetszete és alaprajza díszíti és mindegyik képet két-két, az illető részben fontos szerepet kapó hős portréja egészíti ki.

⁸ Újabb kiadás esetén ezek a kiegészítő jellegű szövegek is gyakran változnak vagy gazdagodnak. Így az *Etelka* 1788-as kiadásának 87 jegyzete a második kiadásra már 118-ra dagad.

tematikai ismeretek), a fikció, a történelem és a magyar „példabeszédek” sajátos vegyes műfajú művekben érintkeznek. Különösen a regény rugalmas műfaja kínált az írónak lehetőséget arra, hogy vegyes műfajú művekben egymástól oly mértékben eltérő szövegeket kapcsoljon össze, mint a mitikus-történeti fikció, a X–XI. századi krónikák, a történeti kronológiák és a közmondások. A rendkívüli könyvsiker, amely az *Etelka* megjelenését követi, feltehetően épp annak köszönhető, hogy írója nem pusztán a politikai mondanivaló, hanem a műfaj megválasztása és formálása szempontjából is meg tudott felelni olvasói elvárásának, amelyet ráadásul az olvasóval kialakított dialógusnak köszönhetően hatékonyan formálhatott is. A XIX. század első felében azonban, amely a regény műfajának önmeghatározása szempontjából döntő fordulatot hoz, mert a fikciót fogadja el a műfaj alapjának, az olvasók érdeklődését más típusú regények fogják lekötni, így a látványos sikert feledés követi. Dugonics regényeinek jelentőségét azonban még 1824-ben sem kérdőjelezi meg a műfajjal kapcsolatos új esztétikai elképzeléseket népszerűsítő Balogh Sámuel, aki az olvasók kitüntetett figyelmét a Dugonics-regények nemzeti, történeti és eredeti jellegével magyarázza: „Mint eredeti Román szerzőt, ama mindenektől ismert ‘s méltán tisztelt Hazánkfiját, Dugonics Andrást, Királyi oktatót hozom fel, kinek sok illy tárgyú munkáit nem szükség névszerint emlegetnem, mivel azok minden Literaturánkal ismeretes Honfiaknak kezöken forognak, és annál nagyobb böcsülést és figyelmet érdemlenek, mivel mindenike, Nemzetünk fényének emelésére, történeteinek ‘s karakterének ismertetésére, eredeti rajzolatlan van készítve.” Érdekes azonban, hogy a külföldi és hazai munkákat kategóriákba soroló tanulmányíró erre a műre nem talál (nem is keres) az európai regényekkel párhuzamos elnevezést. 1833-ban viszont Bajza József hasonló témájú elméleti művében már így ír: „A’ Dugonicsok, Gvadányiak... el vannak feledve.”⁹

Dugonics műveinek bevezető szövegeit tanulmányozva megfigyelhető, hogy fél évszázadon át ívelő irodalmi működése jól elkülöníthető szakaszokra tagolódik, amelyeket azonban nem a szakítás jellemez, sokkal inkább az, hogy amikor az író túllép egy-egy tendencián, megőrzi a számára értéket képviselő elemeket. Dugonics másfél évtizeden át próbálgatja képességeit és tehetségét a hagyományos műfajokban. Első kísérletei: az iskoladramák, verses művei, majd a *Téténynek Ékessége* (1766), a *Trója’ Veszedelme* (1774), latin nyelvű regénye: az *Argonauticorum* (1778) és végül az *Ulisses* (1780) kiválóan mutatják, hogy az antik irodalom és a magyar hagyományok ötvözésére és továbbvitelére kötelezi el magát. Művei műfajának és témájának választásakor legalább annyira hagyománytisztelőnek mutatkozik, mint amikor a művek külső formáját megtervezi: a címlapokat, az illusztrációkat, a bevezető szövegeket. Első alkotói korszakának valamennyi írását magas protektorhoz címzett ajánlással vezeti be, kivéve az *Ulissest*, amely az előszavak szempontjából új korszak kezdetét jelenti Dugonics pályáján. Tanulságos sorra venni az ajánlások címzettjeit és áttekinteni azt is, milyen útravalót fogalmaz meg első műveit kísérő bevezetőiben.

A piarista tanárként induló Dugonics több művét ajánlja egyházi feljebbvalóinak és pártfogóinak. Iskolai előadásra szánt drámafordításait és -átmozgásait Szalbeck Károly

⁹ Balogh Sámuel, „A’ Románokról” címmel írt tanulmányában az érzelem és a képzelet jelentőségét hangsúlyozva követel a regénynek polgárjogot a „Szép Literaturában” (*Tudományos Gyűjtemény*, 1824, IV. köt., 90.), Bajza József pedig már kifejezetten új korszak kezdetéről beszél: „Nálunk, mint némelly jelekről sejteni lehet, a’ román-literatura most fog kezdődni.” („A’ román-költésről. Töredékek”, *Kritikai Lapok*, Pest, 1833. III. 4, 62.)

püspöknek, Migazzi érseknek és Metter Péter nagykárolyi házfőnöknek dedikálja. A kifejezetten tisztelgés-ként született ajánlások hangsúlyozzák, hogy a megnevezettek különleges érdemekkel rendelkeznek a művészetek és a tudományok pártolása terén.¹⁰

Az egyházi feletteseihez címzett ajánlások közül a *Trója' Veszedelme* című műhöz fűzöttek a legérdekesebbek. Ez a mű szorosan kapcsolódik Dugonics tanári tevékenységéhez, hiszen a szerző Homérosz, Vergilius, Ovidius és több kevésbé ismert auktor munkáiból „szedte egybe”. Első, nyilvánosságra szánt könyvének bevezetőjeként megjelent ajánlásában a szerző Gusztini János püspököt szólítja meg. De a műnek egy másik dedikációját is ismerjük. Ez az „egyéni dedikáció” Tapolcsányi Gergelyhez szól. Noha az utóbbi esetben nem a mű bevezetőjében kinyomtatott szövegről van szó, hanem azt kísérő levélről, ez a szöveg az ajánlások legfontosabb elemeit tartalmazza.¹¹ Megfogalmazza az író viszonyát a dedikáció címzettjéhez, információkat ad a mű keletkezésére és céljára vonatkozóan: „Ez az én magyar munkám, melyet Atyaságodnak küldök, valóban semmi egyéb, mint záloga s némi emlékjele tiszteletemnek és annak a fiúi odaadásomnak, melyet Atyaságod iránt mindig éreztem. A legközelebb elmúlt évben állítottam össze Meggyesen, abban az időben, mely iskolai teendőim után fennmaradt. Midőn tudniillik előjáróimnak akarata a poézis és retorika előadását bízta reám [...], azt gondoltam, hogy szabad időmet nem szabad másra tékozolnom, de úgy osztottam be munkámat, hogy mind rendünknek, mind magamnak hasznára váljék [...] Bár megnyerhetné Atyaságodnak tetszését, a mint hogy én, mialatt e művet készítettem, mindig Atyaságodat tartottam szemem előtt.”¹² Dugonics a személyes kapcsolatot hangsúlyozó dedikálás helyett a magasabb pártfogóhoz címzett ajánlással jelenti meg művét, ami talán leginkább azzal magyarázható, hogy fontosnak tartja: az ajánlás valamilyen módon utaljon arra a közösségre, amelyhez tartozik, hiszen a Gusztini Jánoshoz írt ajánlásában a nyitrai püspök érdemei közül azt emeli ki, hogy az „egész Piaristaság” támogatója és hogy felépítette a piaristák tizenhárom éve leégett színházát, pedig itt is említhetett volna személyes kötődést, hiszen Gusztini szentelte Dugonicsot 1765-ben áldozópappá. Az ajánlás a könyv szerzőjének módot ad arra is, hogy védelmébe vegye a világi témát. A neves teológusnak mitológiai témájú művet ajánlva, és megelőlegezve a püspök elismerő véleményét, a szerző mintegy önmaga számára keres pártfogást az esetleges támadásokkal szemben: „...én Ulisses lévén, Excellentziádnak, úgy mint Telamonfi Ajaxnak paizsa alatt lappangván félelem nélkül nézhessem a nyilazókat”.¹³

¹⁰ *Menekmus, Amphitruo és Trinummus* című, 1766 és 1770 között készült darabjai előszavaiból idéz Prónai Antal, *Dugonics András életrajza*, Szeged, 1903, 35. Az előszavakra vonatkozóan is gazdag információkat tartalmaz Szörényi László tanulmánya: „Dugonics András”, *Memoria Hungarorum*, Budapest, 1996, 108–140.

¹¹ Genette kétféle dedikációt különböztet meg: az egyik a nyilvános, amely minden nyomtatott példányban szerepel, a másik a személyre szóló, amely csak egy példányba kerül be vagy azt kíséri. *I.m.*, 110.

¹² Magyar fordításban idézi: Prónai, *I.m.*, 56–57. Latin eredetijét közli Csaplár B.: *Magyar Sion*, 1868. 911.

¹³ *Trója' Veszedelme*, melyet a régi vers-szerzőknek írásaiból egybe szedett és versekbe foglalt Dugonics András, kegyes oskolabéli szerzetes pap, Poson, Landerer, 1774. Ajánlva Méltóságos, nagyságos és főtisztelendő Gusztini János urhoz, nyitrai püspökhöz, dömöri szűz sz. Margit prépostyához, nemes Nyitra vármegye főispánjához. (Az ajánlások és az előszavak általában lapszám nélkül szerepelnek a művekben, így a referenciának ezt a részét nem pontosítjuk a tanulmányban.)

Ebben a könyvben az ajánlásokon kívül előszavakat is találunk: az író három részre osztja művét és mindegyikhez ír egy „Köz-előbeszéd[et] a’ kegyes olvasóhoz”. Feltűnő a különbség az ajánlás hagyományos fogalmazása és az előszavak közvetlen hangneme között. Utóbbiakban először csendülnek meg azok a témák, amelyek Dugonics számára egész pályáján alapvetőek lesznek és amelyekkel későbbi előszavaiban találkozunk. Az antik történeti téma módot ad a szerzőnek arra, hogy kifejtse nézeteit arról, hogy a történelem – azaz egy nép „viselt dolgai” – csak a nagy íróknak köszönhetően őrződnek meg az utókor számára és válnak az emberiség előtt ismertté. Ugy ítéli meg, hogy Trója hírnevéért a görög hősofknél többet fáradtak Homérosz és Vergilius. Arra is felhívja a figyelmet, hogy a történelem, a mítosz és az irodalmi művek milyen közel állnak egymáshoz, és hogy az antik korra vonatkozó ismereteink rendkívül bizonytalanok. Dugonics azért hangsúlyozza a megtörtént események lejegyzésének fontosságát, mert azt kívánja bizonyítani, hogy a magyar történelem is büszkélkedhet hősofokkal, nagy hőstettekkel, csak eddig még nem akadt, aki megörökítette volna azokat: „a’ Régi Pogányoknak tselekedetei olly’ szélesen el-terjedtenek, hogy birodalmuknak és hírek’ neveknak határa nem egyéb a’ világ végénél; Őseinknek pedig minden ditsőségi [...] hamvokban fekszenek...” A magyar költők-írók mulasztását ideje lenne pótolni: „A’ mi Magyar Eleink-is hasonló képpen ditsértetnének, ha Tétémenyek’ le-írása hasonló emberek kezébe adathatott volna.”¹⁴ A *Trója’ Veszedelmének* paraszövegeiben jól felismerhetőek Dugonics írói koncepciói és nyilvánvaló az is, milyen eszközöket tart megvalósításukhoz alkalmasnak: az olvasó motiválására már ebben a műben is használja az ajánlásokon és az előszavakon kívül a mottókat és az illusztrációkat, sőt táblázatokkal és magyarázó szövegekkel is segíti tájékozódását a mitológiai hősofok és események világában.

Az első alkotói periódusban azonban nemcsak egyházi méltóságokhoz címzett ajánlásokkal találkozunk. Egyik legkorábbi munkáját, a *Téténynek Ékessége* című 1766-ban keletkezett művét a kézirat alcíme szerint egy „uraságnak kedvéért” írta. Az ajánlás címzettjének, Rudnyánszky József aranygyapjas vitéznek és feleségének rangjait és címeit egy egész oldalon át sorolja. A kötetet nyitó „alázatos ajánló vers” a téma megjelölésén kívül alig szól másról, mint vendéglátói jóakarataról és nemességéről, valamint az író szerénységéről és alázatáról:

„Tebetségemen túl többre nem mehettem
E’ tsekély munkámmal bizonyoságot tettem

¹⁴ Idézet az „Első könyv” előszavából. Báróczi Sándor La Calprenède műve fordításaként 1774-ben megjelent *Kassándrája* „Elől járó beszédében” nagyon hasonlóan fogalmaz: „A Nemes Magyar Nemzet, elejétől fogva, diadalmas fegyverének inkább, mint nyelvének pallérozásában ‘s ékesítésében tartotta ditsőségét; [...] még csak tulajdon maga viselt dolgainak ‘s nemes eredetének le írását-is, nagyobbára más Nemzetek szorgalmatosságának tulajdoníthatja.” „Ditső Nemzetemhez!” című előszavának érvelése még jobban emlékeztet Dugonicséra: „Ha nem csak azt mondom, hogy ha a’ Görögök vitézségét, a’ Kurtzius és Plutárkus író tollai által, szemünk elibe terjeszti a’ régiség, a’ Magyarokét a’ napnyugoti el-rettet Nemzetek tészik halhatatlanná, és ha amazoknak Nagy Sándorjaik, ezeknek-is volt Atillájok. Ha ők Ajákosokkal, Ulissesekkel és Agamemnonokkal, Akhilesekkal és Léonidásokkal ditsekednek, miért hallgassunk mi az Árpádokról, Lajosokról, Hunyadiakról és Kenesiekről?” *Kassándra*, melyet frantziából fordított Báróczi Sándor magyar nemes testőrző, Pesten, Trattner, 1793, I.

*Hogy én nagyságtokat ki-vált-kép' tiszteltem.*¹⁵

A kastélyköltészet műfajába sorolható epikus verséhez némileg hasonló latin nyelvű regénye, az *Argonauticorum* ajánlása, amelyet Eszterházy Ferenc kancellárnak címez. A megszólított személyével kapcsolatban itt is habozott: először az egyetem főigazgatójának akarta a művet ajánlani. Végül azonban úgy döntött, hogy az aranygyapjú történetét feldolgozó regényt aranygyapjas lovagnak dedikálja. A címzettől az ajánláshoz levélben kért előzetes engedélyt. Levelében egyrészt dicséri a kancellár érdemeit, másrészt megfogalmazza azt a véleményét, hogy műve hírével emelheti a neves patrónus személye. Dugonics dicsőítő ódával nyitja a regényt, amelyben Eszterházy hazafias erényeit méltatja. A szerző, aki ekkor már a budai királyi egyetem matematika professzora, nem felejt el felsorolni saját címeit és rangjait sem.

Dugonics első műveinek ajánlásai a korabeli mecénás-keresés bizonyos jellegzeteségeit mutatják, amelyeket egy kortárs író így foglalt össze: „Némelly [...] homályban lappangó Árnék emberek, az ollyatén nagy neveknek [...] fényénél kénytelenítettnek a világot magok belső valóságokra esmértenni. [...] Egynehányan tselekedték háládatosságából, mintegy magokon termett gyümölyssel kívánván ártatlanul, sőt kötelessen hízelkedni azoknak, a kiknek ők teremtményei lehettek. Sokan a ditsőségnek nemes kívánásából függesztették a tudós világ egének első nagyságú tsillagait és napjait munkáiknak homlokára [...] Nem kevesen oltalom és bátorság végett ajánlották magokat azoknak a föld Nagyjainak néminemű mindenhatóságokba [...] Utoljára, talám legszámosabban voltak, a kik a szükségétől [...] kéntelenítették munkáikat [...] vagyonaikból-is buzgógn áldozó Mecénásoknak kegyelmébe ajánlani...”¹⁶ Csak az utolsó, a legjellemzőbbnek tartott kategória nem illik semmiképpen sem az íróra, azaz hogy „szükségből” keresne pártfogót. Dugonics független egzisztenciával rendelkezik és ez azokon a művein is meglátszik, amelyekben még fontosnak tartotta, hogy egy hagyománynak hódoljon és műve elejére illesztett ajánlással fejezze ki háláját azok iránt, akik pályáján segítettek, akik munkásságának becsét emelhették, vagy akiknek segítségével esetleg magas rangú olvasók érdeklődésére is számíthatott.

Odüsszeusz-fordítása 1780-ban jelent meg *Ulissesnek, ama' híres és nevezetes görög királynak csudálatos történetei* címmel. A barokkos címlap az olvasókat az eddigi módon kívánja biztosítani az író kompetenciájáról: végzettségére, foglalkozására, az egyetemen betöltött magas funkciójára utalva (a Természettudományi Kar dékánja ekkor). Ezzel a könyvvel azonban Dugonics megnyitja a családtagjainak ajánlott írások sorát: az eposz előbeszéde Adám öccsét szólítja meg és személyes, bensőséges hangvétellű. Érdekes sorravenni a tizenegy oldalas bevezető témáit. Először a mű keletkezési körülményeiről és az író indítékairól vall: „...ezen nevezetes dolognak palástja alatt én édes Atyámnak az Anyámhoz igaz szeretetét, és tökéletes hívségét [akartam bemutatni]”.

¹⁵ *I.m.*, kiadja Baróti Dezső, Szeged, 1940. 18. A magas rangú pártfogó előtti alázatos „meghajlással” mesterénél, Gyöngyösinél is találkozhatott, aki így fogalmaz ajánlásában: „[uraim történetének] magos voltát jóllehet alacson elmém úgy nem érhettem, azmint annak érdeme kívánta volna, s illendő ábrázolással pennám sem tudta leképezni...” Gyöngyösi István, *Márssal társalkodó Murányi Vénus*, Budapest, 1998, 10. Dugonics Gyöngyösi műveinek kiadásához készített bevezetőjében (1796) is kiemeli, hogy elődje művének főhőse és ajánlásának címzettje, Wesselényi Ferenc is aranygyapjas lovag.

¹⁶ Kulcsár Adorján idézi Mátyási József *Semminél több valami* című 1794-ben írt művének bevezetőjét. *I.m.*, 7–8.

Utal műfajára, amely nem egyszerűen eposz-fordítás, hanem „Ulisses Történetének meg-magyarázása”. Ezután számol be öccse levele alapján apja haláláról, akinek kedvéért könyve írásába fogott. Apja haláltusáját, a gyász felöltésének részleteit, a családi élethez tartozó intim dolgokat, testvérei nevét, érzelmeit, mély fájdalmát tárja megdöbbentő nyíltsággal olvasói elé. Kapcsolatot létesít a görög történet és a családi események között: Telemakhoszhoz hasonlítja magát, akinek fájdalma (az övéhez hasonlóan) mélységes volt, amikor azt hitte, elvesztette apját; apját pedig Odüsszeusszal állítja párhuzamba, aki úgy tett rendet Szeged városában kapitányként, ahogy Odüsszeusz saját házában a kérők között. Ettől a műtől kezdve olvasóját némiképpen magánéletébe is beavatja. Az előszavakban fokozatosan rajzolódik ki az olvasó előtt az író képe, aki jó gyermek, testvér, rokon, aki nem rendelésre alkot, ahogy XVII. századi elődei közül sokan, hanem belső indíttatásból. Saját érzékenységének bemutatásával, de az erőltetett hasonlatokkal is, amelyekkel a mű történetét egyéni sorsával rokonítja, olvasóit a történet átélésére és hőseivel való azonosulásra biztatja.

Az igazi váltást azonban az *Etelka* jelenti. A bevezető megszólítása nem konkrét személynek szól, de nem is az általános jelentésű „kegyes olvasónak”. A „Honnyaim!” címzés az írói koncepció határozottságát mutatja: hangsúlyozza a nemzeti érzést és összetartozást. Az előszó felhívás-jellegűvé alakul: példásan rövid, összefogott, a lényegre szorítkozó. Az erőteljes kezdés hangsúlyosságát Dugonics azáltal is biztosítja, hogy nem töri meg más előszavakkal vagy ajánlásokkal a mű indítását. Pedig ezt a művét is egyik legkedvesebb családtagjának „kedvéért” írta, ahogy ezt több alkalommal, így például *A szerecsenek* című Héliodórosz-fordításának bevezetőjében elmondja.¹⁷ Ezzel a lényegre való koncentrálással cseng egybe a címlap korábban már említett átalakulása és egyszerűsödése: a második kiadásnál a mű címe csak az olvasók által már ismert hősnő nevét tartalmazza és az immár híres író neve mellől is lekopnak a címek, a szöveg „holdudvara” elvékonyodik.¹⁸

A mű előszava az író szándékáról, kompetenciájáról kívánja olvasóját tájékoztatni, de felhívja figyelmét a regény újszerűségére is és javaslatokat ad a különféle érdeklődésű olvasóknak a megfelelő olvasás módjairól. A regényíró először a magyar nyelvű megfogalmazás jelentőségét hangsúlyozza, maga a ‘magyar’ szó háromszor fordul elő a rövid bekezdésben. Ezután a történeti téma választásának okát magyarázza, ahol Dugonics a fikció és a történeti téma találkozását az erkölcsi tanulság egyértelmű megfo-

¹⁷ Etelkát „tizenkét évesen magamhoz vettem Pestre; és annak kedvéjért ETELKA nevezetű könyvemet szerzettem”. *I.m.*, Újabb életre hozta Dugonics András királyi oktató, Pozsony és Pest, 1798, I.

¹⁸ Érdekes a változást nyomonkövetni az 1786-os kéziratától kezdve, melynek címe: „Etelka egy Magyar Kis-Aszszony Világos-várott Árpád, és Zoltán vezérek’ idejében melly Ritka történetet a’ Régiségnek Setétségéből uj világra hozott Dugonics András Kegyes oskola beli szerzetes.” OSZK Kézirattára, Oct. Hung., 42., 1. fol. A cím utolsó része már az első, 1788-as kiadásban a „Honnyaim!” című előszóba kerül: „Ki-hoztam e’ Szűzet a’ Feledékségnék Tartományából, a’ régi Setétségéből: hogy a’ mostani Világ lássa; csudállya; kövesse.” Az 1788-as kiadás címlapja így alakul: „Etelka, egy igen ritka Magyar Kis-Aszszony Világos-várott, Árpád és Zoltán fejedelmink’ ideikben. Irta Dugonics András, Kegyes Oskola-beli Szerzetes Pap; a’ Józan, s’-egyszer-’s-mind a’ Természeti Tudományoknak Királyi Mindenségében a’ Tudákosságnak Királyi Tanítója; a Tanúltaknak egygyik Tagja; a’ Jeles Természeti Karnak Örebbike”. Az 1791-es és az 1805-ös kiadás címlapján a fentiekből csak ennyi marad: *Etelka*. Irta Dugonics András királyi oktató.

galmazása szempontjából szerencsésnek tartó elméletírókhoz csatlakozik. Abban is követi kortársainak véleményét, hogy a regényt főleg a nőolvasók erkölcsi nevelésében tartja használhatónak. Pontosítja a történeti időt (Árpád fejedelem kora), a korszak jellemzésében általa fontosnak ítélt témákat (szertartások, hadviselés, életmód) és legfőbb forrásait (Leó császár, Schwandtner, Kollár). Felhívja a figyelmet írásmódjára, idézési szokásaira, utal a szöveget kísérő jegyzetek szerepére. Feltárja, mi volt a célja az illusztrációkkal: a „siralmas dülledékek” ábrázolásával a magyarok régi nagyságát kívánta emlékezetben tartani; és a közmondásokkal, amelyeket azért font regényébe, hogy „Nyelvünknek ezen gyöngyei a Tengerbe ne vesszenek Szél-vizeinkben” és hogy a magyarok napkeleti eredetét a nyelv szempontjából is illusztrálja. Ezután visszatér a magyar nyelv használatának fontosságára, és hazaszeretetét jelöli meg írásának legfontosabb motiválójaként. Az utolsó gondolattal pedig újra visszatér a romokhoz, hogy párhuzamot vonjon – ahogy ezt antik témájú műveiben is tette – a régi korok nagyjai és saját helyzete között: a budai romokat szemlélve a Karthágót sirató Máriushoz hasonlítja helyzetét.

Az előszó az író megelégedéssel tölthette el, könyvének ezt a részét az első kiadás-hoz képest nem írta át, csupán három változtatás árulkodik arról, hogy a későbbi kiadásokban olvasói érdeklődését és figyelmét még erőteljesebben akarta irányítani. Egy apró módosítás segítségével a szerző forrásainak körültekintő megválasztásáról akarja meggyőzni az olvasót. Két hosszabb betoldást is találunk a szövegben. A „Wilágos'-várát” bemutató illusztrációra vonatkozó bekezdést az első kiadás még nem tartalmazta, a nemzet önismerete szempontjából fontosnak tartott „siralmas dülledékek” emlékezetben tartását a második kiadástól kezdve emelte ki az előszó. A másik betoldás a magyarok napkeleti eredetére vonatkozik: feltehetően a korabeli nyelvi eredetvitába akarta regényét hangsúlyozottabban bekapcsolni azzal, hogy az előszóban is megemlíttette ezt a témát.

Az *Etelka* után kiadott valamennyi művének előszava ehhez a regényhez kapcsolódik, közülük legközvetlenebb módon *Az Arany pereczek* című, 1790-ben megjelent regényé. A megszólítás hasonlósága azonnal feltűnik: „Nemzetem!” Ezután az író a két regény közötti hasonlóságokat és különbségeket részletezi, ilyen módon a régieken kívül új olvasók megnyerését is megkísérel. Ez az előszó is a nemzeti érzés és a nemzeti büszkeség felébresztését célozza, amelyhez ő maga úgy kíván hozzájárulni, hogy ismét a nemzeti történelemből választ témát regényéhez. Dugonics esztétikai koncepciójának alaptétele kétségtelenül az, hogy a nemzeti és a történeti téma ötvözését a lehető legtöbb műfajban meg kell kísérelni. Bevezetőjében az említett kritériumnak megfelelő két regény különbségére is kitér. Az *Etelka* rejtett jelentéssel rendelkezik, „tanult” olvasóknak, az ország vezetőinek szánta, a történelmi téma itt a haza sorsa szempontjából fontos események elbeszélését jelenti. *Az Arany pereczek* témája egyszerűbb, mivel ebben a műben olvasóit a középosztályban keresi: családok sorsát mutatja be, hétköznapiabb eseményeket, intimebb érzelmeket rajzol meg. Érdekes megemlíteni, hogy az illusztrációk is követik ezt a változást. Az *Etelka* képei nemességet sugallnak: Atilla kardját, a királyi udvart ábrázolják, a főszereplőket magasztos testtartásban mutatják, a háttérben történelmi romokkal. *Az Arany pereczek* című regény a képekkel is a kevésbé emelkedett ízlésű olvasók érdeklődésének felkeltésére vállalkozik: a hősnő megjelenítésének jellege ugyan lényegét illetően nem változik, de alakját melodramatikus háttér egészíti ki. Feltűnő az előszó bizakodó hangja: az író büszkén említi, hogy tanítványai között milyen sok a tehetséges magyar, hogy a művelődés iránt milyen lelkesedés éb-

redt; örvendetesnek tartja „a mostan erőt vett olvasás” elterjedését. Ez az örömteli hang feltehetően az 1790 körüli általános felbuzdulás következménye, amelyhez már ismert íróként csatlakozik. Belekapcsolódik a magyar nyelv ügyéért folyó harcba és előszavában a mozgalom célját saját koncepciója szerint fogalmazza meg: szeretné „Országunkat régi virágjában”, „a NYELVNEK, RUHÁNAK, TÖRVENYNEK fenntartásával bódognak lát[ni]”. Nyilvánvaló, hogy ez a megfogalmazás nem a haladás útját jelöli meg, inkább a dicső múlthoz való visszatérést; ugyanakkor a különböző nemzeti erők összefogásában reménykedik, ahogy előszavának felsorolása is mutatja: „Lesznek ez-után-is a’ Magyaroknál Telekiek, Orcziak, Rádaiak, Molnárok, Mészárosok, Bárócziak, Besenyeiek, Péczeliek, Rajnisok, Révaiak, Kazinczik, Horváthok, Ráczok, Szabók, Szilágyiak, Bacsányiak, Mátyúsok...”

Az *Arany pereczek* 1792-es színpadi feldolgozása és az 1800-as második kiadás tanúsítják, hogy Dugonics jól mérte fel az olvasók érdeklődését. Ezt követően írt regény-előszavai mutatják, hogy a közönségsikerre érzékenyen odafigyelő író már tudatosan irányítja azt a dialógust, amely az író és olvasói között kialakult. Messze van már az az írói mentalitás, amely első alkotói korszakában arra készítette, hogy magas egyházi pártfogója védelmére hivatkozzon a világi téma választása miatt. Nem tartja azt sem fontosnak, hogy mentesse magát a regény műfajának választása, vagy a szerelmi téma ábrázolása miatt. Pályatársainak, olvasóinak lelkesedése, független egzisztenciája, az egyházhoz fűződő kötelekeinek meglazulása magabiztos íróvá teszik. Regényeinek sorát egy fiatalkori művének magyar nyelvű átdolgozásával gazdagítja, *A gyapjas vitézekkel* (1794), amelynek előszava immár jellegzetes motívumait ismétli. A „Hazám’ fia!” megszólítás után kettős céljaként a magyar nyelv „csinosítását” és az olvasók gyönyörködését jelöli meg. Párhuzamot von az *Etelkával*, amikor a régi korok történetéből választja témáját¹⁹ és utal korábban írt műveire is, így a *Trója’ Veszedelmében* található magyarázatokat ajánlja a mitológiai témában járatlanabb olvasóknak. Bevezetője felhívja a figyelmet a regényeiben egyre nagyobb hangsúlyt kapó szkíta-magyar párhuzamra.²⁰

A szerecsenek (1798) című regényfordításával a világirodalom egyik első regényét, Héliodórosz *Aithiopicáját* elsőként ülteti át prózában magyar nyelvre. Az eddigi bevezetőkben megfigyelt sajátosságok itt is feltűnnek: Beniczki Etelkának, legifjabb családtagjának ajánlja a művet, párhuzamot von az antik regény és saját művei, az *Etelka* és *A gyapjas vitézek* között. Olvasói véleményére oly módon is hatni próbál, hogy a második kötet bevezetőjében a neves pályatárs, Csokonai Vitéz Mihály *Dugonics oszlopa* című versét közli.

Az első kötet előszava lehetőséget ad arra, hogy összefoglaljuk, hogyan gondolkodik Dugonics fiktív művei műfajáról. Valamennyi megjegyzése háttérben az olvasók gyönyörűségét („kedved’ legeltetésére méltó”) szem előtt tartó írói szándékot találjuk. Dugonics a műfaj alapvető meghatározójának tartja a prózában történő megfogalmazást, hiszen a korábbi verses átdolgozásokat (Czobor Mihály és Gyöngyösi István munkáját) jól ismeri. A „költeményes történet” témáját így fogalmazza meg: „sok szép-

¹⁹ „Valamint Etelkámát azon okból írtam, hogy Árpádnak idejét, melly’ a’ Magyar Irászoknál igen nagy homályban fekszik, meg-világosítsam: szinte azt cselekedtem e’ jelen-lévő munkámban.”

²⁰ „Kár volna pedig ezen régi történeteket, új világra nem hozni: mivel benne édes Eleink, ama’ régi Scitáknak nyomdokait láttyuk. Sőt maga-is ama’ híres-neves Medea [...] Anyai részről, valóságos Scitiai fajzat vala.”

régi-érzékeny [...] és illendő dolgokat” kell előadni, vagyis a témának a régmúlthoz kell kapcsolódnia, az érzelmekre kell hatnia és erkölcsi tanulság megfogalmazására kell alkalmasnak lennie. Dugonics ezt az utolsó jellemzőt kiváltképp hangsúlyozza és – a felvilágosodás regényelmélet-íróira emlékeztetve – a fikció hasznát éppen abban látja, hogy az író úgy alakíthatja történetét, hogy az erény elnyerje jutalmát és a „romlott erkölcsűek” megbűnhődjenek. Ennek a gondolatnak azért kell jelentőséget tulajdonítanunk, mert Dugonics fiktív művei kivétel nélkül a mitológiához vagy a történelemhez kapcsolódnak.²¹ Az előszó legrészletesebben a történetek előadásmódjával foglalkozik. Már a mű mottója szerint is kifejezetten ez a kérdés izgatta, amikor a fordításba fogott, és egy száz évvel korábban megfogalmazott feladatra vállalkozott: „Kár, hogy olyan röndetlenül vagyon a’ Karikleá históriája. És nem veszi azt valaki igazításba.”²² Fordítása valójában átalakítás, munkája lényegét ebben látja: „Röndbe szedtem [...] az elrongyolott történeteket, mellyekben Karikleának fényessége egészen el-homájosodott; és [...] Heliodorusnak nyomdoki szerént [...] föl-ékesítöttem...” Átdolgozásával az olvasó számára úgy próbálta meg a bonyolult történetet áttekinthetőbbé és tanulásosabbá tenni, hogy rövid fejezetekre osztotta, amelyeket címmel, alcímekkel látott el, a párbeszéd részeket dialogizált formában tüntette fel; a fordítás során a hősnő, Chariclea szüziességét, bátorságát és állhatatosságát próbálta meg kiemelni. Munkáját eredményesnek tartja: „semmi heánosságot nem találni benne”. Dugonics, aki szinte minden regényelőszavában kiemeli a regény erkölcsi hasznát és a példaadás fontosságát, ebben az előszóban a valláserkölcsi hasznat is hozzáfűzi érveléséhez. Az olvasó a jól megírt művekben megtalálja „Istennek Kegyességét, Könyörületességét, Jóságát és fő-képpen atyai gond-viselését.”²³ A történet elmesélését az *in medias res* kezdésre építve tartja megfelelőnek, amelynek kiváló példáját látja Héliodórosz regényében, feltehetően Pierre-Daniel Huet regényelméletének késői követőjeként²⁴: „nem lineáris történet mint a mesék, hanem (mint *Etelkában* és a’ *Gyapjas vitézekben*) közepén kezdődik az egész dolog; az-után tér-vissza a’ Történet elejére; vég-képpen mondgya az utolsó eseteknek röndjét.” Ez a megfogalmazás világossá teszi *A gyapjas vitézek* elő-

²¹ Ezzel kívánták a regény hasznosságát bizonyítani a történetírással szemben, így védelmezve a sokat támadott új műfajt. Egyik legismertebb megfogalmazása Lenglet-Dufresnoy, *De l’Usage des Romans* (1734) című regényapológiájában található, aki szerint a történetírások tele vannak büntetlenül maradt botrányos és becsstelen cselekedetekkel, míg a regény erkölcsös történetek bemutatásával az ifjúság nevelésében egyértelmű leckékkel szolgál. (Az elméletíró, aki egy évvel később a történetírás apológiáját írja meg, ismert Dugonics előtt, az *Etelka* jegyzeteiben többször idézi, könyvtárában is megvan egy műve.)

²² Mottóját, ahogy ezt leírja, Bárány Andrási Pétertől, Gömör vármegye hajdani főispánjától idézi.

²³ Dugonics mindenütt keresi regényeiben a lehetőséget, hogy a hittel, a lelki étellel kapcsolatos történeteket vagy elmélkedéseket adjon elő, szép példa erre az *Etelkában* Jeleknek, Árpád fiának remeteéletéről írt fejezet. Idézett gondolata nem a regényműfaj bírálóival vagy a cenzúrával szemben használt fordulat, ahogy a felvilágosodás regényelméleteiben ez gyakran előfordul, így P.-D. Huet regényapológiájában, aki a szentírást is beleveszi a regény előtörténetébe, de azt sem felejt el megemlíteni, hogy a műfaj első kiemelkedő alkotója, Héliodórosz, püspök volt. *Lettre-Traité de Pierre-Daniel Huet, Sur l’Origine des Romans* (1669), éd. par F. Gégou, Paris, Nizet, 1971, 65–68, 77.

²⁴ Huet úgy véli, hogy „közönséges” a lineáris időrend követése és hogy a regényírónak Homéroszhoz hasonlóan műve elején a történet közepébe kell vezetnie olvasóját. Héliodóroszról írt méltatása közismert korában és az egész XVIII. században. *Ibid.*, 76–78.

szavának a szerkezetre vonatkozó megjegyzését: „Kész akarva, és szánt szándékkal minden össze vagy-on-itten-zavarva, hogy annál-inkább gyönyörűnek tessenek ki-menetele.” A magyar író egyébként az eposzt tekinti mintának nemcsak a történet elmesélésének kezdetére, hanem befejezésére vonatkozóan is: az *Etelka Karjelben* bevezetőjében írja le, hogy Vergilius *Aeneis*-ének befejezését tekintette modellnek az *Etelka* megírásakor.

Ezek a gondolattöredékek jól mutatják Dugonics elképzelését arról a fiktív műfajról, amelyet előszavaiban „régii történetnek”, „történetnek”, „históriának”, „hazai történetnek”, „Magyar Újságnak”, „költeményes esetnek” nevez, de legtöbbször csak a mű címét idézve említi. Regényei sajátos műfaji kategóriát jelentenek, amelyek Héliodórosz regényén kívül főleg az eposzból gazdagodtak, de formálódásukra hatottak a kortársai által ekkor magyarított latin, német és francia heroikus regények, és érdekesen érintkeztek Voltaire regényeivel is.²⁵

Két utolsó regénye, a *Jólánka* (1803-04) és a *Cserei egy honvári herceg* (1808), előszavaik szempontjából bizonyos hasonlóságokat mutatnak, tartalmukat és forrásait illető különbségeik ellenére. Ezekre az előszavakra a korábbiaktól eltérően szomorúság és kiábrándultság jellemző.²⁶ A regényeket *Etelka* két kislányának, Beniczki Jólánának és Máriának ajánlja. Előszavaiban történeteinek erkölcsi tanulságát emeli ki és ez a tanulság a boldogság megtalálásának nehézségeit hangsúlyozza az „állhatatlan” világban. A szülei által szeretett gyermekek, a nagylelkű, becsületes emberek sem lesznek legtöbbször boldogok. A *Jólánka* bevezetője a nők tragikus sorsát szükségszerűnek mutatja: „A’ leányok’ szenvedésre születtek.” A *Cserei* Voltaire *Zadig*-jának változó szerencsését alakítja komorabbá, az emberi kapcsolatokat illetően kiábrándultabbá: „Ha felnősz, szívedet tenyereden ne hordozd.”

Dugonics pályáját – amint már említettük – iskoladramákkal kezdte és ezek ajánlásairól az első részben tettünk említést. A színházhoz akkor tért újra vissza, amikor regényeivel a legnagyobb sikereket aratta. A nemzeti és a történeti témát a regényben gyakorlatilag kizárólagossá tevő regényíró pályája nem véletlenül találkozott a szármányait bontogató magyar nyelvű színházi törekvésekkel. Az első magyar színpadok a német színházak repertoárjából örökölt polgári drámákon kívül a történeti témájú és politikai aktualitású tragédiákat tűzték előszeretettel programjukra, főleg az 1790-es nagy változások idején. Ezt a közönségigényt a felvilágosodás mozgalmában résztvevő magyar írók elsősorban fordításokkal próbálták meg kielégíteni, így Voltaire történeti tragédiái Bessenyei György, Péczeli József, Zechenter Antal, Kovács Ferenc, Göböl Gáspár fordításában arattak sikert a magyar színpadokon.²⁷ A magyarul előadható darabok másik forrását a kor ismert regényeinek színpadi átdolgozása jelentette. Így került a magyar játékszín programjába Dugonics *Etelka* és *Az Arany pereczek* című regényének Soós Márton és Endrődy János által készített átdolgozása. A darabokat 1792-

²⁵ Dugonics Barclay *Argenis*-ét tartja az *Etelka* egyik modelljének. A *Cserei* Voltaire *Zadig* című „conte philosophique”-jának magyar átdolgozása. A témához lásd: May István, *A magyar heroikus regény története*, Budapest, 1985; Kerényi Ferenc „Dugonics András és a *Zadig*-ból lett *Cserei herceg*”, In Dugonics András, *Cserei, egy honvári herceg*, Budapest, 1975. 169–176.

²⁶ A *Jólánka* jegyzeteiben található, korábbi műveiben ismeretlen csalódottságra hívja fel a figyelmet Szörényi László, és idézi Dugonicsnak a nemzet pusztulásával kapcsolatos, tragikus hangvételű sorait. *I.m.*, 122.

²⁷ 1772 és 1794 között kilenc Voltaire-tragédia tizenegy fordítását adták többször is elő Pest-Budán, Kolozsvárt és Nagyenyeden. A témáról lásd tanulmányunkat: „Voltaire tragédiái Magyarországon a XVIII. században”, *Filológiai Közlemények*, 1985, 1–4, 107–132.

től sikerrel játszották Pesten és Budán valamint Kolozsvárt, ahogy erről Dugonics *Etelka Karjelben* című színdarabjának „Elő-intése” beszámol. Dugonics a színházlátogató közönség érdeklődését is érzékenyen követi és rövid idő alatt négy nemzeti-történeti darabot alkot, amelyeket *Jeles történetek* címmel 1794–95-ben jelentet meg. Ezek a színdarabok is tartalmaznak történelmi magyarázatokat és jegyzeteket, sőt írójuk a felvonásokat és jeleneteket is címmel látja el. De előszavaik is rokonságot mutatnak a regényekével.

Az első két darabban (*Toldi Miklós*, *Etelka Karjelben*) Dugonics két korábbi művéből, az *Ulisses' történetéből* és az *Etelkából* kölcsönzött idézetet tesz mottóként a mű élére. A *Toldi* bevezetője „Atyám' fiai!” megszólítással kezdődik, felidézve regényelőszavainak indítását. Tárgyát is ezekhez hasonlóan pontosítja: a magyar történelem nagy alakjai felidezésének, a magyar nyelv használatának jelentőségét ismétli. Első nagyközönségnek szánt darabjának előszavában forráshasználatát és írói eljárásait is részletezi: egy korfui történetet tett át magyar körülmények közé. Itt említi meg először előszóban is azt a szinte minden művére jellemző eljárását, hogy Szegedet, szülővárosát valamilyen módon a történetbe belekapcsolja. Írói terveiről is szól, amelyeket az esetleges siker esetén szívesen megvalósítana: Mátyás király vitézeinek történetét szeretné színre állítani.

Az *Etelka Karjelben* előszava is írói koncepciójába enged betekinteni: ezúttal olyan olvasói véleményeket idézve, amelyekkel szemben valósította meg terveit. Az *Etelka* folytatását: egy „harmadik könyv” megjelentetését várták tőle olvasói, amelyre azonban esztétikai okok miatt nem vállalkozott: a műfaj szabályaival és a jó ízléssel szembenállónak érezte volna, hogy a korábbi formát megtartva folytassa a történetet. Ugyanakkor a közönség számára kedvessé vált hősök történetének folytatását ő is fontosnak érezte: így született meg drámája. Az „Elő-intés” részletezi a mű témáját, a történet tanulságát és a szerző célját: „Ugy gondolkozom: hogy ezzel édes hazámnak, mind örömére, mind hasznára tárgyalok”.

Legsikeresebb tragédiáját, a *Bátori Máriát* „A' Szala-vármegyei nemes úrfiak[nak] és ki-asszonyok[nak]” ajánlott „Elő-intés” vezeti be. Az előszóban közli a tőlük kapott levelet és a dunántúli olvasók háláját közvetítő verset:

„A' míg él Dugonics, él addig nyelve Hazánknak.
Ő pedig él örökön: örökön él hát haza nyelvünk.”

A dicsőítő versek visszatetszőnek tűnnek a mai olvasónak, de a korabeli közönség egy részét alighanem inkább lelkesítették, az íróknak pedig a megjelentetés megpróbáltatásai között önbizalmat adtak. Ezt a művet ugyanis a cenzúra még nemzetgyalázással és erkölcstelenséggel is megvádolta, bár hozzájárult, hogy átírás után előadják.²⁸ Utolsó darabja, a *Kun László*, nem tartalmaz előszót, csak a jegyzetekben találunk érdekes gondolatokat, például a nyelv állapotáról vagy egy tudós társaság felállításáról.

Dugonics történetírói munkássága is korán indul: 1775-ben egy Szeged-monográfia-hoz gyűjt anyagot. Élete alkonyán is ír majd helytörténeti jellegű művet *Radnai történetek* címmel, 1810-ben. Míg az első mű dokumentumgyűjtemény és befejezetlen marad, utóbbi a zarándokoknak készült kézikönyv műfaját alakítja személyes hangvétellé utirajzzá, amelyben a környék városainak történetét is felidézi és megörökíti saját él-

²⁸ Riethaller Mátyás cenzori véleményét idézi: *Megbíráltak és bírálók. A cenzúra hivatal aktáiból (1780–1867)*, vál. és bev. Mályuszné Császár Edit, Budapest, 1985, 503.

ményeit. Előszava tanúsága szerint – ahol olvasóit így szólítja meg: „Polgár-Társaim!”, ezzel is kifejezve a szülővárosához tartozást – művét szegedi tartózkodása idején, búcsújáróknak írta, mivel úgy vélte, a kegyhely történetének megismerése csak növeli majd áhítatukat.

A magyar történelemről két gazdagon illusztrált, bőszeges jegyzetekkel és magyarázatokkal ellátott munkát készített. *A' magyaroknak urodalmaik* (1801) című mű hosszú „elő-beszédeben” összefoglalja azokat az alapismereteket, amelyeket a könyv megértéséhez szükségesnek tart. A *Szittyiai történetek* (1806) előszava a megírás nehézségeiről és az író szándékáról vall: a rendelkezésre álló külföldi és magyar források ellentmondásosak, a meglevőket is rendszerezni kell. A szerző művével ezt a „rendteremtést” akarja elvégezni, olvasója eligazodását térképekkel és jegyzetekkel is segítve. A mű második része, *A' Magyar utban történtek* (1808) tulajdonképpen az *Etelka* történeti háttérét részletezi. Ezt a művet Beniczki Móricznak, *Római történetek* (1800) című művét Beniczki Miklósnak, végül a *Nemes Hadi-vezérek* (1817) című művét Beniczki Andrásnak ajánlja, Etelka fiainak. Az utolsóként említett könyv előszavát egy témának szenteli: bátor katonának csak művelt ifjakkól lesznek, nekik szánja példaként az antikvitás nagy vezéreinek történetét. A *Római történetek* előszavában a megszólított személyek kiválasztását indokolja meg: *Etelkát* az itt megnevezett fiú anyjának, *A szerecseneket* hűgának szánta, véleménye szerint ugyanis a „Fehér-személyek” a regényekben jobban gyönyörködnek és közben tanulnak is; a „Férj-fiúhoz” azonban „illendőbb” a történelemmel való foglalkozás. Dugonics talán egyetlen előszavában sem olyan játékos és bensőséges, mint a *Római történetek*ben. Bevallja, hogy művének ötlete valójában Etelka kérdése alapján született, aki arra volt kíváncsi, miért hívják az akkor divatos göndör hajat „Ala-Títusnak”. A választ (miszerint a régi római pénzekben Titusz haja ki van bodorítva) az édesanya olyan érdekesnek találta, hogy kérte az író, fogalmazzon a kisgyermek számára is érthető római történeteket, hogy amíg a gyermek nem tud olvasni, anyja mesélhessen neki a könyvből. A megjelenített családi idill a bölcs idős íróval, a gondos anyával és a becenevén szólított fiúnokával („Nicike”) érdekes szint képvisel Dugonics előszavában. Az édesanyák történelemismerete és felelőssége gyermekeik nevelésében egyébként a kor jellemző témája, Verseggy is „A magyar Asszonyi Nemhez, úgymint a' Haza-gyermekek' Nevelőjéhez” ajánlja világtörténetét.²⁹ A bevezető ezután az írás körülményeiről vall és csak ezt követően beszél forrásairól, a történetírás módszereiről és céljáról. Ez utóbbi témát igen részletesen és érdekesen fejtegeti. A rövid, világos, érthető előadásmód híve. A régi történelemre vonatkozóan igaznak fogadja el a korabeli történetírók leírásait. Fontosnak tartja, hogy a történelem adjon tanulságos leckét. A római történelemben arra lát példát, hogy a „virtus” és a szegénység magasra emelte őket, a gazdagság, az „el-lustulás”, a birodalom túl messzire terjesztése ellenben pusztulásukat eredményezte. Feltehetően Montesquieu híres Róma-történetének koncepciója cseng vissza ebben az értelmezésben. Dugonics azt is fontosnak tartja, hogy a „lecke” aktualizálható legyen. Erre azonnal példát is ad. Párhuzamot von a rómaiak és a korabeli francia történelem között: királyuk elpusztítása, terjeszkedés, tömeges gyilkolás: „Silla gilotinja által többen veszték el 80 ezernél.” Úgy érzi, mintha a kegyetlen római diktátor lelke Robespierre-be költözött volna. A rómaiak példájával általános politikai leckét kíván adni (a törvények tisztelete, az ország nagyjainak egyetértése szükséges az ország jólétéhez), valamint olyan erkölcsi példá-

²⁹ *A világnak közönséges történetei*, Pesten és Budán, 1790–91, I. „Ajánlás”.

kat, amelyek a mindennapi életben, a jellem fejlesztése szempontjából is segíthetnek (barátság, tisztesség, emberség).

Egyetlen szerzőt bírál a kritikát konkrét szerzőről ritkán megfogalmazó Dugonics: Voltaire-t, aki a felvilágosodás Európa-szerte (így hazánkban is) legismertebb történetírója. Neki tulajdonítják a civilizációtörténet műfajának megalkotását; hirhedtté első sorban az egyház világi hatalmának energikus bírálata miatt válik. Dugonics nyilvánvalóan épp ez utóbbi miatt választja céltáblának, noha nem ezt említi indokként, hanem forráshasználatát és írásmódját: „Nem szabad a’ Történeteket úgy elő-adni: hogy (valamint a’ Költeményesek cselekedni szoktak) ujjaiából szopja, és azzal legellye a’ kedvetek: minő szép lett volna, ha így történt volna.” Konkrétan a *Tizenkettődik Károly svéd király története* című művét említi. Talán Gvadányinak a műről készült fordításában kifejtett bírálata alapján nyilatkozik, aki saját helyismeretere hivatkozva cáfolja Voltaire egyes állításait?³⁰ Dugonics megjegyzése azért is feltűnő, mert az antik szerzők történetírásainak hitelességét gyakran dicséri.³¹ Mindenesetre nyilvánvaló, hogy kialakult elképzeléssel rendelkezik a történeti hitelességről és általában a történetírás módjáról és hogy véleménye meredeken eltér a felvilágosodás filozófus történetíróitól, így Verseghytől és Bessenyeiétől is.³²

Röviden szóljunk végül két sajátos területhez tartozó műve előszavairól. „Tudákosság”-ról írt könyveinek előszavai az eddigi művek bevezetőihez hasonlítanak. Önérzetesen vall szerepéről a tudományok magyar nyelvű terjesztésében: „En előttem a jeget senki meg nem törte.” Tanácsokat ad olvasóinak, kitől érdemes tanulni, milyen módszerrel. Könyvei elejére illeszti pályatársai dicsőítő versét.³³

Magyar példabeszédek és jeles mondasok című művének előszavában gyűjtési technikájáról, forrásairól, tapasztalatairól vall. Megítéli a magyar és a külföldön megjelent hasonló gyűjteményeket, megkísérelti tipologizálni, területileg behatárolni a közmondások elterjedtségét. Elmagyarázza – példával illusztrálva – mi a különbség közmondás és példabeszéd között. Így tulajdonképpen útmutatást ad könyve olvasásához, fölhasználásához. Munkája eredményét nyugtázza: „...csak el hültem bele: hogy [...] számbavéven, többet találtam tizen-két ezernél”. Ezt azonban nem annyira saját munkája dicsérete miatt tartja fontosnak megemlíteni, hanem mert így módon látja bizonyítottnak *Etelka* című regénye óta hangoztatott elméletét a magyar nyelv napkeleti származásáról: „mi Magyarok Nap-keleti származásúak vagyunk, melynek szokásában va-

³⁰ „...néemelly zikkelyei hiedelmen fellyül valók és tsak meséknek lehet tartani.” *Tizenkettődik Károly története*, Pozsony–Komárom, 1792, „Előljáró Beszéd”.

³¹ A *Trója’ Veszedelmében* kifejezett álláspontját is módosítja itt.

³² Már 1760-ban dicsőítő vers születik Fekete János és Orczy Lőrinc tollából Voltaire új típusú történetírásáról; Verseghy Voltaire világtörténetének bevezetőjét lefordítva éppen az egyház világi hatalmát bíráló részeket magyarítja; Bessenyei *A Magyar Nézőtől* kezdve őt tekinti a történetírásban példának. Mindketten megkérdőjelezik az antik szerzők történetírásainak hitelességét és szükségesnek érzik a források kritikus felülvizsgálatát, a felvilágosodás filozófus történetíróihoz hasonlóan. Voltaire történeti munkásságát ugyanakkor erős kritikával fogadja például a felvilágosult Teleki József, de főleg a felvilágosodás filozófiájával szembenálló írók, akiknek egyik legszélsőségesebb képviselője Alexovics Vazul. A témáról lásd tanulmányainkat: „Millot abbé munkássága és világtörténetének magyarországi hatása”, *ItK*, 1984, 90–108; „Réflexions sur l’histoire: deux histoires universelles des Lumières françaises et leurs interprétations hongroises”, *Acta Romanica*, XIII, Szeged, 1988, 77–92.

³³ *A Tudákosságnak első könyve, A Tudákosságnak második könyve*, Pest, 1784.

gyon a' köz-és-Példa-mondásokkal való beszéllés, mely szokását maig-is fön-tartya dücső Országunk".³⁴ Az *Etelka* című regényére egyébként a mű jegyzeteiben folytonosan hivatkozik. Karácsonyi Chrysostom, aki az első kiadást sajtó alá rendezte Dugonics halála után két évvel, az író szelleméhez hű bevezetővel adózik az elhunyt érdekeit méltató bevezetőjében, amelyet „A' Hazafi Olvasóhoz!” címez: „Különös haza szeretetnek, 's lángaló tűznek kellett annak lenni, melly olyan munkát, 's éppen azon időpontban szült, millyent nemzetünk, leg féltőbb kintse, 's leg főbb dísze a' Magyar nyelv veszélyei között, tulajdon védelmére igen fogatosnak tapasztalt.”³⁵

Dugonics András előszavai jól mutatják, hogyan jut el a pályája kezdetén a papi-tanári hivatás és az írói misszió között kapcsolatot kereső író a független, magabiztos értelmiségi gondolkodásmódjához. A változásnak megfelelően módosul az írói arckép, amelyet olvasóival a bevezetőkben láttat. A fiatalkori művekben bemutatott szerző helyett – akit feljebbvalói elismernek, akinek fontos tanári és tudói karrierje, aki latinul is képes sikeres műveket alkotni – az *Ulisszestől*, illetve az *Etelkától* kezdve egy érzékeny, családját és hazáját szerető, pályatársai által megbecsült, olvasói számára is közvetlen és bensőséges kapcsolatot felajánló, sikereit kizárólag műveivel kereső, „modern” író képét kapjuk. Emellett mindvégig „tanáros” író is marad, aki a műveihez fűzött illusztrációkkal, jegyzetekkel, magyarázatokkal és természetesen előszavaival megkísérelti erőteljesen és didaktikusan befolyásolni a mű olvasatát. Első alkotói korszakában műveit ajánlásokkal vezeti be, amelyekben egyházi rendfőnökeket és magas rangú nemeseket (aranygyapjas lovagokat) szólít meg, a nemes pártfogók említésével is műve értékét kívánva növelni. Az *Ulisszestől* kezdve családtagjainak ajánlja könyveit: az eposzt és a történeti műveket férfiak, a regényeket női családtagjainak. Közvetve ezek a dedikálások is tartalmazzák az olvasónak szóló tanítást, hiszen azzal a gesztussal is példát kíván adni, ahogyan apja halálát fogadja, ahogyan szeretetét családja tagjai között szétosztja, vagy ahogyan az anya szerepét láttatja a családon belüli nevelésben. A családtagjainak dedikált műveket azonban legtöbbször az olvasóhoz intézett előszóval is ellátja, ahol közvetlenül őt szólítja meg. Megszólításával nem annyira az író-olvasó viszonyra, hanem az azonos közösséghez tartozásukra utal: „Honnyaim!”, „Nemzetem!”, „Hazám' fiai!”, „Atyám' fiai!”, „Polgár-Társaim!”. Ez a megszólítás egyébként azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy olvasó-partnerének a kortárs olvasót tekinti. Előszavai nemcsak az íróról adnak képet, Dugonics olvasóit is ábrázolja: beszámol arról, hogyan fogadták előző műveit, közöl olvasói leveleket, vagy éppen a hozzá eljuttatott magasztaló verseket. Ezzel az eljárással az olvasás módját is befolyásolni kívánja, hiszen a levelek a mű „ideális” olvasatáról vallanak, tanúsítva könyve hasznosságát. Különösen nagy hatást várhatott olyan dicsőítő versnek műve élére állításától, amilyen Csokonai *Dugonics oszlopa* című verse volt. Azon kívül, hogy olvasói lelkesedéséről beszámolt, a konkrét olvasói réteg megjelölésével is új olvasókat ösztönözhetett műve bevezetőjével a könyv megvásárlására és elolvasására. Előszavai a korban jellemző témákat ölel-

³⁴ A műhöz a gyűjtő által készített előszó nem jelent meg az 1820-as Karácsonyi Chrysostom által gondozott kiadásban. Közli: Székely Károly, „Dugonics közmondásgyűjteményének előszava”, *ItK*, 1929, 359.

³⁵ A magyar nyelv „előmozdítói” között látja helyét, Bessenyei, Báróti, Görög, Pézseli, Révay, Teleki, Vedres és Gáti mellett. *Magyar példabeszédek és jeles mondások*. Összeszedte, és megvilágította Dugonics András, Szeged, 1820, xvii, xxv.

nek fel: beszámolnak a mű keletkezési körülményeiről, a szerző céljairól és indítékairól, a téma megírásához szükséges kompetenciájáról, a megírás módjáról, a források használatáról; felhívják a figyelmet műve eredetiségére, szerkezeti sajátosságaira, aktualitására. Visszatérő és hangsúlyos témái a magyar nyelv használatának és a magyar történelem megismertetésének fontossága: előszavai arról is vallanak, hogyan próbál bekapcsolódni az író a magyar nyelv ügyéért folyó harcba vagy a magyar nép eredetéről folyó vitába. Néhány előszó arról is értékes információkat ad, hogyan gondolkodik szerzőjük a regény, a történetírás vagy a dráma műfajáról. Megtudjuk belőlük, hogy a mitikus vagy történeti téma szinte kizárólagos alkalmazása a korszak három legkedveltebb műfajában tudatos döntés eredménye: az olvasók megnyerését és nevelését remélik tőlük. Végül az előszavak (és egyéb „paraszövegek”) segítségével Dugonics kapcsolatot teremt a különböző műfajokhoz tartozó művei között is, amelyek így egymást kiegészítik és egységet alkotnak.

VÖRÖS ISTVÁN

Az azonosság formái, a különbözőség formátlansága

A NEMZET FOGALMÁRÓL JAN KOLLÁR ÉS BERZSENYI DÁNIEL MŰVÉBEN

Vladimír Macura emlékének

A 19. században a nemzetek és nemzeti irodalmak annak jegyében határozták meg magukat, amiben különböznek a többiektől. Az önállóságot hangsúlyozták. Ez az önállóság azonban nem elsősorban szellemi önállóság volt, nem is lehetett az, hiszen korábbi időszakokban, a középkor vagy a barokk nemzet feletti, azonos alapokon álló kultúrája, majd a Goethe-i világirodalom eszméjének megjelenése következtében természetes volt a szellemi mozgások nyelvi és nemzeti határokat könnyedén átlépő jellege,¹ természetes volt a kultúra művelőinek többnyelvűsége. Ugyanakkor természetes volt az a szakadék is, ami a kultúra bátyáit a mindennapi élettől, a mindennapi életet élő emberektől, és a kultúra nyelveit a mindennapok nyelvétől elválasztotta. Egy szélsőséges példa. Az 1630-as, 40-es években Amszterdamban fölnövekvő Spinoza a következő nyelveket használja: egymással a családban portugálul beszélnek, a szefárd közösség irodalmi nyelve a spanyol, a körülöttük levő világgal hollandul érintkeznek, a tanulmányai kezdetén elsajátítja a héber nyelvet, folytatása során a latint.² A 18–19. század fordulójának demokratizálódási tendenciái fölvetették a kérdést, hogy nem kéne-e a köznyelvet és a műveltség nyelvét egymáshoz közelíteni. Csakhogy a köz-

¹ „A mai Közép-Európa szellemissége és irodalma a középkor, a reneszánsz a barokk és a klasszicizmus idején teljesen a nyugat-európai szellemi áramlatok és stílusiskolák hatása alatt alakult”. Tózsér Árpád: A nem létező tárgy tanulmányozása. Kalligram, Pozsony, 1999. 35. p.

² Vö.: Theun de Vries: Spinoza. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987. 12–49. p.

nyelvek nem mindig álltak erre készen. Nem állt készen sem a cseh nyelv, sem a szlovák, sem a magyar. „Stav národa, jehož nejpřednější synové v osvíceném století, kdy si počínaly ideje Komenského dobývat půdy, podávali výtěžky svého badání jen jazyky cizími, byl zajisté ve vážném nebezpečí”³ – állapítja meg Jan Jakubec. Az önazonosítás eszköze, a másság legvilágosabb jele mégis a nemzeti nyelv lett. Robert B. Pynsent írja: „... díky Herderovi a Fichtemu byl do konce národa ke konci 18. století a v 19. století v Evropě většinou zahrnout i jazyk.”⁴ A nyelvek funkcióbeli különbségeit, azokat a különbségeket, melyek eddigi állapotukból következtek, a nemzetek többnyire a problémák, a betöltendő szakadékok átugrásával próbálták áthidalni. (A pótlék pótlékával.) Ilyen a mítoszképzés, vagyis a nemzet fogalmának, mint mítosznak a megszületése.⁵ Ez az önállóság a nacionalizmus akkori formájában nem ment át a másik elleni támadásba. John Plamenatz kétféle nacionalizmus-típust különböztet meg: a keletit és a nyugatit.⁶ A nyugati (olaszok, németek) liberális, mert nem látszik számára az angol, francia példa utolérése lehetetlennek. A keleti nacionalizmus nem liberális, reakció ez a nagyobb leszakadásra. Pynsent nyugati típusúnak nevezi Kollár nacionalizmusát.⁷ Hasonlót mondhatunk Berzsenyi nemzethez való viszonyáról is.⁸

A 19. század közép-európai ébredése, kísérlete az emancipációra elkerülhetetlenül nyelvi természetű mozgalom is egyúttal. Általános tendencia, de épp az általánostól való eltérésre irányul. Arra szeretnénk ebben a rövid dolgozatban kísérletet tenni, hogy ennek a furcsa kettősségnek a jellegét megvilágítsuk két hasonló irodalomtörténeti pozícióban levő költő esetében. Hasonlóságok és különbözőségek mérlegelésével pedig nem más a célunk, mint az, hogy érzékeltessük, a nemzeti eszme eredetileg semmiképp sem a bezárkózás eszközeként jött létre, hanem épp a világra való nyitottság eredményeként. A 20. század vége felé járva, amely a tíz évvel ezelőtti megállapításokkal ellentétben nem ért véget 1989-ben, sőt az sem biztos, hogy 2001-ben szellemi értelemben át tudja adni helyét egy új század új kihívásainak, talán újszerű nézőpont-

³ „A nemzet, melynek legjobb fiai a felvilágosodás századában Komenský gondolatai számára nyitottak teret, kutatásaik eredményeit mégis idegen nyelven tették közzé, ez a nemzet válságos állapotban volt.” Prof. Dr. Jan Jakubec: *Dějiny literatury české II.* Praha, 1934. 134. p.

⁴ „Herdernek és Fichtének köszönhetően Európa nagy részén a 18. század végére, a 19. századra a nemzet koncepciójába belekerült a nyelv is.” Robert B. Pynsent: *Mýtus Slovanství: Pavel Josef Šafařík a Jan Kollár.* In: *Úč: Pátrání po identitě.* Nakladatelství H&H, Praha, 1996. 68. p.

⁵ „Pro mytus je příznačný ovšem i silný sakrální prvek. Už sama představa zrodu české kultury je obalována mytickou představou „vzkříšení”, „znovurození”, které je zrušením smrti a obrácením k novému životu.” („A mítoszokra az erőteljes szakrális elem jellemző. Már magának a cseh kultúra születésének eszméje is a feltámadás, újjászületés mítikus elképzelésébe van becsomagolva, ami nem más mint a halál megszüntetése és az új élet felé való fordulás.”) Vladimír Macura: *Znamení zrodu.* Nakladatelství H&H, Praha, 1995. 80. p.

⁶ John Plamenatz: *Two Types of Nationalism.* In: Eugene Kamenka (ed.): *Nationalism, The Nature and Evolution of an Idea.* London, 1976. 23–24.

⁷ „Šafařík a Kollár se snažili být nacionalistou západního typu.” („Šafařík és Kollár nyugati típusú nacionalisták igyekeztek lenni.”) I. m. 69. p.

⁸ „A népek nem egyebek, mint szokásaik teremtményei, s nagy nemzet szokásait követni annyi, mint nagy nemzeté lenni. A jó szokások formálják a jó erkölcsöket, ezek pedig az egész polgári életet.” (Berzsenyi Dániel levele Gróf Széchenyi Istvánhoz. In: B. D. összes művei. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1978. 507. p.

ból pillanthatunk rá a 19. századi magyar illetve szláv (cseh és szlovák) nemzeti irodalom e két alapozójára. Hangzatos dolog lenne kijelenteni, hogy túlkapásaikban hasonlítanak, művük javában különböznek. Igaz, de ennél összetettebb a helyzet. A történeti kontextus visszafelé mindig átértelmeződik. De relatív az egymásmellettségük is. Fried István a száz évvel későbbi szituációról mondja, de erre a párhuzamra is érvényesen: „akkor sem csupán arról érdemes beszélni, hogy miféle – hasonló – funkciót látott el a századforduló szlovák és magyar költője, hanem éppen ellenkezőleg: a különbségek feltárása volna az érdekes”.⁹

Mi Berzsenyi és Jan Kollár szerepe a két irodalom történetében? Nem teljesen kortársak, van köztük egy generációnyi távolság¹⁰, de a maguk helyén, a maguk történeti összefüggésébe illesztve, körülbelül ugyanazt a posztot töltik be.¹¹ Formát, klasszikus formát találnak egy bontakozóban lévő gondolatnak. Hogy pályájuk vége felé járva ebből a formából kilépve mindketten tudományoskodó képzelgésekre ragadtassák magukat.¹² Milyen viszont az a forma, amit alkalmaznak? A klasszikus strófaszerkezet

⁹ Fried István: Az összehasonlító irodalomtudomány problémái. Különös tekintettel a magyar-szlovák komparatiztikára. In: Uő.: Irodalomtörténesek Kelet-Közép-Európában. Ister, Budapest, 1999. 60. p.

¹⁰ Kollár (1793–1852) csaknem húsz évvel később született Berzsenyinél (1776–1836), de akár találkozhattak is volna, mondjuk 1830–31-ben, mikor Berzsenyi akadémiai tagsága ügyében többször Pest-Budán jár, sőt tervezi, hogy föl is költözik Somogyból. Léven mindketten evangélikusok, elképzelhető lett volna az is, hogy a Török téren (ma Deák tér), a templomban a költő meghallgatta volna a költő német nyelvű istentiszteletét. Hogy ez megtörtént-e? Vitkovics Mihálynál a Szerb utcában megfordult Berzsenyi, de hát Vitkovics magyar költő is volt. Berzsenyinek és Kollárnak nem nagyon lett volna mit mondani egymásnak. De nekünk meg kell találnunk azt az el nem hangzott mondanivalót kettejük nem létező viszonyában.

¹¹ A magyar, cseh, szlovák, lengyel kultúra között számos párhuzamot lehet vonni, bizonyos költőket, irodalmi alakokat jól meg lehet feleltetni egymásnak. A Zalán futása ugyanonnan indul, mint a Slávy dcera az Előhangban („Könnyeket ont a szemem: ez a föld, ime, nemzeti létünk / bölcseje volt valaha, s nagy temetője ma már.” (Ford. Majtényi Zoltán, in: Zádor András (ed.): Cseresznyevirágok balladája. Szlovák költők antológiája. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1986. 62.) A Vörösmartyval való párhuzam tehát szintén elképzelhető. Mégis, ami a klasszika és romantika, a nemzeti kifelé és befelé fordulás között elfoglalt pozíciójukat illeti, egyfajta egyidejű egyidejűtlenség jegyében tárgyalhatónak tűnik Kollár és Berzsenyi párhuzama is. (Mint ahogy más szempontból Vörösmarty inkább Máchával rokonítható.)

¹² Ezen a ponton talán a legvitathatatlanabb a találkozás a két költő között. Mindketten szómagyarázatokba merülnek, melyben a magyar illetve a szláv nyelv, kultúra eredeti mivoltát próbálják bizonyítani: „a magyar nyelv tán az egész ó világ nyelveinek gyökere és anyja; mert nyilván tapasztalám azt, hogy a legközönségesebb természeti tárgyaknak nevezeteit nemcsak az igen rokon déli és keleti, de még az egészen idegennek vélt európai nyelvekben is általában magyar gyökerekből lehet származtatni” (A magyar nyelv eredetiségéről. In: B. D. összes művei. 580.) Hasonlóan fogalmaz Kollár: „...slavský skoumatel starožitnosti v Itálii nalézá všude rummy, zlomy, živly, a jiné pozůstatky řeči a života zaniklého (...). Celá Itálie byla od jakživa kmeny slávskeho národu otočena (...). Přírozená tedy věc, že oni i první byli”. („A régi emlékek szláv kutatója Itáliában mindenütt egy eltűnt nyelv és életforma töredékeire, szilánkjaira, elemeire és más maradványaira bukkanhat. Egész Itália kezdetben a szláv nép uralma alá esett. Magától értetődik tehát, hogy ők voltak ott az elsők.”) (Staroitalie Slavjanská, közli: Souvislosti 1995/2. szám (Slované) 192. p.)

Berzsenyinél, a szonett -ráadásul már Dobrovský verstani reformjának szellemében – Kollárnál.

„A forma körüli viták mindig ideológiai nézeteltéréseket takarnak” – írja Bretter György – „Berzsenyi időmértékes formája (...) új költői nyelvet javasolt: a mondatokból kialakított gondolat helyett a gondolatot, mely az egyes mondatokon túl, a mondatok halmazán keresztül nyilvánítja ki magát. (...) Berzsenyi a mondathalmaznak olyan belső artikulációját alakította ki, amely a mondatrészek közötti viszonyokat rendezve az ideologikumot nem engedi külső célok felé fordulni.”¹³

Fordul tehát belső célok felé. A versben kezd tenni-venni. Átformálja magának. És ritmusba lépi a zárt teret. A versben a szabadság gondolata is csak szavakba, képekbe, a hangzás szabályaiba rácsózva, lehet meg. És ebben a keretben fér csak meg a nemzet eszméje is. Berzsenyinél így: „Ébreszd fel alvó nemzeti lelkedet! (...) Nem sokaság, hanem / Lélek s szabad nép tesz csuda dolgokat. / Ez tette Rómát föld urává, / Ez Marathont s Budavárt híressé.”¹⁴ 63. szonettjében pedig Kollárnál így:

*Nechci zlata, nápoje a jidla,
titulů a korun žádati,
chceš-li mi však čeho dopřáti,
Slávo, matko milá! dej mi křídla*¹⁵

Mind a két részlet a létben való alvásból akar ébreszteni. Feldereng előttük a nemzet-alvás látomása. Nem olyan borzalmas látomás ez, mint a későbbi romantikusok nemzethalál-képe, mindkettőjükben van egy rész klasszicizmus, egy rész romantika, mind a kettejük a jövőbe vetett hittel, az értelem, a lélek, a szabadság elkötelezettjeként beszél.

Azaz dehogy. Legjobb pillanataikban a forma felől szólnak, a formából beszélnek kifelé, mint egy lovag a leeresztett sisakrostély mögül. Saját mondandójuk kettőssége megölné különben őket. Egyszerre akarnák mondani a mi-t és a ti-t is, az én-t és a te-t. Csak a saját, egymáshoz képest is elmozduló jelenük felől szabad tekinteni rájuk, hogy miközben ők meg se látták egymást, mi észrevegyük, azért történhetett ez, mert mindketten egyfele néztek. A szlovák költő, akik kisebbségiként lakott Pesten, és a magyar, akinek viszont sose sikerült oda felköltöznie. A szlovák költő, aki csehül írt, és a magyar, akinek dunántúli nyelvjárása miatt gyűlt meg a baja kora és nyelve Jungmannjával, Kazinczy Ferencsel. Változnak az azonosságok, csak az eltérésben vagyunk egyformák.

¹³ Bretter György: Gondolatok Berzsenyiről. In: Uő.: A felörlődés logikája. Enciklopédia Kiadó–Ister Kiadó, Budapest 1998. 148–149. p.

¹⁴ A magyarokhoz. B. D. összes művei 72. p.

¹⁵ A szöveg magyar fordítása megtalálható Angyal Endre: Kollár János, az ember és az író c. tanulmányában (Debrecen, 1956. 134. p.), a fordító megjelölése nélkül: „Nem kívánok rangot, aranyakat, / nem kellene trónok, lakomák, / egyet kérek tőled jó anyánk / Sláva: vállaimra adj szárnyakat!”

HÁY JÁNOS

Szem a szembe

*Mennyi időt töltök
– gondoltam – a szemnél,
mennyit vár,
törökök, sereg, létrák,
roham, ostrom, támadás,
hónapok és tovább,
s ha nem, ezek után
kell elvonulnom.
Nem szólt, csak nézett,
nézte, ahogy ezt hiszem.
Rossz helyen van az ágyam
– mondta utánam,
mikor már elmentem –,
rossz ott szeretkezniem.
Se szigetvár, se eger,
este van, omlok a kortól,
most sírjak – kérdem –,
vagy csak kőhalom.*

Rögvest bele

*Rögvest bele,
persze gondolatban,
beléd – mondom neki,
ha már ott volt,
szőke, hosszú,
haj, orr, száj,
nem különös:
ujjak a kézen.*

*Mi vagyok én és ki?
Nevet, azt mondja:
részeg.*

Bosszú

*A nőnek van egy
módszere a bosszúra.
Ül az ágy szélén
és lassan
álomba löki a férfit.*

*Aztán a halálról
magyaráz.
Halva vagy –
ezt suttogja. –
Meg vagy halva.*

*Iszonyat az elavás
– mondja a férfi –,
s főleg, hogy nem tudja,
hányszor kell még
meghalnia,
amíg meghal.*

Döglött férfi

*Gerendákból
állványt ácsol,
fölemeli a dögöt,
feszíti a csontokat
összekötő háncsot.*

*Az arcon fedő,
a gerendákon borítás,
és lábra áll,
de belül csupa,
csupa halál.*

*Dögöt cipel a rács,
egy döglött bálványt.
Pikkelyes, lelketlen állat,
a hajlatokban fáradt
vér, lefagyott pára.*

*Rákok ollóznak a torokból.
Hús a hús és zsír a lélek.
Akar a pusztulás.
Múlni a múló részek.
Döglött vad
egy nő kezében.*

Mikor tudnék

*Mikor tudnék
szeretni annyira,
nézem a bukszám,
mennyi van benne.*

Szeretni

*Szeretni, szeretni, szeretni
– kiáltoztam a liftben,
amikor kihívták a rendőröket,
mert útban, ha vagyok.*

Szellőzzek ki

*Szellőzzek ki,
bőr, haj, meg fej.
Bever ablakot,
nem így, nem úgy,
csak levegőt kér,
de kifelé megy az is,
ami volt a hanggal,
fulladni, élni,
mikor halni,
tetem, angyal.*

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

2001. FEBRUÁR

75. SZÁM

ÁRPÁS KÁROLY

Mire tanít a Virágos katona?

MAGATARTÁSMINTÁK GION NÁNDOR REGÉNYÉBEN

Stefan Krebs 1898 őszén jött Feketicsről Szenttamásra, feleségével és két kislányával. Egy Prodanov nevű szerb ember hozta őket szekéren, Stefan a bakon ült Prodanov mellett, az asszony és a kislányok meg hátul kuporogtak a régi ágyneműk és ruhák tetején.

– Adj’Isten! – köszöntött rájuk a szembejövő kocsi-ról egy sovány, magas, sörtehajú fiatalember. Prodanov mormolt valamit, Stefan rámondta a fogadj’Istent, s hosszan bámult a Feketics irányában távolodó idegen után.

A Sztyepán! – bökte oda a szót Prodanov –, a Martinovics-fiú. Egy kötélverővel kevesebb; Bajára megy szerencsét próbálni.

– Szőke szerb? – kérdezte kíváncsian a molnár.

– Á, magyar ez, csak a neve szerb.

– Nem szeretem a magyarokat – jegyezte meg, mintegy magának Stefan Krebs, miközben a *feketici* hídon keresztül mentek be a faluba...

Kezdődhetne ez a regény akár így is, hiszen minden történet mesélője kedvére kerekíti mondandóját. Ám akkor már egy másik mű lenne, függetlenül attól, hogy Gion Nándor, pontosabban a választott történetünk mesélője tovább- és „elő-gondolható” anekdotamagok százait helyezte el mozaikszerű világába. Beírásumat mentse, hogy anyai dédnagyapám akkoriban hagyta el Szenttamást, amikor Stefan Krebs odaért, s az, hogy Jánoshalma, szülőfalum ma Szenttamás testvérvárosa. Lám, többszörösen is kapcsolódom a regénytrilógiához. Kell is az érzelmi kapcsolat, mert a lassú sodrású cselekmény elfogadásához az időn kívül érzelmi azonosulás is szükséges.

GION NÁNDOR
(1941)

A mű (és Gion Nándor elbeszélői) sajátosságát az adja, hogy miközben a huszadik századi magyar realista hagyományokhoz kapcsolódik, a tizenkilencedik századi romantikától örökölt példázatos-ságot is képviseli. A befogadói élményt – ti. erősen érzelmi alapozású – meghatározza a jókai, mikszáthos elbeszélői magatartás, amely az előbeszédre támaszkodik.

Gion és regénye

A történet mögött ott a történetmondó, s világos, hogy az elbeszélő csak első olvasatban Rojtos Gallai István. A citerás figurájának marionett-mozgatója az író.

Kicsoda Gion Nándor?

A leemelhető lexikonok szűkszavúak: 1941 február 1-jén született Szenttamáson, iparos családban. Az újvidéki egyetem magyar szakán végzett, egy ideig tanított, majd végérvényesen az alkotói munkát választotta.

Életéről részletesen vall Erdélyi Erzsébet–Nobel Iván riportkönyvében, az *Én ott-hon vagyok költő...* című gyűjteményben. Aki szerencsésebb, az láthatta-láthatja a vele készített televíziós riportot is [s fölfigyelhetett Mikszáth Kálmán-i alakjára]. 1993-tól Magyarországon él; a *Ki kicsoda...* legfrissebb kiadásából egyebet is megtudhatunk róla.

Mit tudunk a regény keletkezéséről?

A szépirodalom Gion Nándor első jelentkezése 1960-ra datálódik. A rövid lélegzetű írások után és közben született *Kétéltűek a barlangban* című első regénye nem volt feltűnő (1968). A második könyv jelenti az áttörést: a *Testvérem, Joáb* című fejlődésregénye megnyerte a Fórum Kiadó pályázatát – ez 1969-ben jelent meg. Ezt két ifjúsági regény követte: *Engem nem úgy hívnak* (1970) és a *Postarablók* (1972) – későbbi feladat lenne és lehet a többi könyvével együtt értelmezni a bennük-foglalt életpályáit.

A fejlődésregény hagyományos formáit töri szét két, cselekményszálra éppen csak fölfűzhető, fölfűzött történetgyűjteménye, a kötetben is megjelent *Ezen az oldalon* (1971) s a nehezen hozzáférhető *Véres patkányirtás idomított görényekkel* (Új Symposium 1971/5–12.). Azt lehet mondani, hogy a *Virágos katona* (1973) megírásához hosszú iskolaévek után jutott el a szerzőnk, érett, kimunkált alkotással jelentkezett a krisztusi korban. A regény azóta kétszeri bővítéssel is megjelent a *Latroknak is játszott* címmel.

A regény nyelvéről

A mű (és Gion Nándor elbeszélői) sajátosságát az adja, hogy miközben a huszadik századi magyar realista hagyományokhoz kapcsolódik, a tizenkilencedik századi romantikától örökölt példázatosságot is képviseli.

A befogadói élményt – ti. erősen érzelmi alapozású – meghatározza a jókai, mikszáthos elbeszélői magatartás, amely az élőbeszédre támaszkodik. Közben – noha maga is, története is adott tájegységhez rögzíthető –, mégis kerüli a Tamási Áron-i, Nyíró József-i vagy Kós Károly-i tájnyelvi változatot is érvényesítő modort. [Utóbbit nem véletlenül említem, hiszen szoros kapcsolatot érzek *A Varjú nemzetség* és a választott trilógia előadásmódja között.]

Gion talán az utolsó mesélők egyike; a történetek mézsként csorognak ajkáról, ke-rekednek kedvükre tollából. Ezt nemcsak az élőbeszéddel éri el, hanem a közbeszólásaival is.

A szerkezetről

Könnyen belátható, hogy a 12 fejezet a hagyományos elbeszélői szerkesztésnek kedvez – expozíció: a főbb személyek bemutatása; bonyodalom: egy életfilozófiai probléma; kibontakozás: az egyes szereplők reagálása; tetőpont: a végső szembesülés és a megoldás: a potenciális jövő sejtetése –, de éppen a hagyományossága miatt nem foglalkozom a szerkezettel. [Foglalkozhatnánk akár az egyszerű szerkezetbe épített motívum-láncolatokkal vagy a strukturalista megközelítés finomságával, de a cím mást kíván. Ehhez példának tekintem Madocsai László Semprun-elemzését – *A nagy utazás* – a középiskolás tankönyvből.]

A cselekményszövés számunkra (s az elemzés szempontjából) fontos sajátossága, hogy a szerző (elbeszélő) esetenként „ráközelít” egy-egy alakra vagy egy jól elkülöníthető eseményre.

Ugy gondolom, Gion azért nem tulajdonított különleges szerepet a szerkesztésnek, mert nem ez e művének kompozicionális eleme. [E szempontból „tanregény” vagy „tan-kulcsregény” lehetne az *Izsakhár* című opusza!]

Az értékekről

A szerkezeti fölépítés mögül átsejtlő erkölcsi értékek léte Gionnal nem annyira didaktikus, mint például Sánta Ferenc regényeiben (*Az áruló*, *Az ötödik pecsét*). Azt sem állítjuk, hogy a manipuláció eszköze, mint Fejes Endre vagy Kertész Ákos korabeli sikerkönyveiben (a *Rozsdatemető* vagy a *Makra*). Viszont sokkal több a szórakoztatásnál (gondolok Moldova György közel-történeti regényeire, a *Sötét angyalra*, illetve a *Malom a pokolban* címűre vagy Gyurkó László *Faustus doktorára*).

Gion Nándor alkotásaiban – a későbbi regényeiben is, gondolok itt az *Izsakhár* vagy a *Börtönről almodom mostanában* címűekre – külön úton jár; világa határozottan különbözik a Nádas Péter, Esterházy Péter vagy a Krasznahorkai László, Márton László, de még a Konrád György, Karátson Gábor jelölte irányoktól is. [Ezek elemző bemutatása másra vár.]

Talán az irányzatossága teszi, hogy ez a regénye a magyar középiskolákban az ajánlott olvasmányok közé került, talán stílusának egyszerűsége – hiszen az Ottlik Géza-i bonyolult forma szépségében nem mindenki képes gyönyörködni. Nem véletlen a kérdésünk: mit és mire tanít a *Virágos katona*? Szükségünk van-e a gioni tudásra?

Minta-e a teremtett világ?

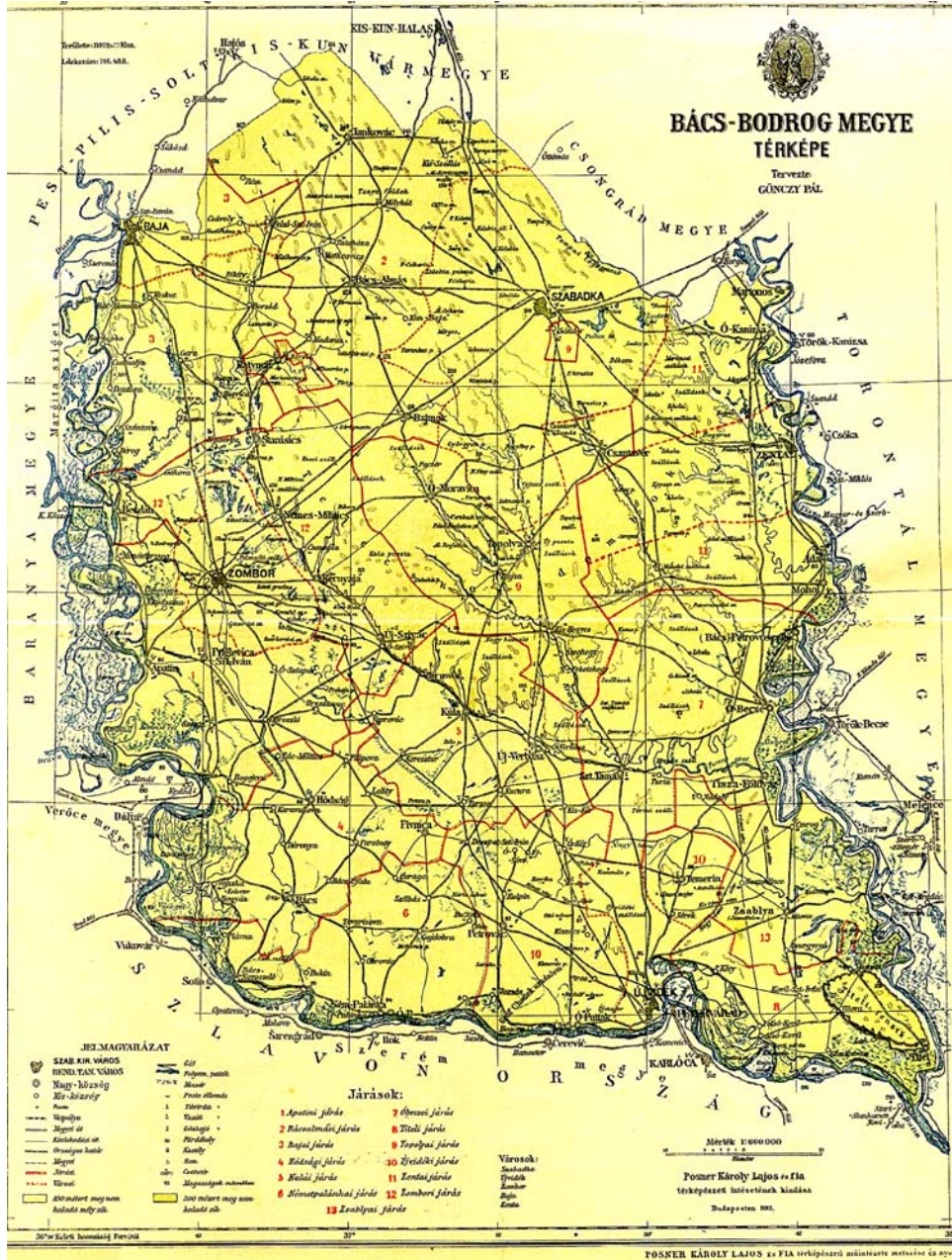
Föltehetnénk a kérdést: hogyan lesz minta Szenttamás, és miért pont Gion családja?

Szenttamás szerepe

Környékünk huszadik századi történelme a felelős azért, hogy nem is olyan könnyű megtalálni a kortárs térképeken a regény színhelyét.

Srbobran a mai soknemzetiségű Jugoszláviában található, Szent-Tamás a soknemzetiségű Osztrák–Magyar Monarchia Bács-Bodrog vármegyéjében. [Szükségesnek tartom, hogy lássuk a korabeli Pallas Lexikon térképén részletezve a környéket, már csak azért is, mert térbeli eligazodásunkat igen segíti.]

Szent-Tamás és környéke az 1890-es években

A történelemből (és/vagy a történelemkönyvekből!) tudjuk, hogy a Monarchia hogyan lett soknemzetiségű állammá, s melyek voltak az ebből fakadó problémái.

A regénybeli Szenttamás a valóságos tükörképe: egymástól érzékelhetően (szinte gettószerűen) elkülönülő cigányok, magyarok, svábok és szerbek lakják, még a kocsmák is nemzetiségiek, nemcsak az iskolák! Egyedül a zsidók élnek szórtan (és kétszereesen kiteszítottan).

Külön lelemény, hogy a falu történelmi szociológiai vetülete is – gazdák és napszámosok, iparosok és őstermelők stb – megrajzolható lenne a szereplők bemutatása alapján!

A családi háttér

Az író – kimondatlanul, de sejtetően – saját családja történetét is beleírja a szívéhez közel álló regényébe. [Kedvelt fogása ez Gionnak, szinten minden írásának önéletrajzi vonatkozása van.] Kis odafigyeléssel ez a leszármazás is megrajzolható:

A német-sváb „beütés” az anyai nagyszülők és dédszülőktől származtatható:

A feketicsi Stefan Krebs molnár felesége szintén feketicsi: Katharina Thiel. Első gyermeküket, Teresa Krebset veszi feleségül a szenttamási Rojtos Gallai István.

A másik anyai ág halványabb: a Szenttamásra szintén betelepülő Rojtos Gallai Pál pásztorból lett földművessé, nem ismerjük a felesége nevét. A legkisebb fiú a citerázó Rojtos Gallai István.

Rézi és Rojtos lánya, Gallai Teréz lesz „Kis Kőműves” Gion Mátyás felesége. Első gyermekük 1941 elején, a magyarok bevonulása előtt születik (azaz február elsején).

Az apai ág ennél jóval homályosabb: nem tudni, hogy a regényben is említett két szenttamási Gion Márton azonos-e egymással, vagy az egyik a másiknak a fia (az egyik Gion Márton mintha Stefan Krebszel lenne egygenerációjú). Az azonban biztos, hogy Gion Mátyás, a „Kis Kőműves” Gion Márton és Thurza Erzsébet gyermeke. A Thurza családról azonban nincs semmilyen hírünk. [Egyébként úgy tűnik, hogy a magyarok és a németek „keveredését” a nyugati kereszténység is segítette; a görög-keleti, ortodox keresztény szerbek másvallásúakkal való házasságára a regényben nincs példa.]

Aki összeszedegette ezeket az adatokat, az ugyanarra a következtetésre juthat, mint aki nem is figyelt erre: Gion regényében a nemzetiségi megkülönböztetésnek éppen úgy nincs szerepe, mint a vallásosnak vagy a szociálisnak! A szerző szándéka, hogy belássuk: mindez mellékes, a fontos az emberi érték.

A Virágos katona a lázadás regénye

Az emberi értékrend lehet formális, kodifikált – és lehet nem formális. Az előbbi akár intézmények is építhetők, védhetők, az utóbbit mindig a hagyomány, az élő viselkedés őrzi. Akár ilyen, akár olyan (vagy mindkettő egyszerre), az adott közösség mintaként közvetíti a gyermekeknek. Ha ez a közvetítés, példaadás, tanulás erős, akkor a nemzedékek szorosan kapcsolódnak egymáshoz, a generációk folytonossága akár fölismerhetetlenül és szétválaszthatatlanul tömbszerűvé válik. Ha azonban valamely okból a közvetítésbe „hiba csúszik”, akkor hosszú távú (és kiszámíthatatlan) következményekkel járó konfliktusok teremődnek.

Gion Nándor jó érzékű fölismerése, hogy ilyen átmeneti meggyengüléssel járt a tizenkilencedik századi kapitalista gazdaságba, társadalomba és kultúrába / civilizációba történő átmenet időszakába. [S ugyanilyen megrendüléssel járt a huszadikban a szocialista út erőltetése, meg a „visszatérés” a kapitalistába – Á.K.] A regény első történeti szintje a lázadásról szól: az új generáció lázadásáról a kiüresedett, hamissá vált régi viselkedési minta ellen.

Rézi lázadása

A nagyobbik Krebs-lány története az első a sorban. Neki már a teste is lázad. „Amint dolgozni kezdett a melegben..., nyomban lángolni kezdett az arca, olyan vörössárga lett, mint novemberben a rókának a szőre... amikor csak belefogott valamilyen munkába, az első percekben úgy érezte, hogy menten meghal. Zúgott a feje, sötét pontok ugráltak a szeme előtt, de ha ilyenkor nem állt meg, hanem gyorsabban folytatta a munkát, lassan eltűntek a sötét foltok, megszűnt a rosszullét, csak az arca lángolt továbbra is, de ez már őt nem zavarta.” (Itt és a továbbiakban a jelzett oldalszám az 1976-os újjáidézett kiadásra vonatkozik – *Latroknak is játszott*; 13. o.). Am ez a lázadás hiába látványos, Stefánt, az apját a szegénység kényszeríti arra, hogy fölírja a kulturális hagyományt: Rézi lánya kiskorától fiúnyi, sőt embernyi munkát végez, akár a malomban, akár a földművelésben. S erre végül büszke is lesz az apa. [Mi más lenne, ha kénytelen beletörődni a muszájba?]

A Zöld utcai szegénység és az anya betegsége megrendíti a családi egységet. A szegény sváb lányt a magyar utcagyerekek fogadják be maguk közé, ahol tekintélyt nagyobbat szerez, mint akárha otthon is – ezt akarja érvényesíteni, amikor „nem akart lány lenni... követelte, hogy nyírják le a fejét kopaszra.” (22) Stefan csak az erőt tudta szembeszegezni vele.

De a lázadás nem marad annyiban! Nem kell sokáig várni: „ősszel kijelentette, hogy nem akar német lenni... mivel a fiúk valamennyien magyar iskolába jártak, Rézi sem akart különbözni tőlük... (22). A reakció kiszámítható volt: „Stefan szörnyen fel-dühödött. Sokkal jobban megverte, mint amikor a haját akarta levágnatni, és megparancsolta, hogy ezentúl csak német gyerekekkel barátkozzon.” (23)

Rézi hosszú ideig alkalmazkodik a viselkedési mintát sulykoló szigorhoz, egyszer fogalmazza csak meg kamaszlányként a vágyait, amikor látja a vízkereszt-i ünneplő szerb lovasokat (64–65.) – de ezt is csak önmagának (igaz, Gilikét bántja meg szavaival).

A következő lázadási kísérlete későbbi: „– Nem akarok a nagy fejű Jakob felesége lenni...” mondja Rojtosnak, s a megoldás: „Minél előbb el kell szöknöm valahová.” (135–136.) Ezt a lázadást már Csoszogó Török Adám sem érti („Mindig rendes lány volt. Biztosan te beszélted rá a szökésre.” (141)), de azért segítene. Stefan ekkorra jön rá a megoldásra: engedni kell. Az esküvő elmarad, de hogy Rézi mégse közősködjön a csavargókkal, lányát Németországba küldi.

Rézi Németországból Amerikába kerül, de egyáltalán nem érzi-éli át a szabadság élményét. Rojtosnak így összegzi tapasztalatait: „Egy nagy varrodában dolgoztam... Az ötödik emeleten... A varrodában néger liftkezelők voltak... Nem tudok sokkal többet mesélni...” (161–162.) S amit az első látogatáskor nem értett meg, azt később sem tudta, ugyanis nem „utazhatott vissza Amerikába, mert kitört a háború.”

Rojtos lázadása

Rojtos lázadását sokkal nehezebb nyomon követni, mert ő az elbeszélő, ráadásul a múlt századi, romantikus regényekből ismerős mindent-tudó elbeszélő. Ezt később megmagyarázza az életmódja, de az azonosítást nagyon megnehezíti. Azért a bemutatkozaskor sok mindent elárul: „Én az iskola befejezése után... nem túrtam a földet, mint a tuki vagy a Kálvária utcai vakond-emberek, a citerámmal már tizenöt éves koromban is megkerestem annyit a házi bálokon, hogy ne kelljen kijárni a földre...” (30).

A Kálváriára járva, a címszereplő Virágos Katona titkát kutatva jön rá arra, hogy „a tukiak és a Kálvária utcaiak éppen olyanok voltak, mint az a báméskodó, köpködő népség az oszlopokba épített képeken, valamennyien boldogtalanok és rosszkedvűek, még akkor is, ha nevetnek.” (33) A stáció képeinek embereiről ugyanis látszik, hogy „mindenki más szenved: a Megváltó, akinek vérzik a homloka a töviskoszorú alatt, a farizeus, aki leköpi a Megváltót, Simon, a cirénei ember, akinek át kell venni a keresztet a leroskadó Jézustól, a hóhér és az egész bámész népség mind, mind szenved, mindegyiknek látszik az arcán, hogy boldogtalan.” (32)

Rojtos azt hiszi, hogy a pásztor-ősei szabadok (és ebből következően boldogok) voltak – ezt erősíti az apa szegyenkezése is. Sem az apa nem tudja érzékeltetni a szilaj pásztorok kegyetlenül szigorú életét, sem a fiú nem találkozik ilyenekkel. Maradnak az álmok, amelyeket csak erősít az apa visszaemlékezése, aki egyedül a citerára büszke („mégsem voltak egészen közönséges furulyás pásztorok” (35–36.)), s a fiú tőle tanul meg citerázni. Ezzel az ősi citerával és tudással harcolja ki a saját szabadságát – s ezért vetheti meg „őket, sokkal jobban, mint apám a pásztor őseinket, akik, ebben biztos vagyok, sohasem lehettek olyan rosszkedvűek és csúnyák, mint a földekről hazatérő vakond-emberek.” (36)

Rojtos Gallai lázadása mégsem hasonlít Réziéhez, mert Rojtos mindig kerüli az ütközéseket: így maradhat társa Csoszogónak, így lesz jelképpé a nagy futás az Istenes Bibic Mihályéknál tett látogatás után. Ezért kerüli az összeütközést Váry Jánossal – s lesz olyan a bosszúja Stefan Krebsen, amilyen. [Tömörkény István elbeszélése, *A hüübü* óta nem született még ilyen izgalmas kártyajáték-közvetítés, mint amilyen Váry huszon-egyedik partijainak leírása.]

Az igazi lázadásra való képtelensége akkor mutatkozik meg leginkább, amikor elfogadja a behívót, a háborút. [A regény születésének kortárs műve a *Hair* musical.] Erre visszatérünk még.

Rojtos sorsához hozzátartozik Szentigaz jóslata is: „Sűrű ágak vannak előtted... De széthajlanak... Amerre csak mész, széthajlanak az ágak... Az ágak maguktól széthajlanak... Az ágak mindig széthajlanak... Ez a fontos... Ritka szerencsés ember...” (78) A jóslat igazságát pedig magyarázza és értelmezi a megfejtett titok: a Virágos Katona titka. Igen valószínű, hogy ezért lesz képes a lázadó Rojtos Gallai István visszaigazodni a szenttamási emberek közösségébe.

Csoszogó lázadása

Csoszogó Török Ádám, ez a „meztelen seggű Zöld utcai” kamasz lehetne Rézi tükörképe. Mindenesetre olyan, mint a Zöld utcai magyarok, akikről soha nem lehet tudni, mikor bolondulnak meg. Csoszogó azonban náluk és ennél jóval tudatosabb! Első döntése, hogy eléri: féljenek tőle. Félnek a Bangó-ikrek, mert hegyes szög van

a botja végében, fél Kraszulyák Péter, a Váry nagyságos úr parádés kocsisa – s tart tőle maga Rojtos is.

Csoszogó Török Ádám az erőszakkal szocializáló társadalom ellenében az erőszakot és a fortélyt teljesen helyénvalónak tartja. Utoljára akkor rendül meg kialakuló világképe, amikor első betörési kísérletekor Istenes Bibic Mihály gyerekeivel találkozik. „Három apró gyerek: a földön mászkáltak mindenféle mocsokban, és vastag zsineggel az ágy lábaihoz voltak kötözve. A bokájukra és az ágy lábára hurkolt zsinég pontosan olyan hosszú volt, hogy mind a három gyerek elmászhatott a szoba közepéig, ahol egy földbe vajt lyukban kihűlt, főtt kukoricaszemek sárgállottak.” (52) [Közbevetőleg jegyzem meg, hogy Istenes Bibic Mihály nem lázadó, nem akar különbözni a környezetétől, éppen ellenkezőleg. Tetteiről mindenki tudott, „de mivel Istenes Bibic Mihály sohasem lopott túl sokat egy helyről, nem szóltak neki semmit.” (31)]

Sokáig úgy tűnt, hogy Csoszogó lemond a társadalom elleni háborúról, s a partvonalon kívülről nézi a játékot. Ám Istenes Bibic Mihály nevezetes földvásárlása után eldöntötte, hogy egyedül a vagyon igazolhatja tetteinket. Kezdsének a halászkok varsáit és csónakjait dézsmálja – akár Istenes a szenttamásiak földjeit –, majd először leüti Pelt Frigyeszt, a boltost. („Még a fejét sem törtem be, csak éppen elkábítottam.” (107)). Aztán magánháborújában eljut a rablógyilkosságig: „Egy kupecot tegnap délben. Kinéztem már a piacon, aztán megvártam a verbászi úton... Leszúrtam.” (169)

A Török-fiú pontosan tudja, hogy a világháború mit jelent – és mindent megtesz, hogy ne kerüljön a nagy malomba. Éppen ezt akarja megtorolni az államhatalom, amikor demonstrálva a törvényt és az erkölcsöt az elfogott katonaszökevényt arra kényszerítik, hogy a jelszavakat kiáltozza: „Katonaszökevény vagyok! ... Gyáva vagyok! ... Áruló vagyok! ... Elárultam a hazámat!” (212)

Még egy apróság: ahogy Rézi tapasztalta – márminthogy Amerikában is a szegénység foglya –, Csoszogó is megtanulta testvérei sorsából [ketten Dél-Amerikába mennek, a harmadikuk később Franciaországba – Á.K.], hogy nem menekülhet ebből a létből. Csoszogó lázadása a szabályok direkt fölírását jelenti, a de sade-i abszolút, szubjektív szabadság érvényesítési kísérlete.

Gilike lázadása

Újpál József – vagy ahogy a faluban ismerik: Gilike – nem lázadásra termett. A faluba úgy kerül, hogy a szerencsét űző apja kiteszi a Krivája partján ladikjából a kisiút, aki magára hagyatva lassabban fejlődik – így és ezért lesz a gyermeki kegyetlen világban célpont és kirekesztett pária. Gilike a legegyszerűbb lázadást és védekezést választja: kibeszéli magából a félelmet és a megaláztatásokat, eljátssza a megtorlást.

Gilike az ujjával játszik. Jobb kezének kisujja Gilike; a mutatóujj a Futár, aki a segítséget hívja és hozza; a középső ujj az Erdei Ember: a védelem és a megtorlás; a gyűrűsujj a Kopasz Halász: a menekülés; a hüvelykujj pedig az Öreg, a mesélő. Bal kezének ujjai a gonoszok.

A kis kanász történetei egy kaptafára készülnek, hiszen Gilikét mindenki csúfolja, bántja. Amikor ráébred arra, hogy Rézi egyenrangúnak tekinti (miután együtt dolgoztak!), a történet befejezése megváltozik: „– Elment – mondta az Öreg. – Ennél többet nem árulhatok el. Senkinek sem szabad megtudnia, hogy hová ment. Gilike elment egy olyan helyre, ahol várja őt valaki.” (60)

A kiközösített disznókondás a találkozás hatására összeroppan a létélmény alatt: páriából valaki lett, árvából szeretett lénné válhat. S ehhez (életértelmezése szerint) csak egy szükséges: tudjon lovagolni. Ezért lovagolja a kandisznót, ezért fullad a Szív-nél a Krivája folyócskába.

Gilike – ahogy majd később Rojtos megérti és megmagyarázza – menekülései között és között megfedkezett az életről. Az élettől nem lehet elfordulni, mert akkor a valóság elpusztítja az embert. Az életet tudomásul kell venni, olyannak, amilyen – ez lenne a tanulság?

És Szentigaz?

Vajon Szentigaz is lázad? Ha figyelmesen olvassuk a művet, akkor belátjuk, hogy nem. Szentigaz ennek a rendnek a tartozéka, egyetlen sajátos vonása, hogy „vallanak neki a kártyák”, mert „hét hónapra született, mégpedig az esztendő hetedik hónapjában, és sorrendben a hetedik gyerek”.

Szentigaz nemcsak azt tudja, hogy nem olyan, mint mások, hanem azt is, hogy nem tűrik meg, csak ha szükség van rá (pl. jóslás). A cigányokkal él együtt, saját kedvére kertészkedik – s mert igényeit a minimumra szorította le: boldog lehet. Boldog is.

Talán Rojtosból is válhatna Szentigaz, csak neki nem a kártyatudománya lenne a pajzsa, hanem a citerája. (Váry János, hogy lekötelezze, föl is ajánlja, hogy kitanítatja!) Rádásul van is egy olyan időpont a történetben, amikor Rojtos teljesen ki- és elfordul az emberek világából – erről is később –, de a világ utána nyúl, s egy szép napon Rojtos Gallai István elveszíti megszerzett, megtanult búvóképességét.

Nem lehet csak nemet mondani

Ha elolvassuk a regényt, akkor a történetekbe rejtett életfilozófiai érvek hatására be kell látnunk: ebben a világban [a virtuálisban? a teremtettben? a valóságosban?] tényleges lázadás lehetetlen, pontosabban nincs kilátás a tartós sikerre.

Rézi válaszai

Láthattuk, Stefan Krebs elsőszülöttje sokféleképpen próbálkozott, még Amerikába is eljutott, de sorsa, élelehetősége nem változott meg (ahogy másoké sem).

Érdemes fölfigyelni arra, hogy míg Bölöni Farkas Sándortól (*Utazás Észak-Amerikában*) és Vörösmarty Mihálytól (*Gondolatok a könyvtárban*) napjainkig az USA-hoz hozzárendelődött a szabadság eszménye, a múlt századforduló írói – Gárdonyi Géza (*Aggyisten, Biri!*) vagy például Zilahy Lajos (*A lélek kiálszik*) – sokkal kiábrándultabban ábrázolják a „szabad világot”.

A regény szereplői közül Rézi találja meg utoljára a helyét, de az olyan hely lesz, hogy meg fogja tudni osztani másokkal is.

Rojtos és a kihívások

Az elbeszélő – Rojtos Gallai István – óvatos ember; inkább manipulál, mint Váry János osztójaként is, azonban a szentigazi kitaszítottságot nem vállalja.

Rojtos ha megértene a háború lényegét, akkor elkerülhetné a háborút azzal, hogy elfut előre. Ő azonban fél Csozogó vonzásától. Pedig a háborúban valószínűleg többször öl, mint Csozogó Török Ádám egész életében. Egyetlen egyszer verekszik meg, ráadásul akkor is Török Ádámmal, a biztos vereség tudatában: nem tud verekedni, „nyavalyás tuki” ő akkor is, ha citerázni tud.

Alapvető életfelfogása ekkor alakul ki: aki zenész, annak figyelnie kell a dalosokra, táncosokra, különben hogyan telne meg a citera gyomra.

Csozogó életstratégiája

Az egyetlen fekete hajú Török-fiú lázadásában shakespeare-i személyiség (III. Richárd) karikatúrája is lehetne: Istenes Bibic Mihály példája nyomán elhatározza, hogy bűnöző lesz, de a szóban ellene szegülő Rojtosnak ez egyszer igaza van: „...olyan vagy, mint az a nyomorult tolvaj. Ő a földekről lop, te meg a halászok varsáiból.

– Istenes Bibic Mihály nem azért nyomorult, mert lop.

– Azért is.” (97)

Lázadásának végeredménye a börtön (később többször is, végül a korai halál), illetve az emberek félelme és megvetése, amely a regény végén nevetésben oldódik fel: „Rengeg ember csődült össze azon a piaci napon a szenttamási főutcán, odacsalta őket a harásány dobszó. Tülekedtek a járdán, az akácfaik között, fejükön kalap volt, és kiguvadt szemekkel bámulták a kiabáló Török Ádámot. Néhányan zavartan vigyorogtak.” (212–213.) A kép emlékeztet a Kálvária stációira – érdemes elgondolkodni az összevetésen!

És Gilike?

Gilike nem lázad, csak menekül. Menekülései addig sikeresek, amíg elrugaszkodik a valóságtól, amíg érte jön a Kopasz Halász. De a valóságtól éppen úgy nem lehet elhajózni, mint elszökni (Rézi terve) vagy elfutni (a nagy rohanások) se. Mert nemcsak körülöttünk van a világ, hanem bennünk is.

Megjelenik a címszereplő

A Kálvária stációinak képi világában [történet a történetben vagy képzőművészeti megoldások az irodalomban] a Virágos Katona sem lázad – mégis boldog. Ez izgatja elsősorban Rojtos, de a mesélő sugalmazásának sikereként, nemcsak Csozogót, hanem az olvasót is.

A Virágos Katona titka

A Virágos Katona a Kálvária egyik stációjának képén látható.

„A Virágos Katona szöges korbáccsal veri a Megváltót, a kőoszlopokba épített képen. Homokszürke ruha van rajta, és a mellén egy hatalmas, sárga szirmú virág. A rikító sárga virág egyáltalán nem illik a képekre, és vele együtt a katona sem, hiszen senki másnak nincs a ruhájára virág tűzve, sőt még a háttérben sem látszik egyetlen virág sem. Arról a sok tülekedő emberről látszik, hogy onnan nőttek ki, abból a kopár, homokos talajról, és valahogy mindannyian összetartoznak, a Virágos Katona azonban úgy járkal közöttük, mint aki véletlenül került oda, és ezért megbélyegezték egy nagy

sárga virággal... A Virágos Katonának az arca más, mint a többieké... Tudniillik a Virágos Katona nem szenved... Az egyetlen boldog ember a Virágos Katona. Komoly az arca, majdnem zord, de bozontos, barna szakála mögül mégis mintha folyton mosolyogna egy kicsit, és az egymástól távol eső szemeivel úgy néz az emberekre, mintha azok nem is léteznének.” (31–32.)

A Kálváriára járó, a szemlélődésre időt teremtő Rojtos Gallai István (és vele természetesen az olvasó) fölteszi a nagy kérdést: miért boldog a Virágos Katona? De ugyanazzal az erővel úgy is föltehetnénk a kérdést: hogyan lehetünk boldogok ebben a szenvedő világban. (A szenttamási regénybeliben éppen úgy, mint a mindenkori befogadás idejében!)

Rojtos kísérletei

Rojtos első magyarázata – „...egy pillanatra arra is gondoltam, hogy talán hülye a Virágos Katona. De nem, határozottan értelmes arca van, nem hülye, egyszerűen csak boldog.” (32) – még őt sem elégítette ki. Töprengései közben jön rá arra, hogy „az élő embereket fogom alaposabban megfigyelni...” (33). Úgy véli, hogy „valahol másutt esetleg találkozhatom valakivel...” (34).

Az elbeszélő főszereplő három embernek beszél csak a Virágos Katona alakjában megtestesülő létproblémájáról.

Török Ádám értelmezése

Először Csoszogó Török Ádámnak, akivel már-már barátok lettek.

„Török Ádám megnézte a Virágos katonát, vállat vont, és azt kérdezte:

– Ki festette ezt a képet?... Egészen biztos, hogy sohasem fogott korbácsot a kezében...” (51–52.), majd az Istenes Bibic Mihálynál tett látogatás után „hosszasan nézette a Virágos katonát, aztán megkérdezte tőlem:

– Miért van virág a mellén?” (52)

Később együtt találgatták, hogy miért boldog a Virágos Katona. „...Török Ádám gyorsan megtalálta erre a maga magyarázatát. Szerinte a Virágos Katonának bizonyára nagy pénzeket kínáltak fel, amiért a megváltót korbácsolta, és ennek örül, ezért látszik boldognak.” (68)

Csoszogó magyarázata személyiségének tükörképe: számára a hatalom és a pénz jelenti a boldogságot. A történet többi része is bizonyítja, hogy a vágyait erőszakkal teljesíti, s csak teljesíthető vágyai vannak. Talán az sem véletlen, hogy elfogatásakor, a regény végén a csak magával törődő ember antikrisztusi emlékképére vetül a stációállomás emléke. „A kociút közepén lépkedett, hosszú, fekete haja a vállára omlott, a keze hátra volt kötve, két puskás csendőr kísérte, az egyik előtte, a másik mögötte ment. Előttük vagy öt méterre a kisbíró haladt, és megállás nélkül verte a hasán ugráló dob...” (211)

Rojtos nem ért egyet ezzel a magyarázattal: „...tudtam, hogy ez nem lehet igaz, a Bibliában egy szó sincs arról, hogy bárki is sok pénzt kapott volna a Megváltó megkínzásáért, meg aztán láttam én már néhány olyan embert, akinek sok pénze volt, de egyik sem hasonlított a Virágos Katonára.” (68)

Szentigaz próbálkozása

Másodszor Szentigazt kérdezi meg Rojtos, miután a meghallgatott jóslatok alapján úgy véli, hogy válaszolhat a kérdésére: „Valakiről meg szeretném tudni, hogy miért boldog?” (80) Az öregember vállalkozik a kísérletre, de Rojtos segítségével.

„Keverni kezdtem a kártyát, és a Virágos katonára gondoltam. Aztán az asztalra tettem a hetedik lapot: ismét a makk király volt. Még kétszer összekevertem a paklit, és a makk király mellé kiraktam a zöld király és a piros tízest is.

A Szentigaz felszisszent, amikor meglátta őket. Rákönyökölt az asztalra, sokáig nézte a három kártyalapot. Jobban izzadt, és jobban erőlködött, mint amikor először jóslott nekem. Néha még keservesen fel is nyögött. És nem szólt egy szót sem. Később, amikor már valamennyien türelmetlenül feszengtünk az asztal körül, lassan felém fordult, és szemrehányóan megkérdezte tőlem:

– Élő emberre gondoltál?” (80)

Szentigaz nem tud magyarázatot adni.

Rézi sejtései

Rézi a harmadik, akinek Rojtos beszél a Virágos Katonáról, igaz az után, hogy Gilike segítségével úgy érzi: megfejtette a titkot.

Nagyon fontos, hogy Rézi első hallásra megérti a lényegét: „Ez olyasmi lehet, mint amikor álmodik az ember.” (102) Rojtos először érteti meg magát valakivel, hiszen Török Ádám nem is kíváncsi a magyarázatára. A Krebs-lány figyelme ekkor fordul Rojtos felé: „Egyszer játszhatnál nekem a citerádon... Lehet, hogy egyszer a Kálváriára is elmegyek, és akkor elmesélheted, hogy merre jártál a Kopasz Halással.” (103) Kettejük kapcsolata erre a megértésre fog épülni.

Gilike, a szikra

Gilike nem ismeri a Virágos Katonát, nem is töpreng a titkán – mégis segít Rojtosnak a megoldásban. „Gilike arcát néztem, és elakadt a lélegzetem. Amint játszani kezdett, megváltozott az arca: megnyugodott, olyan volt, mint a békésen alvó kisgyerek arca, s egyszer csak mintha nevetni kezdett volna. Mintha komoly arccal nevetett volna.” (85)

A leleplezett titok

Rojtos először csak a történetmondással próbálkozik, de a halott Gilikére emlékező Rézi elhallgattatja: „Éppen olyan bárgyú a pofád...”

Azonban Rojtos nem hallgat el, Rézi és Csoszogó jelenlétében fejt meg Gilike – és ezzel a Virágos Katona – titkát. „Csak olyankor volt szerencsétlen, ha nem játszott az ujjáival. Olyankor szörnyű volt az arca, mintha állandóan görcs szorította volna a fejét. De amint elkezdett játszani az ujjáival, mindjárt megváltozott, boldogabb volt bármelyikünkknél. Figyeltem az a arcát, még nevetett is, amikor elmondta nekünk azokat a történeteket... Ugyanúgy nevetett, mint a ... mint a Virágos Katona. Ezt tudtam már akkor is, de amíg élt, nem mertem rágondolni, nem akartam elhinni, hogy ez a toprongyos kis kanász tudja a Virágos Katona titkát... el kell menni onnan, ahol a ronda dolgok történnek, ki kell lépni abból a képből, ahol a Megváltót korbácsolják.” (95–96.)

Mit ér a titok?

Ha a mesélőnek csak ennyi lett volna a szándéka, akkor a mű itt véget érhetne. Megtudtuk, hogy ki a Virágos Katona, értesültünk arról, hogy kinek fontos a léte, s a mű közepére (V. fejezet) az is kiderült, hogy mi a titok. Ám ennek a titoknak az értékét nem az ismeretlensége, hanem éppen ennek ellentétéként: a használhatósága adja. Azaz mennyiben jelent előnyt azoknak, akik a birtokában vannak. Gion Nándor a regény további hét fejezetében ezt a problémát járja körül, s fogalmazza meg erkölcsfilozófiai véleményét.

Csoszogó Török Ádám

Neki aztán nincs szüksége erre az élet-értelmezésre. „Megmondtam én, hogy olyan ütődött leszel, mint az a szegény Gilike...” – fogalmazza meg, szinte a fölismerés idején (107).

Nem sokkal később jelenti ki: „Egyszer nagyon meg foglak verni. Azért, hogy észre téj.” (132) A verés be is következik, mert Rojtos eme titok alapján rendezett életében nem hajlandó a maga módján lázadó (s így katonaszökevényévé váló) Csoszogó társa lenni.

Egyébként a regénytrilógia többi részében Csoszogó Török Ádám éppen annyira elutasítja Rojtos zenei tehetségét is (cigánynak nevezi), mint olvasás-éhségét vagy képzelődésre való hajlandóságát. [Lehetne persze azon is vitakozni, hogy ennek mennyire van létjogosultsága – egy értelmezés nem terjedhet ki minden szempontra.]

Csoszogó elzárkózik tehát ettől a valóság-értelmezéstől. Egy másik írás témája lehetne, hogy korai, erőszakos halálához vezető eseményekben ez mennyiben játszik közre.

A szenttamásiak

Gion Nándor csak távoli sejtetéssel utal arra, hogy a szenttamásiak se nem értik, se nem akarják érteni Rojtos Gallai István igazságát vagy annak érveit.

A helybeliek a legjobb esetben is Szentigaz helyzetébe skatulyázzák az elbeszélőt: „– Ki az a Rojtos? – kérdezte Johann Friedrich.

– Haszontalan naplopó...” – fogalmazza meg a sváb közösség véleményét Stefan Krebs. (109)

A szerbek álláspontját nem ismerjük meg, a magyarokét annál inkább: mind a szegények, mind Váry János, a legszebb devecseri gazda sem tartja másnak, mint kedvük szolgálójának. A saját családjának elítélő véleményéről már korábban szóltam.

A szenttamási társadalom szemet szűrőan józan, csak a vagyon, a pénz és a „lánc föld” számít. [A jelképekben gondolkodó játszva találhat érveket, hiszen Gion nem véletlenül használja éppen ezt a terület-mértékegységet. Pedig a lánc nagyon is konkrét jelentésű szó. Ismerik catena, katte alakban is ezt az osztrák eredetű mértékegységet, első meghatározása 1745-ből származik; általában 1–2,7 kataszteri hold nagyságot jelöl. Az eltérés vidékenként és művelési módonként eltérő; például szántó esetén 277–3800 négyszögöl, rét esetén 1600 négyszögöl, szőlő esetén 600, míg erdő viszonylatában 500 négyszögöl lehet. Alapja a mérőlánc által mért terület. Van olyan vidéke Magyarországnak, ahol szántó esetében a „köből föld” a szinonimája.]

Teresa Krebs

A titok nem jelent értéket Rézinek sem. Rézi neveltetéséből eredően tanulja meg a túléléshez szükséges alkalmazkodóképességén kívül (dolgozni tudása vagy a verekedés „tudománya”) azt az emberséget, amellyel Gilike felé is fordul, vagy amelyre támaszkodva segíti a háborús szökevényt is. A titok nem jelent értéket – de ez nem jelenti, hogy nem is érti.

A regényből kiderül, hogy Rojtos ritmusérzékenységén, zenei tudásán kívül talán éppen ez a Virágos Katona titkából sarjadó beleérző képessége kelti fel Rézi figyelmét, szeretetét – s ezért is tudja választását elfogadni. Olvassuk csak együtt a XI. fejezet befejező fejezetének idézett mondatait:

„– Legyél a feleségem – mondom ismét...

– Komolyan mondd?

– Nagyon komolyan.

– Ne bolondozz. Legalább két évvel idősebb vagyok, mint te.

– Azt akarom, hogy a feleségem legyél – mondom. – Te vagy az egyetlen, aki nem változott meg. Sokkal fiatalabb vagy, mint én.

Most úgy néz rám, mint amikor a borostás arcomat méregette rosszállóan, aztán szinte dühösen mondja:

– Egész életemben dolgozhatok rád.

– A feleségem leszel? – ugrok fel.

– Persze – mondja és elmosolyodik. – Nekem lesz a leggyámoltalanabb férjem az egész faluban.” (208) [Az idézet bensőséges egyszerűségének értelmezéséhez kiindulási pont lehet Déry Tibor *Szerelem* című elbeszélésének befejezése.]

Gilike és Szentigaz

Gilike nem tudja ezt a titkot – igaz, ő a Virágos katonáról sem tudott. Szentigaz nem is kíváncsi rá – ő már megoldotta a saját életének problémáját. A regényíró Rojtos sorsában vázolja a titok megfogalmazta kérdés mibenlétét, annak lehetséges befolyását az egyén életére.

Rojtos Gallai István

Rojtos először egy az egyben a Gilike élte utat követi. „Leültem a kép elé, a Virágos Katona komoly arccal, boldogan nevetett felém, rászegedtem a tekintetemet, és hívtam a Kopasz Halászt, hogy elvigyen csónakjával.” (98) Kellő gyakorlatozás után ez sikerül is. „Néhányszor megpróbáltam otthon, olvasás közben is magamhoz rendelni a Kopasz Halászt, de ez nem sikerült: a Kopasz halász csak akkor jelentkezett, ha a Kálvárián ültem, és a szememet a Virágos Katona szeméhez igazítottam.” (104)

Rojtos is beleesik ugyanabba a csapdába, amelybe annak idején Gilike. Pedig tudta a veszélyt: „Gilike ezt úgy csinálta, hogy ujjaival játszott... az volt a baj, hogy túlságosan hamar véget értek a történetek, és ő kénytelen volt minduntalan visszatérni a disznók közé, így aztán egyszer igazából is megpróbált lovagolni.” (96) A Csoszogó Török bátyjairól szóló dél-amerikai „látomás”, telepatikus közvetítés sikertelensége mégsem volt bosszantó. Ennek következtében döbben rá arra, hogy mi a hiba. „Valójában egészen egyszerű megoldásról volt szó: ezentúl csak olyan helyekre vitetem magamat, ahol rajtam kívül nincs egyetlen élő ember sem.” (107)

A konkretizálás tehát, a képzelet és a valóság összekapcsolása sikertelen. Ám a menekülést jelentő kapcsolat megőrzése, az általánosítás segítségével viszonylatba hozni a két világot – ez egy ideig sikeres! A háborúban ugyan Rojtos egyszer sem tudja megidézni a Kopasz Halászt, de Ilija Jankovic szenttamási reklám-képeslapja lehetővé teszi az embertelen létforma elviselését. [Különös, hogy Gilike sorsában végzetes szerepet játszó állat, a disznó ismét megjelenik. A Varga Tamás-féle magyarázat szerint „az a szőke fiú – ti. az első háborús halott [A. K.] – nem volt ember, mi sem vagyunk emberek, meg azok sem emberek, akik lövöldöznek ránk, és akikre majd mi is lövöldözünk, valamennyien disznók vagyunk; az emberek nem ilyenek, mint mi, az emberek fehér ingben járnak, és kalap van a fejükön. Ugy beszélt, mint egyik-másik vadállat al-tiszt a kiképzőtáborban. Csakhogy neki igaza volt, itt...” (180)]

A szenttamási fénykép időszakosan segített, „...az egész háborúból a képeslapra emlékszem legtisztábban, a tizenöt kalapos emberre és az akác fákra.” (182) De a valóság jelenlévőbb a képzeletnél. „Meg kellett adnunk magunkat. Felemelt kézzel léptünk ki a fedezékből, és akkor egy átszökött cseh katona lőni kezdett ránk. Két tompa ütést éreztem: a jobb vállamon és a könyökömön. A következő golyó talán végzett volna velem, de odarohant egy orosz őrmester, és félrelökte a lövöldöző cseh katonát. Csodálkozva meredtem a véresen lógó jobb karomra, nem akartam elhinni, hogy én is megsebesülhettem, hiszen nálam volt a képeslap.” (184)

A történet innen reminiscencia is. Nem is a *Svejk*et idézi, inkább egy kevésbé ismert első világháborús elbeszélést: Karinthy Frigyes *Példázat a halálról* című művét. A történet szereplője – Ivánovics Iván, az emberi sorsok iránt érzéketlen diplomatából lett főkatona – agóniájában állandóan hallja a haldoklók, sebesültek és megkínzottak zaját. Hasonló ötletet alkalmaz M. Krleža *Az V/B barakk* című elbeszélésének befejezésében.

Rojtos a kórházban szembesül a léttel, mintegy újjászületik: „Pokoli kínokat éltem át ezekben a napokban, fáj az egész jobb oldalam, ha megmozdultam, úgy éreztem, mintha kalapáccsal tördelnék a csontjaimat, és akkor még a mellettem levő ágyba befektettek egy fejlövéses haldoklót, aki félig önkívületben folyton motyogott valamit. Nem tudtam aludni a fájdalomtól, a fejlövéses katona meg sehogyan sem akart meghalni, állandóan motyogott, mintha egy végtelen imádságot mondott volna, végül már azt hittem, hogy beleőrülök ebbe az egyhangú motyogásba...” (186)

Rojtos még reménykedik: lehet, hogy a háborúban és a kórházban tapasztalt szenvedés csupán a Rézi küldte fénykép „varázserejét” szüntette meg. Hazatérve első útja a Kálváriára vezet – jó oka lenne a menekülésre –, de se a Virágos Katona nem néz rá, se a Kopasz Halász nem evez érte a csónakján. „Akkor már tudom: a Virágos Katona elment a Kálváriáról. Idejöttek ezek a nyomorult, jajgató emberek, és elűzték. A Virágos Katona elment onnan is, ahol a Megváltót kínozták, s elment a Kálváriáról is. És akkor már azt is tudom, hogy sohasem fog visszatérni.” (191) A valóságtól el lehet fordulni időlegesen, de azt tudomásul nem venni: lehetetlen.

Az élhető élet

A szenttamási teremtett világ és a befogadói létező világ közös vonása, hogy a kerektek adottak, a kihívásokra felelni kell. Nem is olyan megrendítő fölismerés ez – de nem venni róla tudomást... Gion azért ismételt alapigazságokat, mert tudja: az emberek az írott kultúra óta (ez a bizonyíték rá) újra és újra elfelejtik az ősi igazságokat.

Pedig aki nem tanul, az kihullik az idő rostáján. Aki összetéveszti a képzelte és valóságos világot, az úgy jár, mint a kis kanász. „Elkövetett ... egy nagy-nagy hibát: igazából meg akart tanulni lovagolni. Ha megmarad az ujjainál, és azokkal játszik, már ő volna a legjobb lovas a világon, és továbbra is legboldogabb volna közöttünk.” (95) [Talán ennek a boldogság-értelmezésnek köze van a *Boldog, szomorú dal* létfilozófiai tanulságához, de Kosztolányi Dezső más helyzetben fogalmazta meg aforizmaszerű csattanóját.]

Abban viszont igaza van Rojtosnak, hogy aki képtelen a képzelet játékára, az valójában „vakond-ember” – s olyan életformában boldognak lenni nem lehet. Rojtos igazsága támadhatatlan: a boldogtalan emberek akkor is szenvednek, ha a Megváltó közöttük él – s akkor is, ha nem. A többség nem tud a titkokról, és nem is kíváncsi azokra. Egyedül a szórakozás és a feszültségoldó módszerek, eszközök biztosítják, hogy a lázadásra leginkább képes fiatalság is elfogadja ezt életmintának! Később, amikor betagozódtak az ÉLET felnőttek értelmezte világába, a lázadás is értelmetlenné, gyerekesé válik.

Csoszogó Török Ádám belecsúszik és beleszorul egy szerepkörbe (akár Istenes Bibic Mihály), és őt kiveti a mindenkori hatalom. Lehet imponáló vakmerősége, ám tettei egyre inkább olyanok, hogy még a hozzá legközelebb állók sem fogadják el példának.

Rojtos és Rézi házassága a történet csattanója. Sok örövezésre nincs ok: egyikük vénlány, a másik nyomorék. De közös az emberség bennük, az, hogy mást, többet, jobbat akarnak létrehozni. Olyan ez egy kicsit, mint *Az ötödik pecsét* vagy az *Iskola a határon* befejezése, de kevesebb szóval. Az író megjutalmazza hőseit: „Mi ketten Rézivel onnan fentről... néztük mindezt, egymáshoz bújtunk, mint két ijedt gyerek... Az emberek, a kalapok felett meg összeborultak az akácfák fehér koronái, az ágakról tömött fürtökben lógtak a virágok és nevettek, nevettek a napfényben.” (212–213.)

És mi lenne a jövő?

Természetesen nem a befogadói lét szintjén, hanem a teremtett világ keretei között – ebben az értelemben értendő a kérdés.

Két nagy kérdést tehet fel az olvasó. Kitart-e Rojtos és Rézi házassága és embersége? Be tud-e tagozódni bármelyik hatalmi, gazdasági formába Csoszogó Török Ádám? A többi kérdés részben ezek származéka, részben a történelmi változások folyamán – ezekkel nem foglalkozom.

A kérdések olyan értelemben is kényszerítőek, hogy az írónak számolnia kellett, számolnia is kell az olvasói nyomással: folytassa a történetet. A folytatás meg is született (hamarabb, mint Ottlik Géza *Budája*): a *Rózsaméz* 1976-ban jelent meg először Újvidéken *Latroknak is játszott* összefoglaló címmel, a következő rész húsz évet váratott magára, míg immár Budapesten megjelent *Ez a nap a miénk* címmel 1997-ben.

Rézi és Rojtos sorsa

A *Rózsaméz* más elbeszélői nézőpontban íródott: az egyes szám harmadik személyű előadásmód eltávolította az olvasót a családtörténeti cselekményszáltól. A szerző sokkal fontosabbnak tartja a szenttamási világ rajzát – talán ennek segítségével tudjuk el-

képzelné a két világháború közötti Jugoszláviában a magyarok életét immáron a kisebbségi lét nézőpontjából.

A Gallai házaspár lassan önállóvá válik, s kiderül: a feleségé, Rézié az érdem, hogy megmaradnak. Rézi nemcsak erőszakos döntésekre képes az emberség és az egymás mellett élés eszményének érvényesítésére, hanem lelki nagyságával a megbocsátásra is.

Rojtos esendőségei ellenére megőrzi a citerájában lakó képzelet társaságot kovácsoló erejét. Bár a baloldali mozgalmakba csak érintőlegesen kapcsolódik be, mégis tekintélye van: ezt legszebben a regény befejezésekor érzékelteti az író. „Gallai Istvánék házával szemben, az utca másik oldalán, a sötétben meglapulva Katona András hallgatózott kíváncsian. „Még halkán szól”, mondta az ablakon keresztül a feleségének, és várta, hogy felerősödjön a zaj Gallai Istvánéknál. „Még mindig halkán szól” mondta később többször is türelmetlenül... Egész éjszaka együtt maradt a sok ember. Egymáshoz bújva beszélgettek, csöndesek voltak, akkor éjszaka senki sem énekelt, a halk citerázót hallgatták. Gallai István megállás nélkül citerázott reggelig. Reggel a magyar csapatok Szenttamásra értek.” (485–486.)

Az *Ez a nap a miénk* című regényében Gion Nándor a háborús éveket mutatja be. Ismét erősebb lesz a családi szál, talán mert ezekről a szörnyűségekről a személyes megszólalás szemszögéből lehet ma még csak szólni. Rézi és Rojtos boldogsága megmarad, bár Rojtos veszélyezteteti többször is, hol magánéleti, hol közéleti konfliktusaival.

A trilógia főalakjává – a kétszeres elbeszélő én bekapcsolásától függetlenül – Rézi magasodik: életet ad, ment; megbocsátásaival és nevelési hagyományaival családokat tart össze, s biztosítja Rojtos Gallai Istvánnak azt a hátteret, amely lehetővé teszi a hősiesség passzív ellenállást is (lásd az „elszámoltatás” története).

Csoszogó Török Ádám sorsa

A *Rózsaméz* – bár erőteljesen társadalmi regénynek íródott – előtérbe állítja Csozogó alakját. Török Ádám ügyeskedései, sajátos harca a szerbek képviselte államhatalommal szimpátiát kelt az olvasóban. [Ezt erősíti meg a szakrális áttételezés: „végül az anyja lépett hozzá, átölelte, és azt mondta a többieknek: – Ez az én legszebb fiam. A börtönben is ő volt a legszebb. Senkinek sem volt ilyen szép, fekete haja, mint neki.” (365)]

Csozogó bárhogy ügyeskedik is, végül mindig a börtönben köt ki – és életének ilyenre formálódásáért az anyján kívül senki sem sajnálja. Érdekes részlete a műnek, amikor a baloldaliakkal szimpatizáló Rojtos megpróbálja rávenni a Török családot, hogy támogassák a sztrájkolókat. Sem a fiúk, sem az apa, de még a tágabb rokonság és cimboraság nem érti, hogy miért kellene az asszonyoknak abbahagyniuk a munkát. Szerencsére Gallai furfangja manipulálja a falu még tartózkodó, módosabb embereit – s kiderül, hogy a Törökök az erejükön kívül mit sem birtokolnak.

Az *Ez a nap a miénk* lehetne a Csozogó Török-saga is. Csozogó az ismeretes politikai, katonai események hatására még egyszer a középpontba tolja magát. Ebből fog következni sajátos életfilozófiája, s a tragikus vég: „felemelt” fejjel fog mégis meghalni (ez némiképpen felmentés is egyben).

A folytatás?

A szerzői megszólalásokból az derül ki, hogy Gion Nándor tervezi (vagy már írja is) a negyedik részt. Vajon az ötvenes-hatvanas évek történetének krónikásaként össze tudja-e kapcsolni a nagyszülők, szülők regényét az ifjúsági regényeiben és elbeszéléseiben fölvezetett gyermek- és ifjúkor történeteinek világával? A kísérlet lehetősége adott – érdemes figyelemmel kísérni Gion Nándor munkásságát.

Köszönöm diákjaim, a Deák Alapítvány és az Androla BT segítségét.

Szerkesztői asztal

Kérjük kedves olvasóinkat, hogy személyi jövedelemadójuk *egy százalékával* támogassák a Tiszatájt. Amennyiben úgy döntenek, hogy lapunk fenntartásához hozzá kívánnak járulni, rendelkezzenek a következő adószám javára:

19082349 1 06

Tiszatáj Alapítvány

*

A marosvásárhelyi *Vatra* c. folyóirat 2000/9-es számában fiatal magyar szerzők munkáiból közölt összeállítást, melyben – többek között – Balogh Tamás, Bordás Sándor, Darvasi László, Orbán János Dénes, Orcsik Roland, Plugor Magor, Térey János, Vörös István írása olvasható román nyelven. A művek kivétel nélkül a Tiszatájban jelentek meg az elmúlt években.

*

Néhány szerzőnkről: ÁRPÁS KÁROLY, februári diákmellékletünk szerzője a szegedi Deák Ferenc Gimnázium tanára. HÁRS ENDRE a szegedi egyetem német tanszékének docense. HELTAI JÁNOS recenzióját előző számunkban közöltük, s akkor sajnálatos módon nem jeleztük, hogy ő a Miskolci Egyetem régi magyar irodalom tanszékének vezetője. JÁSZ ATTILA költő, a tatabányai Új Forrás szerkesztője, az elmúlt évben Az ellenállás formái címmel jelent meg kötete. KERESZTES DÓRA az Iparművészeti Főiskola könyvművészeti tanszékén végzett. Grafikus tevékenysége mellett mint illusztrátor, plakáttervező, tipográfus és animációsfilm rendező is dolgozik. MÉHES KÁROLY a 90-es évek elején jelentkezett első verseskötetével (Szombat délután), amit a Csend utca és a Csontválogatók kézikönyvecskéje követett. Két prózakötete is megjelent. A másik táj c. könyve az 1996–2000 között született verseit tartalmazza. PENKE OLGA a szegedi egyetem francia tanszékének vezetője. VÖRÖS ISTVÁN költő, irodalomtörténész, a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen cseh irodalmat tanít.

Márciusi számunk tartalmából:

CSIKI LÁSZLÓ, GERGELY ÁGNES, PETŐCZ ANDRÁS, SZEPESI ATTILA,
TANDORI DEZSŐ versei

PODMANICZKY SZILÁRD regényrészlete

MILBACHER RÓBERT tanulmánya *Petőfi és Arany* barátságáról

Beszélgetés *Aranyi Sándor* festőművésszel

Diákmelléklet: VADAI ISTVÁN *Ady*-elemzése

„Hiába a lyuk ugyanott”

CÍMSZAVAK AZONOSSÁGOKRÓL ÉS KÜLÖNBÖZŐSÉGEKRŐL
BERTÓK LÁSZLÓ FEBRUÁRI KÉS CÍMŰ KÖTETÉHEZ

[Szabad versek]

„Mostanában nagyjából szabályos mondatokat, önmagukban világos elemeket rak egymás mellé. De a kötéseket eltünteti.” Írta Bertók László *Deszkatavas* című – előző – kötete kapcsán Lator László. Érdekes, hogy őt (is) Bertók prózaversei fogták meg, foglalkoztatták leginkább e kötet kapcsán. A szonettek utáni kényszerű váltásról már a kötet fülszövege is tudósít Parti Nagy Lajos által: „...levetette a bőrévé vált és bőrévé keményedett szonettformát...” Megállapítja, amit Lator is hangsúlyoz, hogy „lényegében ugyanaz lett és maradt”. A bertóki szonett (ki)alakulásához köthető poétikai váltás ez esetben csupán formai, versformai váltást hozott, a szonettek közbeszédhez közeli stílusának korlátok (verstani szabályok) nélküli áradása. Allapotjelzések tehát ugyanúgy, ahogy a szonettek voltak, ugyanakkor e kötetlen forma mégiscsak más irányba mozdította Bertókot. A gondolatiság, a meditatív megközelítések felé. A gyors, pontos és többnyire a ritmus- és rímkényszer által létrehozott, nagyon gyakran el- és megvágott sornyi szonettmondatok után új feladatot állított ez által maga elé Bertók, aminek egyik legfőbb kísérleti formája a szabad vers lett. A kötetlen forma okozta nehézségeket nagy intenzitással, érdeklődéssel próbálta megoldani, így például a sorvégi vágásokat (ld. szonettek) mondatok közti elhallgatásokkal, feszültségkeltő, izgalmas logikai hiányokkal pótolta. Utólag visszanézve, a *Deszkatavas* a kísérletezés terepe volt. Az elmozdulás az új kötet, a *Februári kés* esetében jobban érzékelhető. Hangja hozzáidomult a szabad vers szövegritmusához, valóban meditatívva, higgadtta vált, a mondatok közti – említett – elhallgatások-vágások viszont biztosítják a verseket működésbe hozó, kellő feszültséget. Ez a hang, bár nyugodtabbnak tűnik, legalábbis kevésbé zaklatottnak, ismerős már, és elteveszthetetlenül Bertóké. Az új kötet szabad verseit a szemlélődés íratja újra, ismételteti a költővel az írás aktusát, ami által, az első – kizárólag szabad versekből álló – ciklus akár összefüggő, egybetartozó versfüzérként is olvasható, hiszen egymásba érnek a (vers)kezdetek és végek, akárha egy napló bejegyzései közötti toll-letételek lennének a verscímek. Saját fazonjára alakított szabad versei mellett az epikusságot Bertók életművében – miként ezt Lator László is kiemelte egy rádiós beszélgetés alkalmával – a nemrég megjelent és eléggé elhallgatott kitűnő kispróza kötete, a *Dongó a szobában* is alátámasztani látszik.

Magvető Kiadó
Budapest, 2000
86 oldal, 1190 Ft

[Cím]

Említett, *Deszkatavaszról* szóló írásában, Lator László is kiemelten foglalkozott a verscímek figyelemfelhívó funkciójával. Lator megállapításából némi rosszallást is ki lehet olvasni, miszerint ez amolyan divatos dolog mostanában. Látszólag Bertók cím-választásai szorososan a szonettek alakulástörténetéhez tartoznak. A szonettek egyik jellemző tulajdonsága volt ugyanis, hogy a tizennégy sorból egy egész sort emelt címmé (azaz tette tizenöt sorossá sajátos szonettjeit), s ezáltal még zártabbá téve a formát (másrészt, az ismétléssel, hangsúlyozta ennek a sornak a fontosságát). A szabad versek esetében ez – most – úgy néz ki, hogy – ismét – a verstestből emel ki egy általa lényegesnek tartott motívumot – általában egyetlen szó erejéig. Maga a kötet cím is így születik meg, a kötet elején található, egyik leghangsúlyosabb verséből (*Fagyos*) emeli ki az első mondatot: „Februári kés.” (Visszanézve, a *Deszkatavasz* esetében ez pontosan ugyanígy történt.) Egyébiránt Lator Lászlónak teljes mértékben igaza van, valóban a figyelemfelkeltés gesztusaként választja ki, emeli a versből címmé kulcsszavait és kifejezéseit Bertók, de véleményem szerint ez mai elvárásainknak abszolút megfelelő törekvés, már a címnek meg kell ragadnia az olvasó figyelmét, érdekesnek kell lennie, és ennek a pécsi költő korát meghazudtoló ([poszt]modern) frissességgel tesz eleget. (Más részről, Bertók pályája kezdeteitől él e címadási lehetőséggel, csak nem ennyire frekventáltan, következetesen, mint a szonettek és az utána következő versei esetében.)

[Pasztell]

Összevetésben néha jobban lehet látni – azonosságok és különbségek révén – a vizsgált objektumot. A jelen vizsgálat tárgyát, a *Februári kés* könyvtestét a korábbi kötet mellé helyezve – a külső megjelenésben is – olyan felismerésekre juthat az olvasó, amelyben a szerzői szándék nyilván kevésbé követhető nyomon, a borító esetében például, mégis – egy jól eltalált külső megjelenés esetében – az elemzést segítő ötleteket adhat. Az előző kötet akvarellfoltokból összeálló borítója és az új kötet kellemes – és egyszerű – pasztellbarnája között nem pusztán esztétikai különbség van. A színes akvarellfoltok mintha jeleznék az előző kötet többirányúságát, és a – már említett – Bertók-mondatok érintőlegességét, néhol egybemosódnak, máshol pedig kis hézagok maradnak közöttük. Új kötete esetében – ismerem fel az összehasonlítás nyomán – Bertók hangja is pasztell-szerű. Amikor például égővörösről beszél, akkor is. (Nem nagyon teszi.) Hasonlóan a pasztellkrétával készített képhez, e hangnak is sajátja, hogy porózus, réteges felülete a legélénkebb színek használata mellett is visszafogottságot sugall. Ebből a szempontból is telitalálatnak érzem a kötet kivitelezését.

[Szonett]

A posztmodern formapoétika mintadarabjaként jellemzi Bertók szonettjeit Szigeti Lajos Sándor. Kitűnő József Attila-szakértőként nem meglepő, hogy felismeri benne (J.A.-ban) Bertók egyik legfontosabb mesterét. A szonettek kapcsán azonban tudósi betegségbe esik, leragadt a formaképlet hasonlóságánál, örömmel fedezve fel a 4-4-4-2 tagolású rokonságot a [*Zöld napsütés hintált...*] kezdetű J.A.-szonett és Bertók szonett-találánya között. József Attila ezen verse azonban kétszer olyan hosszú sorokból áll (mint Bertóké), és a rímképlet is alapvető különbségeket mutat. József Attila végig páros rímet használ (ami a sorok hosszúsága miatt szükségszerű), míg Bertók többnyire

csak keresztrímet, nagy néha pedig öllekező rímet, ráadásul – megnehezítve ezáltal saját dolgát – egyetlen rímpárral dolgozik végig. A rendhagyó szótagszám ellenben nagyon is emlékeztethet József Attilára, aki a *Hazám* szonett-ciklusában hasonló szótagszámot (négyes-ötödféles jambusokból áll) használt. De ez a minta sem állítható biztosan, hiszen Bertók speciális szonettjei szimultán verselésűek, azaz magyarosan, hangsúlyosan is működnek (kétütemű nyolcszótagos), ami a rövid sorokkal, egyetlen rímpárral nagyon pörgővé teszi a verset. (S természetesen próbál a szonett őskövetelményeinek is eleget tenni, tehát a jambikusságra is ügyelni.) Sokan visszakeresték már Bertók életművében az őspéldát, maga Bertók is beszél róla Nagy Imrével készített interjúkönyvében – azaz a *Tárgyak idejében* szereplő *Lennék öröme a lakat* című verset. Mindenesetre számos előképet fel lehet fedezni a szonett-kötetek előtti versekben, attól függően, hogy a *Három az ötödiken* szonettjeinek mely ismérveire vélünk ráismerni az egyes darabokban – formai, rímtechnikai, verstechnikai stb. szempontokból. Szigeti Lajos Sándor említett tudós betegségét a magam részéről annak tudom be, hogy a költői praxis hiányában nem érezte a fentebb tárgyalt verstani problémák gyakorlati – és a mű létrejöttét befolyásoló – jelentőségét.

[Indulat]

A *Februári* késben Bertók újabb kitűnő szonettekkel cáfolja saját ígéretét, hogy nem ír több szonettet. Ez utóbbi szonettek és a korábbi szonettkönyv egészének is egyik jellemző vonása, létrehozó ereje, az indulat, aminek egyik legtökéletesebb megjelenési formája Bertóknál a szonett. Az indulat nagyon is szorosan hozzátartozik Bertók ösztönösségéhez, hiába állítják kritikussai, hogy kimért, távolságtartó, bölcséleti költészet művel. Az indulat adja az erejét a szonetteknek, ami nemhogy kitölti, hanem szinte minden esetben – szét akarja feszíteni a formát. A költő által felállított kötöttségek és az indulat adja azt a feszültséget, ami időnként még a formai szabályok megszegésére, majd később a szavak csonkolására késztette Bertókot. A szonettkönyv darabjaiban megtalálható indulat véleményem szerint egy korhelyzetből táplálkozott, az generálta e szonett-ciklusok létrejöttét. Ez a korhelyzet egyszerre Bertóké, a hatvanadik életév felé közeledve, poétikailag kiteljesedve, és a társadalomé, a változások előtti-közbeni utáni állapotok lenyomataié szubjektív megközelítésben, vizsgálatban és értékelésben.

[Szkepszis]

Bertók hangjának legjellegzetesebb „színe”. Költői indulását tekintve nem is lehet csodálni, hiszen diákkori verselési próbálkozásainak jutalmául nyolc hónap börtönre ítélték. Nehéz tehát – utólag – megítélni, alkati hajlama volt-e a sötétben látásra, vagy a vele történt események hatására vált szkeptikussá. A Csűrös Miklós által hangsúlyozott „[b]ölcséleti kérdésekkel vívódó, szemlélődő magatartást” valamennyire árnyalják és hitelesítik – a bölcsélet felől a személyes tapasztalat felé billentik, a rációtól az empiria felé tolják – a beszélgetéskönyvből, a *Priusz*ból és az újabb versekből (pl. *A börtönben is az első*) megtudható életrajzi háttéranyagok. Bertók ízig-vérig költő, s nem igazán bölcséleti kérdésekként izgatja a lét problematikája, az élet dolgaival való szembenézés, hanem saját érzékenységén átszűrt tapasztalatai alapján. A saját életét, létét próbálja a versein keresztül értelmezni, közelíteni a pillanatnyi megértések felé. „A pillanatban / benne a történet. A porszemnek / vége, ha megnevezed. / Ami hiányzik, az /

akkor sem lesz meg, ha / megvan.” – emeli ki szép könyvének hátsó borítójára a kötet negyedik, *Ítélet* című versének hat sorát, nyilván nem véletlenül.

[*Megszólítás*]

Erről Borbély Szilárd írt okosan az *ÉS*-ben, az új kötet kapcsán, a szonettekig visszamenőleg érvényesen, „önmegszólító versként” jellemezve a bertóki versbeszédet. Borbély írását olvasva evidenciának tűnik megállapítása, s meglepő, hogy ez idáig senki sem hívta fel rá a figyelmet, pedig valójában újabb költészetében ez az egyik legszembevetőbb dolog. Nagyon ritkán szólal meg ugyanis egyes szám első személyben, leggyakrabban az egyes szám második és harmadik személy mögé rejti el költői énjét, szólítja meg magát. Ez az önmegszólító gesztus azonban kétélű fegyver, egyrészt okot ad a félreértésre, miszerint Bertók távolságtartó, hűvösen objektív költő lenne; másrészt ez teszi lehetővé számára, hogy a költői kézbe vett leírandó tárgyról beszélni tudjon. Ettől nem unalmas, azaz egysíkú a személyes indulat, ami a háttérben fűti a Bertók-verseket, mint ahogy erről már volt szó. S van ebben egy jó csipetnyi ironia is, melynek hitelét önironiája adja. Egyetlen kiegészítést vélek csupán fontosnak Borbély Szilárd írása kapcsán, mégpedig azt, hogy Bertók egészen korai verseiben is használja már az önmegszólítást, egyfelől; másfelől pedig Isten megszólítását is „Uram”-ként. A szonettekben fordul a helyzet, a sok *Uramozás* ironikus eszköz, lehet olyan olvasata, miszerint az „Eltársozásból” „Urazásra” váltó társadalmi elvárás-rendszer kifigurázása lenne. De leginkább mintha Isten nevét is magába foglaló önmegszólításra („Uram”) adott válaszok lennének a szonettek, például: „Semmi baj, uram, semmi, csak. / Köszönöm, ahogy kérdezi. / Se az egész, se részei. / Csak jobban hasonlítanak.” (*Semmi baj, uram, semmi, csak*) Ezt a feltételezést talán a nagy „U” kicsire váltása is alátámasztani látszik. Hogy mindez azért mégse legyen ilyen egyszerű, az új kötetben Bertók ismét visszatér a nagybetűs „Uram” megszólításhoz, ami – ima vagy fohász jellegével – eléggé félreérthetetlenül Istent szólítja meg. (Példaként két egymást követő verset lehetne idézni, a *Sziget* és a *Szavak* címűeket, amelyek mindegyike egy-egy hosszú sóhaj-tásnyi mondat.)

[*Kert*]

A kert motívuma új árnyalatot adott Bertók újabb költészetének. Annyira persze nem új motívum ez, hiszen a korai kötetek élményanyaga gyakran kötődött természet közeli képekhez, bár inkább földközeli lenne a pontosabb. A mezei, a paraszti munka hagyományosabb képzeteit mozgatták, ezáltal valami kozmikusat próbáltak belecsempészni a motívikába, általánosabb mondanivalót, üzenetet. Az újabb kötetekben felmerülő kert-motívumok a városi ember érzései, élményei felől közelítenek a mikrotermészetet jelentő kiskerthez, rácsodálkozást egy-egy fűszál, fa, virág vagy madár egyszerű szépségére és egyediségére. A mikrokozmoszra koncentrálna belakhatóvá teszi egyre szélesülő költői horizontját – fakéreg aprólékos leírásaival, rothadó körték megfigyeléseivel, akár a darazsak vagy a hangyák szempontjából is stb. Mondanivalója ezáltal természetesen nem változott meg, a kertből – egy érezhetően konkrét, saját kertből – vett mikroképek belesimulnak a városivá lett költő mondanivalójába a szembeállítás, a szemléltetés videoklip-szerű eszközeként. A mindennapok közéleti gondja és egy-egy idilli, természeti kép között azonban tovább mélyül az asszociációs sza-

kadék, ami feszültebbé és feszesebbé is teszi a verseket, mint például a *Lila cirom* című vers esetében:

*Megvárta, lám, a tulipán,
kapaszkodik az orgonába.
Szalad az ész a szív után,
száll a madár előtt a szárnya.*

*Lila ciromban ég a kert.
Szerencse? Sors? Vér a bilincsen?
A barackfa mért sietett?
Virág van, de tanulság nincsen.*

[„Haiku”]

A kert-motívum előrevetíthetné a *Februári kés* kötetvégi kilencszer kilenc „haiku”-jának japános – zen szellemiségű – megindokoltóságát. De nem erről van szó. Bertók – miként a szonettek esetében is – saját útját járja, s legkevésbé sem kíván egy szélesre taposott, 17. századi japán ösvényre lépni. Az eredeti, Basó-féle nyomokat amúgy is elég nehéz lenne követni a nyelvi, földrajzi és időbeli távolságok miatt. Így hát saját képére formálta a haiku formát, a kötöttségeket és a tartalmi kritériumokat minimális szinten tartva be, elképzelése és alkata szerint módosítva. Bertók a kezdetektől kedvelt versformája, az epigramma felé tolt el magyarosított haikuit, autentikusan kezelve a formát, azaz a rendkívül rövid három soron belül rímelt is. (Ami az eredetiben – a japán haikuban – ki van zárva.) Azonkívül leginkább szentenciózusságra törekszik – ami szintén nem megengedett az eredetiben. (Kizárólag élmény lehet az alap.) A Bertók-„haikuk” keletkezéstörténete azonban jól nyomon követhető a kötetben magában, láthatólag nem a Távolságról indult az ihletés, hanem mintegy a saját próbálkozásai-ból talált rá – szinte véletlenszerűen – egy már meglévő formára. Az *Önmagát szépen* című versben ez a fejlődés-történet figyelhető meg. Az 1999-es Napfogyatkozás kapcsán született vers háromsoros versszakai közelítenek a haiku forma felé. Az első versszak, akár szabálytalan haikunak is tekinthető: „Azok a kicsi holdak, / ahogy a diófalevelek között / átboldogoltak.” Ez ismét Bertók ösztönösségét igazolja. Bár ez esetben nem biztos, hogy mindez egy szonettkönyvnyi terjedelemben is művelhető. Kár, hogy Bertók rövidverseit a fülszöveg *lehaikuzza*, s ezáltal bekapcsolja egy másik kultúra bennünk kialakult tévképzeteit, holott a szerző nagyon tisztességesen nem *Haikuk*ként, hanem címmel ellátott, számozott versekként közölte. (A szerző maga talán nem is tudta, hogy az eredeti japán haikuknak soha nincs címük. Valószínűleg a kiadói szerkesztő üzleti fogásnak gondolta a „haiku” szó becsempészését a fülszövegbe, érthető okokból a mai haiku-divatra apellálva.) Ennek – és szándékai – ellenére Bertók ösztönei révén mégis eltalálja néha az eredeti (tehát nem a magyarosított) haiku-kritériumokat is:

*Október-sárga,
beleütve a mélykék
mosatlan tálba.*

(Dióhéj, 2)

*Pöfetegomba.
Mérges verseivel szúr
lógó orrodba.*

(Kert, 3)

*Fenyőfa-tűket
ver a kakukk a szívbe,
minden ág lüktet.*

(Kakukk, 3)

Jász Attila

A szóra bírt egyetemesség

JÓKAI ANNA: MENNYBŐL AZ EMBER

Vegyes típusú megnyilatkozásokból összeállított gyűjtemények között ritka az ennyire tisztázott szemléletű és egységes karakterű kötet. Hogy tisztázottsága miből fakad, arról később ejtünk szót. Első bele- vagy éppen végigolvasásra az egységesség lep meg; meglep, hiszen a kötet három ciklusa eléggé eltér egymástól, de még a ciklusokon belül is igen különböző alkalmú, karakterű, terjedelmű írások sorakoznak. Cikkek, előadások, méltatások teszik ki az első két ciklus anyagát: a kötet címadó – és bizonyos szempontból az egész gyűjtemény jellegét meghatározó, alapmotívumait felvető és kifejtő – első ciklus után a második, a „Szolgálat” fogja össze a méltatásokat. A harmadik, a „Vasárnapi levelek” című, a rádióban elhangzott jegyzetekből áll. Az utóbbi csoport írásainak terjedelme vag egybe leginkább, de természetesen itt a legszélesebb a témák skálája. Tehát honnan az egység? Alighanem onnan, hogy bármi is az egyes írások tárgya, végső fokon ugyanarról szólnak: antropológiai alaptényekről, közös emberi helyzetünkről, az esetlegességek mögött és fölött biztosan azonosítható, egyetemes érvényű lényegiségről.

Mindezektől a tágas fogalmaktól körülveve azonban eltörpülhetnének, jelentéktelenné szikkadhatnának maguk az egyes esetek, tárgyak, körülmények, emberek – akikről, amikről közvetlenül szólnak ezek a meditációk. Csakhogy Jókai Anna nemcsak épp kiindul valamely tárgyból, hogy az okfejtés fonalán haladva elszakadjon tőle, s legfőljebb az írásmű végén kanyarodjon vissza hozzá, elegánsan, hatásosan. Nem, az ő elemző módszere az értelmező figyelem, amely mindvégig a szóba hozott „dolog”-ra irányul, mindvégig kitart mellette, hogy úgy mondjam: megbecsüli. Körültekintő is ez a figyelem, akár betű szerinti értelemben, mivel mindvégig körültekint, tárgya erkölcsi, történetbölcseleti, s egyáltalán nem utolsósorban: metafizikai környezetét, vonatkozásait sem téveszti szem elől. Nem állítja ezeket a konkrétum, a tapasztalati tény fölébe vagy elébe, nem prédikáló, nem példázatmondó alkat; tény és valóság között (gondoljunk a rilkei megkülönböztetésre, melyet Pilinszky szeretett idézni) nála fontos az átjárás, egyik sem takarja el a másikat. Igaz, épp ezért az ő gondolkodásában máshová kerülnek a hangsúlyok, mint a híres mondatban: „rettenetes, hogy a tényektől nem látjuk meg a valóságot”. Jókai Anna aényt nemcsak fontosnak tartja, megkerülhetetlennek is: sőt egyáltalán nem is akarja megkerülni. Nála már magának a ténynek is iránya van, túlmutat önmagán.

Ismét hangsúlyoznunk kell azonban, hogy az egységesség nem egysíkúság: ahány „fejezete” van ennek az egyszerre esetlegesen és törvényszerűen megszerkesztődő szellemi „napló”-nak, annyi változata a meditatív esszéprózának. Elérkeztünk hát az „esszé” szavához,

JÓKAI ANNA
M e n n y b ő l

A
Z
E
M
B
E
R

Belvárosi Könyvkiadó

Belvárosi Könyvkiadó

Budapest, 2000

276 oldal, 1200 Ft

fogalmához, és most nehéz dolgunk van: ugyanis kecsegtető volna Jókai Anna elmélkedő, világ- és sorsértelmező kisprózájában a nagy múltú és hányatott sorsú, a századvégre már-már elapadó magyar esszéírás föléledését látni, csakhogy legalább ugyanannyi érv szólhatna ez ellen az azonosítás ellen, mint ahány mellette; sőt úgy tetszik, az eltérések nyomósabbak, lényegibbek. Ha stílustan dolgában esetleg találhatnánk is folytonosságot XX. századi esszé hagyományaink és a *Mennyből az ember* (valamint az életműben őt megelőző, hasonló típusú gyűjtemények) között, ember és gondolat viszonya s a gondolatközlés módja és célja egészen egyedi Jókai Anna ilyfajta írásában, egyedi, azaz nagyrészt előzmény s főleg kortársi szövetséges nélkül való. Ezért talán szavahihetőbbek eddigi és ezutáni terjengős körülírásaink e szöveg műfajáról, mint az „esszé” elnevezés. Kétségtelenül szívesebben hívjuk meditációnak a szóban forgó darabokat, de különlegességük ezzel a típussal szemben is kitetszik, s a különlegességek részben ugyanazok, mint amelyek az esszével való egybevetéskor mutatkoznak. Jókai Anna egy szilárd világismeret és emberfelfogás birto- kában, vagy inkább: tudatában kezd foglalkozni mindenkori tárgyával, s ez a tudat, ez a tudás biztos alapozása és végkifejlete minden egyes írásának. Csodálatosan hajlékony, eleven és sokszínű, sohasem pedáns vagy modoros előadásmódjának fő hajtóereje pedig az a vágy, hogy másokkal is megossza ezt az ismeretet, s ily módon az olvasó vagy a hallgató is osztozhasson az igazságban. (Jókai Annán nem múlik ez a találkozás. Ami tőle függ, azt ő meg is teszi. Ritkán társul az eszméhez az eszme többirányú közlé- sének, képviselőtének olyan magától értődő [igaz: az eszméből is értődő] készsége és készségessége, mint az ő életművében.)

Látható: körben járunk. Hol a témák, alkalmak, tapasztalatok önállóságát kell hangsúlyoznunk, hol pedig a mindent egybefogó, egységes igazságot, egy (az) igazság tudatát. Ez az a *pont*, ahol a kívülről induló, értelmező leírás okvetlenül *alatta* marad tárgyának, Jókai Anna gondolati prózájának. Neki (s ennek a prózának) ugyanis siker- ül fölemelkednie a körből, és saját, megvilágító erejű képével: spirálist írnia le, azt az alakzatot, amely a szerző kifejtett tudása szerint az emberi lény fölfelé vezető útja is – lehet, ha ő is úgy akarja: ugyanoda érni, de mindig magasabban.

Jókai Anna gondolatvilága csakugyan a világgal, méghozzá egy kozmikus világgal áll összeköttetésben, amelynek története *fejlődéstörténet*. Hit és tudás elválaszthatatlan, szételemezhetetlen összetevőiből alakul ki – és újra meg újra előttünk is *kialakul* – a felismeréseknek az a rendszere, amelynek egyik fő tulajdonsága lehet a már említett tisztázottság. Ez a fogalom tehát valódi tisztaságra utal (vissza), nem pedig valamiféle doktriner merevségre. Az a gondolatrendszer, melyből e tanulmányok merítenek, dina- mizmusánál, fejlődéselvűségénél s annak a javíthatóságnak/javulhatóságnak tudatánál fogva, amely az embernek mindenkori szabad választásából fakad, nem is annyira meta- fizikainak, mint inkább spirituálisnak nevezhető. Észrevenni mögötte egy olyan, meg- megszakított hagyományt, amelyre Jókai Anna bátran épít – kell hozzá bátorság napja- inkban is –, de amelynek neveivel, műszavaival, fogalmaival takarékosan bánik: valóban az örök lényegiséghez emelkedő szelleme (spiritus) fontos számára, nem hírességei.

Mindamellettt könyvének első ciklusa arra is vállalkozik, hogy életre keltsen egy el- süllyedt, elhallgatott hagyományt. Magyar elődökről olvashatunk benne, időben nem is túlságosan távoliakról: Várkonyi Nándorról, Hamvas Béláról, Kodolányi Jánosról. Más írókról, költőkről is érzékeny, fölismerésekben, újraértékelésekben bővelkedő át- tekintéseket kapunk tőle (például Németh László mellett még Vörösmartyról, Petőfi- ről is), de ők hárman a szellemi iránymutatók, a Várkonyi-tanulmány egyszerre szel-

lemes és mély kifejezésével: „emberügyi szakértők”. Tanításuk nyomán az ember viszszaemlékezhetne paradicsomi, aranykori önmagára, arra az őállapotra, amely egyszerre időbeli és időfeletti, mitikus és reális, objektíven közös és szubjektív módon benső érvényű. Amit Jókai Anna újra meg újra hangsúlyoz, az az egyéni felelősség, a személyes választás döntő szerepe a – mindenkor lehetséges – megújulásban, amely egyszersmind visszatalálás. „Az *Én*-ben munkál a világ, az *Én* kísérli meg, hogy szüntelenül átdolgozza a jelen tévesen programozott világszerkezetét” – foglalja össze az *Íróemberben*. Elítéli, leleplezi a XX. században többszörösen is kompromittálódott történelmi-politikai kollektívizmokat, de a vállalt mítoszban sem valamilyen személyfölötti univerzalitás megteremtőjét látja, hanem olyan eredeti és egyetemes tudás hordozóját, amelyből a történelmi és személyes ember meríthet erőt a megújuláshoz. A mitikus világkép esztétikai lehetőségeivel elsősorban a Kodolányinak szentelt, lényeglátó tanulmány foglalkozik.

A nagy beavatottak Jókai Anna szemléletében (világképében) nem állnak fölötünk, s nem húzódnak el tőlünk. Lényegük és lényegi mondandójuk épp a belül-lét, a világsorson belül állás – mert a *szors* adottságai, meghatározottságai közösek, s mindannyiunkra hatnak. Különlegességként hangozhat a „Mennyből az ember” cím – címe egy ciklusnak, címe a kötetnek, és szövege a *Világtörténet* című, (még) versre hangolt kötetkezdő egységnek –, de valójában ezt a könyvet – s Jókai Anna más könyveit is – mély értelműen összefoglaló parafrázisnak bizonyul. Olyan az említett kötetnyitány, mint valamiféle termékeny mag: mítoszi és lírai lényegisége különféle változatokban bomlik ki később az egyes tanulmányok szövegében. A második helyen álló *Én-tudat, önteltség nélkül* már kifejtőbb „sűrítmény”; innen való a következő önmeghatározás: „Jelentősége születésemnek olyan mértékben van, amilyen mértékben képes leszek kimunkálni majd halálom jelentőségteljeségét; visszaadni magamat a rám bízott működés végeztével. Ami azonban bizonyos: minden szándékkal azt a szellemi láncot erősítem, amely összeköti ezt a már-már matériába fagyott, hűtlen világot a szeretetben élő húséges »égiekkel«.” Az önmeghatározás azonban nemcsak az én-re, nemcsak egyvalakire vonatkozik, amint ez kiderül a folytatásból. „Ebben nem vagyok egyedül; még ha úgy érzem is néha, a gonoszság könnyebben társul a gonoszsággal, a szelíd jó emberek nehezebben találják egymásra.”

Jókai Anna értékelései, szóljanak bármiről, egytől egyig az általa „ember-reprezentáns”-nak nevezett típus gondolati, szellemi horizontján rajzolódni ki, s egyúttal ennek a típusnak a lételeményeit igyekeznek erősíteni a jórészt kaotikus és ellenségeskedő világban, amely inkább az „ember-alatti ember”-nek kedvez. Így tudatosítja olvasójában a típus karakterjegyeit: „Az *ember-reprezentáns* mindazt nemcsak hirdeti, de gyakorolja a legapróbb hétköznapiiban is, ami az embert kiemeli az alvó-álmódó természetű világból, de nem a mechanikus világba helyezi, hanem a spiritualitással áthatott Kozmosz várományosává avatja. Az eredmény még nem bevezetett, a kockázat szüntelen. A küzdelem, a sárkány megszelídítése a személyi lélekben zajlik, de az egész közösségre kihat.” A küzdelem elsősorban *belül* folyik; úgy is mondhatnánk, hogy én és én között, az *Én* jogaiért és jövőjéért.

A „reprezentáns” a kötet figyelmes olvasója számára még arról ismerszik meg, hogy sohasem áll egyetlen véglet vagy szélsőség pártjára sem. Jókai Anna a *Három* című könyvében már kidolgozta a dualitásokkal, az „egyik” és a „másik” összefoglalt kettősségével szemben álló, pontosabban a fölött álló „harmadik” morális törvényrendszerét. A vízszintesben kibékíthetetlennek látszó ellentétek a függőleges néző-

pontjából és távlatából nemritkán nagyon is hasonlóan tetszenek; lényegük egyként az, hogy benne rekednek a részlegesben. Korhoz, divathoz, indulathoz tapadnak. Az író-gondolkodó egész szemléleti világának talán legfőbb összefogó elve, értékrendjének tengelye, korkritikájának megalapozója ez a „kettő”-nek fölébe növő „három”. Az *Íróember* című, briliáns eszmefuttatásban (a cím bölcséleti szójátékként világosodik meg a gondolatmenet végén) az elbeszélői kívülállás és a „teljes beleolvadás” végletei helyett az „androgün-állapot” bizonyul „ihletett állapot”-nak, amelyből „rátekintés” nyílik a „kettéhasadt emberi”-re. *Az ember és regénye az ezredvégen* című állásfoglalásban a tényekbe ragadt, frázisos „panel-regény” és a felelőtlenségbe, esetlegességbe húzódozó „szöveg-regény” egyaránt hiteltelenként és (Jókai Anna gondolkodásában ettől elválaszthatatlanul) jövőtlenként lepleződik le. Az esztétikai és etikai megoldás „a vertikálisba átlépő” regény, amely szellemi távlatot ad személyeknek és tényeknek. „*Nem a nyelvet kell isteníteni, hanem az istenit nyelvbe-fordítani*” – így sűrűsödik axiómába az elméleti felismerés. Ez pedig elválaszthatatlan az író *írói* gyakorlatától: a recenzens így azokhoz csatlakozik – számosan voltak és vannak! –, akik a *Ne féljetelek* című művet ennek a regényelvnek a meggyőző erejű, megrendítő hatású megvalósulásaként olvassák.

A kettőhöz nem hozzáadódó, hanem annak fölébe emelkedő „három” rendje annyira egyetemes magyarázó elvvé válik Jókai Anna számára, hogy a mindennapok jelenségvilágában is következetesen és eszméltető erővel alkalmazza: például *A tanács* című kis jegyzetben ezt olvassuk: „... a kéréstlen-éretlen tanács káros túlsordulása a jóakaratsnak, a kérésre megtagadott tanács a kiapadt részvét jele. *A panasz meghallgatása, az érdeklődés az iránt, amibe beavatnak* viszont sohase tehet kárt, gyakran feloldja a beszélő görcseit.”

A „hármasság” elve transzcendens irányú, csakúgy, mint Jókai Anna egész felfogás-rendszere. Irányához híven – mint már utaltunk rá – nem riad vissza a kornak, a század-és ezredvég öncélú, felhalmozó, túlteljesítési kényszerben szenvedő civilizációjának erőteljes bírálatától. Korkritikai észrevételei is választott mestereihez közelítik. A faj-, illetve osztályelméletre épített gyilkos birodalmak történelme után, a túl-individualizált Nyugat és az egyént a közösségnek alárendelő Kelet kulturális földrajzában élve is csak a „harmadik” érték marad, egy közbülső pozíció, amely nem azonos az évezredek óta józannak kikiáltott „középúttal”: az író többször is „mérték”-nek nevezi inkább.

Végül ne hallgassuk el: Jókai Anna egész szellemisége vitában áll a kor (esetleg valóban csak *napjaink?*) több felől erőszakolt irodalmi, irodalomelméleti, kritikai tendenciáival, a hazaiakkal is. Művészség és erkölcsiség, nyelv és igazság, egyedi történet és egyetemes jelentőség/jelentésség összekapcsolódása manapság – enyhén szólva – nem tartozik a divatos tételek közé. Jókai Anna mégsem *vitatkozik* senkivel; nem ez a helyes szó arra, amit ő visz véghez. Mindenekelőtt idegen lehet tőle a viták többé-kevésbé megszokott koreográfiája: a vitatkozó *felek* jobbára ketten képeznek egy egészet, függenek egymástól, rászorulnak egymásra. Hogy legyen ki vel s hogy lehessen minél tovább vitázni, a másik álláspontjához és rendszeréhez igazítják elveiket, csak ellentétben: hogy ami ott fekete, itt fehér legyen. A *Ne féljetelek*, a *Három*, a *Mennyből az ember* szerzője nem egyoldalú tagadást képvisel, hanem „ember-reprezentáns”-ként egy teljesebb, perspektivikusabb igazságot. A legfőbb: azt, hogy *van* igazság, mindenkor, minden összefüggésben állítja és vállalja.

Bárdos László

Dante – realitás és allegória között

KELEMEN JÁNOS: A SZENTLÉLEK POÉTÁJA

A magyar dantológiában – a téma komplex jellege miatt is – a tanulmányokon túl ritkán jelenik meg kötet a firenzei költő életművéről. Örvendetes viszont, hogy a Pál József által nagy erudícióval nemrég megírt könyv után („Silány időből az örökkévalóságba”. Az *Isteni Színjáték* nyelvi és tipológiai szimbolizmusa, JATEPress, 1997.) egy másik kötettel lepte meg a hazai olvasókat a nyelvfilozófus Kelemen János.

A könyv az *Isteni Színjáték* önreferencialitását, önmeghatározását vizsgálja *magán a szövegen* keresztül. A kötet ismeretében csak sajnálhatjuk, hogy erre a hermeneutikai értelmezésre nem korábban került sor. Azért is, mert komoly, az egész dantei életművet átfogó *konceptió* körvonalazódik Kelemen János könyve olvasása közben.

A kötet egyébként két részből áll. Az első, nagyobb egységbe azok az írások kerültek, amelyek a könyv alapvető célkitűzését valósítják meg. Ezek fő témája az isteni inspiráció poétikájának fő fogalmai, mint a *noto* („feljegyzem”), a *spira* („lehel”, „inspirál”) és a *detta* („diktál”) igék jelentés-vizsgálata abból a szempontból, hogy Dante szerint ő csak a *Szentlélek poétája*, mert csak azt jegyzi le, amit a Szentlélek diktál, sugall neki. Itt kap helyet a költő és az olvasó alakjáról írt tanulmány. A második részben, a Függelékben, Kelemen János két, már korábban publikált cikkét teszi közzé. Az egyiket átdolgozva, Dante filozófiájáról, a másikat eredeti formájában Dante ezoterizmusáról, René Guénon hasonló című művét bírálva.

A könyv olvasása – talán nem is a szerző szándékával ellentétesen – maga is hermeneutikai feladat. Arról van ugyanis szó, hogy Kelemen János Dante-értelmezését a firenzei „Sommo poeta” filozófiájából kiindulva építi fel. Tehát a Függelékben közölt filozófiai írásból kell kiindulni, hogy megértsük azt az újszerű értelmezést, amit a szerző – az általa jelentősnek tartott hazai (Bán Imre) és külföldi szakirodalom (elsősorban Eric Auerbach, Étienne Gilson, John Freccero és Bruno Nardi) alapján és Dante szövegeinek jó ismerőjeként – kialakított magában.

Köztudomású, hogy a Dante-értelmezés, a dantisztika nagy problémája, hogy a szöveg négyes értelmét („i quattro sensi”) hogyan kell érteni. Arról van ugyanis szó, hogy maga Dante nem is egy helyen, de explicit és sokat idézett formában a Can Grande della Scalához írt XIII. levelében ezt írja: „...tudni kell, hogy ennek a műnek nem egységes az értelme, hanem inkább azt lehetne mondani, sokféle értelmezésű. Első értelmezése az, ami betű szerinti. A másik az, amit a betű csupán jelez. Az elsőt pedig betű szerintinek mondjuk, a másodikat allegorikusnak, vagy morálisnak, vagy analogikusnak.” Az utóbbi hármat bár „különböző” nevekkkel illetik, általánosságban mindegyiket

Kávé Kiadó
Budapest, 1999
138 oldal, 960 Ft

allegorikusnak lehet mondani, mivel a betű szerinti vagy történelmi értelmezéstől eltérőek”.¹ Ebben a dantei szövegben tehát egy allegorikus és egy betű szerinti, vagyis történelmi értelmezés különíthető el, ami alapján világossá válik, hogy az *Isteni Színjáték* értelmezése legalább két síkon futhat: egy történelmi, reális és egy allegorikus síkon.

Ezt a kettős értelmezést erősíti, amit Kelemen János többször is kiemel, hogy ha politikai téren vizsgáljuk a mű háttérét, akkor világos, hogy a császárság és a pápaság közötti harc tükröződik benne, azaz a földi és az égi hatalom küzdelme, amelyben Dante a császárság mellett foglal állást. Ugyanezt a kettősséget mutatja az averroizmus és a tomizmus közti dantei állásfoglalás is. Kelemen János finom érvekkel bizonyítja, hogy Dante – bár nem volt sem averroista, sem tomista (107. old.) – mindkét filozófustól merített elemeket egyrészt a földi élet boldogságának, másrészt az égi üdvözülés szükségességének bizonyítására. Az előbbi – Kelemen szerint – inkább a *Vendégségben* és az *Egyeduralomban* túlsúlyos, és ezekben Dante valóban túllép a középkoron a reneszánsz irányába, míg az *Isteni Színjátékban* inkább a középkori mentalitás dominál. Míg ugyanis az előző két művében az ész és a hit középkort átívelő vitájában Dante az ész igazsága mellett áll Averroes szellemében, addig – a szerző megítélése szerint – főművében ettől némileg eltávolodik és a hit igazsága válik számára döntővé. Ezt a tételt a szerző a „kettős cél” dantei elméletének középpontba állításával is bizonyítani kívánja. A „kettős cél” az égi üdvözülés mellett a földi boldogság autonómiájának elismerését jelenti. Ez homályosodik el az *Isteni Színjátékban*, ahol Kelemen János szerint Dante lemond a „kettős cél” elméletéről.

Itt némi ellentmondást lehet felfedezni a gondolatmenetben, hiszen ha a „kettős cél” elméletével Dante eltávolodik a teológiától, akkor nyilvánvalóan a hit mozzanata gyengül nála az ész javára. S ha a földi boldogulás lehetősége (nem a tamási értelemben vett tökéletlen földi boldogságé), sőt autonómiája egyáltalán fölmerülhet, akkor nem érthető, hogy az *Isteni Színjáték* miért maradna meg a középkori szemléletnél.

Ennél még többről is szó van. Arról ugyanis, amit a Kelemen János által nagyra becsült hazai dantista, Koltay-Kastner Jenő fejtett ki egyik írásában², hogy ugyanis Dante *Isteni Színjátéka* tele van olyan természetből ellesett hasonlattal, néhány terzínában kifejezett természeti képpel folyókról, dombokról, virágokról, télről, tavaszról stb., amely már a reneszánsz természetszemléletet előlegezi meg. Igaz, ez alapján el is különül a XX. századi magyar dantisztika két fő irányzata: az, amely a főműben a realista szemléletet tartja súlypontosnak, mint például Koltay-Kastner Jenő mellett Kardos Tibor, illetve amely (különböző aspektusból bár) az allegorikus módszerről gondolja ugyanezt, ilyen például Prohászka Ottokár, Fülep Lajos vagy újabban Pál József értelmezése³.

Milyen helyet foglal el Kelemen János koncepciója e kérdésben? Úgy véljük, hogy Kelemen János könyvében megfigyelhető a *szintézisre való törekvés*. Mert igaz, hogy művében nagy teret szentel az allegorikus ábrázolás nyelvi elemzésének (lásd: *Az allegória poétikája* című fejezetet), de azt is tisztán látja – mint Koltay-tanítvány – hogy csak az allegorikus értelmezés leszűkítené a gazdag dantei életművet, mint ahogy az ellenkező álláspont is csak korlátozott eredményre vezetne. A könyv igazi értéke pont

¹ Dante Alighieri *Összes Művei*, Budapest, 1965. Magyar Helikon, 508–509.

² Koltay-Kastner Jenő: *Il realismo di Dante*, Corvina, 1921. I. sz.48–58.

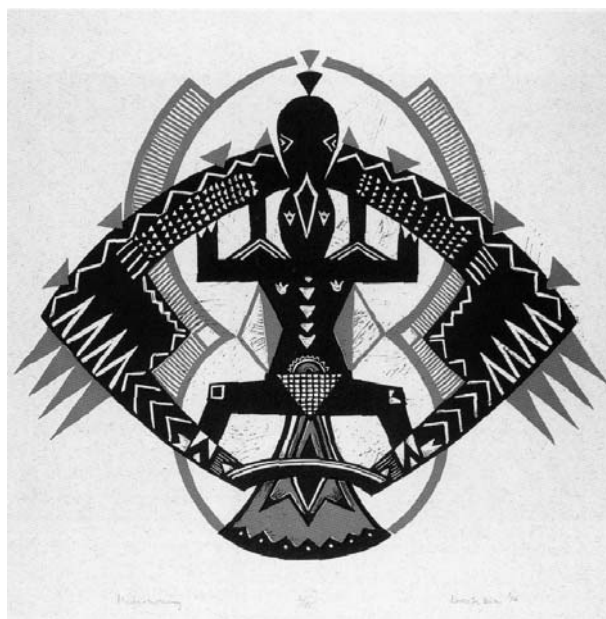
³ Szabó Tibor: *Dante nel Novecento ungherese*, Szeged, 1998. JGYTF Társadalomelméleti tanácsék kiadása, 32.

ebben áll. Éppen ezzel függ össze, hogy határozottan elutasítja azokat az értelmezéseket, amelyek Dantéból valami ezoterikus elméletet vélnek kiolvasni. Nem véletlenül tartja fontosnak Guénon könyve bírálatáról szóló tanulmányának újraközlését, amely így szervesen épül be a koncepcióba.

Mi is azért adnánk nagyobb hangsúlyt a realitás mozzanatának (az allegorikus jelentéstartalom elhanyagolása nélkül), mert egyrészt az „utazást”, Dante pokoltól a purgatóriumon keresztül a paradicsomig tartó utazását a reális szférától a transzcendenciaig tartó utazásnak tartjuk, amely az ember földi életútjának szimbóluma. Ennek különösen első fele olyan elemeket tartalmaz, amelyekből – ahogyan erre Kelemen János is utal – rekonstruálni lehet nemcsak a firenzei költő életét, konkrét aspirációit, hanem az akkori *realis* (társadalmi-politikai-kulturális) élet eseményeit, körülményeit. Másrészt olyan természeti képek találhatóak az egész műben (például a viharról *Pokol*, IX. 67–72.), amelyeket az értelmezésnek nem lehet elhanyagolni. Kelemen János is osztja ezt az álláspontot: „Az isteni inspirációjú költemény célja és funkciója teljes egészében földi” – mondja. (32. old.) De azt is tudja, hogy Dante vátesz-költő, aki az allegórián keresztül képes mélyebb, enigmatikusabb értelmet adni például a „tengerek mélyeiről” szóló hasonlatával. S ilyen értelemben van igaza, amikor azt mondja, hogy „az *Isteni Színjáték* egészében véve a nyelvvel való harc...” (77. old.) S bár újból és újból visszatér a „dantei realizmus” kérdéséhez (91. old.), végül is Hegel esztétikai elemzését fogadja el (Crocével sok esetben polemizálva), amikor a Danténél fellelhető történetiséget és az örökkévalóság rendjét egyaránt hangsúlyozza.

Kelemen János könyve e szintetizáló törekvése miatt igen figyelemreméltó s a XX. századi magyar dantológia jelentős állomása, ha úgy tetszik, betetőzése.

Szabó Tibor

„S ezzel a kör bezárult”

KISS OTTÓ SZÖVETEK CÍMŰ KÖTETÉRŐL

A mostanában elsősorban prózai írásokkal jelentkező Kiss Ottó első regénye (?) – az 1990-ben kiadott *Lopott levegő*, valamint az 1997-es *Visszafelé hull a hó* című verseskötvek után –, a szerző immáron harmadik kötete 1999-ben jelent meg a JAK-füzetek sorozatban. A kérdőjel helyénvalóságát az bizonyítja, hogy a *Szövetek* harmincegy fejezetének mindegyike egyetlen, gondosan megformált, simára csiszolt körmondat, s az egyes fejezeteket önálló kis novellákként is olvashatjuk – innen a műfaji meghatározás problémája.

A regény az intézetben, falun nevelkedett narrátor élőbeszédszerű elbeszélése gyermekkori élményeiről, első szerelméről, barátságokról, csalódásokról, ám jóval több egyszerű, felszínesen is követhető történetmesélésnél. Erről oly módon (is) gondoskodik a szerző, hogy az egyes kis történeteket nem logikai sorrendben, időrendben fűzi egymáshoz (egymásba), hanem a szigorú kronológiát, a valóságosan vagy csupán az emlékezetben megtörtént események időrendjét mellőzve. Ezért a fejezeteket folyamatosan, egymásból, de egymástól függetlenül is olvashatjuk. Ez a szerkesztés egyrészt a címnek felel meg, másrészt a regény mottójának.

A cím – *Szövetek* – ugyanis magára a regényre (szövegre) utal, pontosabban a regény szerkesztettségére, felépítésére, hiszen az egyes fejezetek összessége egységes egészet ad, szövetet, mely egyfelől olyan, mint a regénybeli Stanci nénié, azaz innen is onnan is nézhető (olvasható), kész alkotás, másfelől pedig élő, eleven: lüktet, folyamatos mozgásban van, az olvasás folyamán jön létre.

A regény mottója is – „*Minden úgy történik, ahogy meg van írva – olvasom*” – ebben az összefüggésben kaphat értelmet: egyrészt vonatkozik a regénybeli történés kuszaságára, mellyel az egykori események rendszertelen rendszerezettségét fejezi ki, másrészt pedig példabeszédszerű, transzcendens jelentéssel rendelkezik, mely összefügg a *Szövetek* számos helyén fellelhető bibliai utalásokkal (a tárcsás ember fekete könyvétől kezdve egészen Lisa, a narrátor szerelme hetedik napon való megpihenéséig), illetve egyéb mitológiai célzásokkal (az áhítattal szemlélt Vesta Vera nevetől a megtisztulás rituáléjának motívumáig), melyek alkalmazásával a szöveg elrugaszkodik az események közvetítette hétköznapiságtól.

Az egyes fejezetek struktúrája a szövegegész felépítésére emlékeztet. Minden mondat (novella) vége szoros kapcsolatban áll a következő mondat (novella) kezdetével: vagy a megelőző fejezetet záró szavakkal nyit a következő, vagy a tartalmat tekintve függenek össze a *Szövetek* egyes mondatai. Ez a szerzői eljárás a látszólag rendszertelenül egymás mellé állított fejezetek, a szövedarabok közötti egységet, kapcsolatot biztosítja. Ugyanakkor szá-

József Attila Kör Kijárat Kiadó
Budapest, 1999
98 oldal, 596 Ft

mos fejezet felépítése hátulról előre, mondhatni jelenből múltba halad: egy pillanat erejéig felvillantott szituációból jut el annak gyökeréig, mintegy az emlékezet újratereztető (il)logikája szerint. Ebben az összefüggésben pedig a regény túllép pusztán szórakoztató és sokszor didaktikusan bölcselkedő jellegén, és a gyermekkori élményekre való emlékezésnek, illetve ez emlékezés tematizálásának eszközüvé válik. E prózatechnika fényében lesz világossá a cím és a mottó sugallta szerkesztési eljárás.

Kiss Ottó érti, hogyan kell az olvasóban a ráismerés örömeit előidézni, melyet egy szöveg bizonyos elemeinek ugyanazon szöveg más pontjain (más köntösben, más kontextusban) való felbukkanása okoz. Tudja, hogyan kell a mű kulcsmotívumait úgy elrendezni, hogy a széjjelfeszített időkeretek ellenére a „tartalom” egységes legyen, és az egyes elemek műben történő elhelyezése a felismerés élményével érvényesüljön a szöveg adott helyén: az újra és újra felbukkanó tárgyakon, eszközökön túl a szereplők viszonylag szűk körére gondolhatunk, akiknek szerepe egyébként nincs kellőképpen „súlyozva”. A mérleg nyelve Stanci bácsiéktól hol Lisa, hol Höhn Tóni, a Delás gyerek vagy éppen Lisa új szerelme, az amerikai felé billen. Talán ez is oka annak, hogy a szerző nem aknázza ki megfelelően a groteszk szituációk forrásául szolgáló jeleneteket: Rózsa rendőr orrba vágása vagy a beszédes nevű Kondás Margit sztriptíze a szomszéd házában ezek közé tartozik. Kétségtelenül mulatságos részek, de nem „sütnek” úgy, mint amennyire ez érezhetően Kiss Ottó szándékában áll, aki ráadásul gyakran egyértelműen fed fel olyan, az addigi kontextusból teljesen világosan érzékelhető és kitetsző helyzeteket, állapotokat, melyeket célszerűbb lenne elhallgatnia vagy érzékeltetnie csupán. Kissé túlbeszéltnek érzem Lisa és a narrátor első szerelmes éjszakájának megjelenítését, különösen a párbeszédet az ártatlanság elvesztéséről, illetve a Nenádov gyerek halála körülményeinek leírását.

A végtelen megközelítésének kísérlete lépten-nyomon felbukkan a regényben. Stanci bácsi a végletek kiegyenlítéséről filozofálgat, amelynek alapján a szerző törekvése értelmezhető a gyermekkorhoz, még inkább az öregkorhoz való közelítéseként. Az intézetis növendékekhez igen közel álló Stanci bácsi próféciai az emberben egyszerre meglévő jóról és rosszról, mennyről és földről, belépés és kilépés, valamint mozgás és mozdulatlanság azonosságáról eleven ismeretekként élnek a gyermekekben, élményeik és ezekből fakadó gondolataik azonosak az idősekével, tapasztalataik szükségszerűen egy irányba mutatnak, és „*ezzel a kör bezárult*”. Vesta Vera nyolcadikos (a nyolcas fektetve a végtelen jele), Lisa szemében a telihold ragyog, mely legalább annyira kerek, mint a Nenádov gyerek sírkövére csak nehezen felvett O betű. Ugyanerre mutat, hogy az intézetisek világgá akarnak menni, csakúgy, mint Lisa és a narrátor vagy Lisa és az amerikai, valamint az, hogy a megtisztulás különböző rítusai egyforma hitelességgel mutatkoznak meg a regényben: a szerző más műveiben is hangsúlyos hóeséstől kezdve a jégesőn át a gyakran felbukkanó tűzön keresztül egészen a koromig terjed az erre utaló elemek sora.

Az egyes fejezetek kerektségén túli, a szövegegészre vonatkozó formai egység a keretfejezetek analógiájában is megmutatkozik. Az első fejezetben a narrátor még gyermek, intézetis társaival a Bibliába mélyedő vasutas titkait fürkészi a bakterház repedt tükrén keresztül. Az utolsó fejezetben a vasutas szerepét maga az elbeszélő tölti be, s a körülötte bábáskodó gyermekek az ismétlődést, a soha véget nem érést, a történetek

ciklikusságát tudatosítják benne. Az egyes szám első személyű, közvetlen narráció pedig mintegy az újraolvasás gondolatát, akár az erre való felszólítást is felidézi az olvasóban: „ez lenne hát a nagy ismétlődés, gondoltam.”

Kiss László

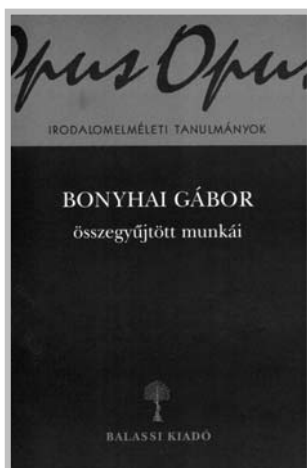
„A legyőzött felülmúlja önmagát”

BONYHAI GÁBOR ÖSSZEGYŰJTÖTT MUNKÁIRÓL

(1) Az életben maradó

Kritikát írni egy félbeszakadt életműről. Jót vagy rosszat mondani – egy halottról? Az 'összegyűjtött munkák' olyan műfaj, amely elkerülhetetlenül a harminc évnyi, változó tartalmú életmű szerzőjét helyezi a középpontba. A folytonosság figyelembevételét követeli meg a változásban. Az olvasó nem a mű kompetens vitapartnerként van megszólítva, hanem az élet szemlélőjeként, akit – lévén egy jóval fiatalabb generáció tagja – a személyes emlékek sem kötnek. E 'kötöttség', *Verstricketsein* hiányában (Wilhelm Schapp kulcsszava az élettörténetek összefonódására¹) az élet szemlélője „egymaga áll a fekvők között”². De ha nem is Elias Canetti temetői érzésének efféle 'meggazdagító' fölényével, azoknak a lehetőségeknek mindenképpen a birtokában, amelyeket Jean-François Lyotard a „kezdet kötelezettségeként” ír le: amikor „az ember olyan és úgy cselekszik, *mintha* arról lenne szó, hogy az itt-maradás rejtélyét megoldja, hogy a születés, a komplexitás és az események örökségét kamatoztassa, hogy ne csupán gyönyörködjön benne, hanem továbbadja és ismételten jóvá alakítsa.”³ Lyotard ontológiai ihletettségű gondolatának *mintha*-struktúrája azonban az életet annak tudatában részesíti előnyben, *hogy a mű befejezhetetlen*. S „preventív melankóliája” („vajon az, ami eddig oly elevennek tűnt, nem halott-e máris”⁴) kijelöli az „életben maradó” szemlélő helyét is az életművel szemben. A tudósítás fölényes befejezettsége helyett az „elsajátítás”⁵ kezdetlegességére szólít fel: hogy a szöveg értelmezése az alany önértelmezésében érjen véget. Ez összhangban áll a Bonyhai Gábor által is képviselt hermeneutikai előfeltételekkel: amire a kritika vállalkozhat, az saját kérdéseire adott életműbeli és az életmű felvetette kérdésekre adott saját válaszok felsorakoztatása.

E normatívnak aligha nevezhető viszonyulás az életmű itt kiemelendő mozzanatainak jelentőségét nem valamely transzcendens tudományos teleológia mércéjéhez igazítja, s nem is keletkezésük tudománytörténeti kontextusához (ezt jobb, ha a kortár-

¹ Wilhelm Schapp, *In Geschichten verstrickt. Zum Sein von Mensch und Ding*, Hamburg (Richard Meiner Verlag) 1953.

² Elias Canetti, *A túlélő*, Ford. Bor Ambrus, Budapest (Európa) 1983. 103.

³ Jean-François Lyotard, „Az életben maradó”, In: *Antropológia az ember halála után*, Szerk. Dietmar Kamper; Christoph Wulf, Ford. Balogh István, Budapest (Jószöveg) 1998. 102–133. 110–111.

⁴ Ua. 106.

⁵ Paul Ricoeur, „Mi a szöveg?” Ford. Jeney Éva, In: *Uő, Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, Budapest (Osiris) 1999. 9–33. 26.

Balassi Kiadó
Budapest, 2000
282 oldal, 2000 Ft

sak teszik meg), hanem a saját hollevősége diktálta érdeklődéshez. A két kötetnyi életművet a szerkesztő, Veres András ugyan három tematikus-keletkezési blokkba rendezte el – az első a korai Thomas Mann-tanulmányokat tartalmazza, a második Bonyhai logikai szemantikai-strukturalista korszakának tanulmányait, s a harmadik a hermeneutikai korszak szövegeit –, s bár ez a felosztás nagyjából megegyezik a szövegek keletkezésének sorrendjével és gondolkodói fejlődést implikál, a magam részéről a logikai szemantikai-strukturalista érdekltségű dolgozatok néhány tanulságával kezdem, a hermeneutikai kísérletekkel folytatom és az érték fogalmával kapcsolatos munkák (a korai Thomas Mann-tanulmányok és az „Értéknyelv” című tanulmány) némely aspektusával fejezem be a sort. Az e három lépésben kiemelendő mozzanatokot röviden így jellemezném: a tudomány (akaratlan) szubverziója, hermeneutikai meghaladása s 'végül' antropológiai érdekltségű megnyitása.

(2) Logikai-szemantikai önfelszámolás

A következő tanulmányokban tárható fel leginkább az itt tárgyalandó probléma: „Leírás és interpretáció” (1964/65), „Egy metahermeneutika lehetőségéről” (1977), „Az irodalomelmélet logikai-szemantikai vonatkozásai” (1979). S nagyjából így foglalható össze: a tudományos rend(szer)teremtés vágya tudomány(osság) helyett sajátos argumentatív alakzatokat szül, s amit eredmény helyett felkínál, az csupán a vágyak eltolása: a jövőbe, egy nagyobb kifejtettségbe, elméleti magasságba, mélységbe.

Bonyhai Gábor az említett írásokban az irodalomtudomány/-elmélet céljait és eszközeit készül 'rendbe rakni'. A „Leírás és interpretáció” alapproblémája *elemzett nyelv és elemző nyelv* összeférhetetlensége. Utóbbival szemben ugyanis Bonyhai az adekvát-ság/bizonyíthatóság kritériumát állítja fel: az elemző nyelvre „maradéktalanul érvényesek a logika szabályai”, „fogalmainak egyértelműnek, körülhatároltnak kell lenniük, előzetesen definiálni kell őket”⁶. Mivel azonban az elemzett nyelv „mondatokból” áll, s nem az elemző nyelvben logikai érvénnyel bíró „tételekből”, a két nyelv érintkezési pontjaként felfogható elemzés elegyes (tisztátlan) formának minősül. Az *elemzés nyelvében* mondatok és tételek keverednek, mert a mondatok grammatikai esetlegességét nem lehet a tételek logikai szigorúságába transzformálni. Logikainak (a módszertanilag tarthatónak) és nem-logikainak (a módszertanilag tarthatatlannak) ezt a szembenállását ostromolja meg a tanulmány, hogy újabb és újabb fogalompárok (explikáció és deskripció, fordítás és leírás, szöveg- és struktúraaspektus, kvázi-interpretációs rendszer és valódi deskripció, hermeneutikai és retorikai szempont, ál-deskriptív és valódi deskriptív struktúra) létrehozásával végső soron megerősítse az összeférhetetlenség tényét s egyben szabotálja saját elhatározását. A felvonultatott fogalompárokkal egyidejűleg adagolt vég-eredmény megdöbbentő és parodisztikus: A „valódi deskripció független az elemzett nyelvtől és ennek a köznyelvbe történő bizonytalan fordításától” (B 17.), így aztán „természetesen semmit sem mond a művek tartalmáról, s így önmagában nem elég az elemzéshez” (uo.). Szükséges tehát, hogy a módszertanilag 'tisztátlan' „interpretáció” és a „tisztá deskripció” céljai különbözzenek. Az irodalommal való foglalatosság és az irodalomtudományos tevékenység elkülönülnek

⁶ Bonyhai Gábor összegyűjtött munkái 1/A-B, Szerkesztette és sajtó alá rendezte Veres András, Budapest (Balassi) 2000. 1/B 12. – A két kötet (A és B) oldalszámaira a továbbiakban a szövegben utalok. H. E.

egymástól. Míg azonban „[a]ligha vonható kétségbe, hogy az interpretációnak van célja és értelme”, „[n]em ilyen világos ez a tiszta deskripció esetében” (B 18.), aminek helyét Bonyhai Gábor végül „grammatikai szempontú, és verstani, hangtani vizsgálatok[ban]”, „szó-, szótag- és egyéb statisztikákban” (B 28), „összehasonlító-tipológiai vizsgálatok[ban]” (B 29.) jelöli ki. Például „deskriptív úton meg lehet állapítani, hogy egy költő milyen növény- és állatneveket használ, stb.” (B 28.). A tudományos vágystruktúra centrumában a következő (s már a tanulmány közepén feltett) kérdés áll: „*egyáltalán lehetséges-e irodalmi művekkel foglalkozni a jelentés ismerete nélkül*” (B 18., Kiem. H.E.)? E kétséget, mely az el nem érendő tudományoszménnyel szembeni büntudattal társul, az újabb és újabb fogalmi kísérleteknek egyre kevésbé sikerül elmulasztaniuk, a végezetül felkínált banalitás (pl. növény- és állatnevek előszámálása) pedig véglegesíti a beteljesületlenséget.

Hasonló vágy-hiány-struktúrát fedezhetni fel az „Egy metahermeneutika lehetőségéről” című tanulmányban is, mely minden tudományelméleti és logikai szemantikai nehézfegyverzete (heurisztika és bizonyítás, tárgynyelv, metanyelv és metaelmélet szétválasztása, stb.) ellenére sorozatos engedményekre kényszerül előbb a humán tudományokkal, majd az irodalomtudománnyal szemben. Utóbbival ugyanis több probléma is támad. Egyrészt tárgya maga is nyelv vagy nyelvi képződmény, így e tudomány tárgynyelve egyben metanyelvnek is tekinthető; másrészt tárgya olyan „nyelv vagy nyelvi képződmény” (B 151.), melynek kifejezés- és tartalomsíkja még annyira sem esik egybe, mint a nyelvészet tárgyát képező nyelv esetében. Ilyenformán pedig „[a] bizonyításelméleti kérdést, mely itt abban állna, hogy a tudományos leírás mennyire adekvát, fel sem lehet tenni, mert az is vita tárgyát képezheti, hogy ez vagy az a leírás egyáltalán mire vonatkozik” (B 146.). Pedig a bizonyítás mindig tudományos nyelvkonstrukció függvénye is („logikailag elválaszthatatlanok egymástól” B 135.), és ehhez szükséges, hogy a bizonyítás nyelvét egy olyan metanyelv szolgáltassa, amelynek rendjéről egy deduktív-logikai metaelmélet gondoskodik. Bonyhai ennek ellenére sem adja fel az irodalmi szöveg (tárgy) fölött elhelyezkedő irodalomtudományos nyelv (tárgy- illetve metanyelv) fölé rendelt metahermeneutika (irodalomtudomány elmélete) lehetőségét, amely „az általános szemantika speciális alkalmazása”, s amelyet „el kell választani a műinterpretáció pszichológiai vagy 'receptióesztétikai' elméleteitől is”, de „[a]z interpretáció heurisztikája sem tartozik hozzá, s ugyanígy meg kell különböztetni az értelmezés filozófiai elméleteitől” (B 153–154.). Ezekkel ellentétben már a metahermeneutikát érintő kérdés „a terminológiaalkotás, az interpretáció és a leírás megkülönböztetése, a kvázi-logikai vagy kvázi-tárgyi problémák kimutatása, a metaelmélet és a heurisztika szétválasztása, illetve viszonyuk tisztázása, az interpretáció logikai szerkezetének a vizsgálata (a hermeneutikai logika kidolgozása), a kvázi-interpretációs modellek vizsgálata, az interpretációk adekvátságának kérdése, igazolásuk és cáfolásuk lehetősége, stb.” (B 157.). Vagyis mindaz, amiről épp Bonyhai tanulmánya mutatja ki, hogy a metaelmélet felől közelítve ugyan logikailag levezethető és (önmagáért) fontos, ám az irodalom felől közelítve kivitelezhetetlen (s mint ilyen elhanyagolható), hisz az utóbbival való foglalatoskodás nem haladhatja meg a bizonyíthatatlan (s legfeljebb „meggyőző” vagy „belátható” B 161.) heurisztika színvonalát.

Szerencsére a vágy tárgya a fenti tanulmányban a jövő tudománya marad. Ami *bizonyítottan* nincs, az attól még lehetséges. Az elméleti (és időbeli) előzetesség felmentő körülmény a megoldatlanságban, de több is annál: a logikai-szemantikai-strukturalista tudományos eszménykép szükséges modalitása. Jól illusztrálja ezt „A Szarvas-ének

szerkezetelemei” (1967), amely verselemzés, de egyben „típusleírás” is, „melyben valamennyi konkrét jelenségnek olyan szerepe van, mint egy példának” (B 38.). Am „A Szarvas-ének szerkezetelemei”, akárcsak az „Egy festészeti és egy zenei forma imitációja Celan *Halálfügájának* struktúrájában” (1968) egyben cáfolata is a vágytudomány dik-tálta gesztusoknak (példálódzásnak-modellezésnek): Bonyhai Gábor ugyanis szövegkö-zelben az értelmezés minden metalogikai kvázisága és metahermeneutikai megbélyeg-zettsége ellenére lenyűgöző értelmezőnek: *vágybeteljesítőnek* bizonyul.

(3) Morfológiai hermeneutika

„[V]ágyainkat sokszor ugyanúgy szeretjük, mint a vágy tárgyát” – mondja Bonyhai Gábor nagy felfedezettje, Popper Leó dialógusában „A”, mire „B” így válaszol: „A vágy gyakran tisztább, egységesebb érzést kelt, mint a beteljesülés. Csak akik hajótörést szenvedtek az életben, azok szeretik a vágyukat önmagáért, [...] csak azok, akiknek minden beteljesülés új, ismét csak megoldhatatlan nehézséget hozott, akiknek a betelje-sületlen az egyetlen tökéletes, amelyet valaha is éreztek, egyetlen zárt javuk [...]. De nem tagadhatod, hogy vannak olyanok is, akik beteljesüléseiket szeretik.”⁷ A Bonyhai nagyszabású Gadamer-fordításának árnyékában született hermeneutikai írárok alkal-miságukban (mint elő- és utószó, vagy a hazai és nemzetközi piacon kevésbé ismert szerzőt bemutató propagandairás) folytatják azt a hiányt, amit a fentebb kiemelt struk-turalista tanulmányok éppen módszeres átgondoltságukban hoztak létre. Két tanul-mányban mégis felsejlik két nagyszabású koncepció. Az egyik Popper „félreértési el-méletén” alapul, a másik – ugyancsak Popper nyomán – a hermeneutika „morfológiai” radikalizálásán, s mindkettő a *hiánybeteljesülés* sajátos filozófiája.

A „kettős félreértés” (B 273.) elmélete, amelyről Popper „Félreértési-elmélet”-ében⁸ és Lukács „Heidelbergi esztétika”-jában⁹ egyaránt szó esik – a szerzőség megosztásáról eltérőek a vélemények¹⁰ –, így foglalható össze: „a művészi szándék és annak műbeli megvalósulása” (B 273.) között ugyanolyan hiatus van, mint a műalkotás és annak be-fogadása között. Popper említett töredéke szerint „ember embert nem ismer belülről, nem értheti meg, hogy mit akar, korszak előző korszakot még kevésbé (mert lehetet-len az 'utánajárás'), ha azonban mégis átveszi, amit lát, hamisan veszi át, félreértve és – újabb félreértéseknek talajt készítve. Tehát: a művészet fejlődésének fő tényezője a fél-reértés.”¹¹ Nem véletlen, hogy Bonyhai e tétel irodalomelméleti elmélyítését egy Gada-merrel szembeni apológiával kezdi (B 217., B 270.). Első látásra jogosnak tűnhet ugyanis (a tudat alatt saját radikalitásával birkózó) Gadamernek az az egyébként

⁷ Popper Leó, „Dialógus a művészetről”, Ford. Bonyhai Gábor, In: Uő, *Esszék és kritikák*, Bu-dapest (Magvető) 1983., 5–12. 6.

⁸ Popper Leó, „Félreértési elmélet”. In: Uő, *Esszék és kritikák*, Budapest (Magvető) 1983., 116–117.

⁹ Lukács György, „A művészet mint 'kifejezés' és az élményvalóság közlésformái”, In: Uő, *A heidelbergi művészetfilozófia és esztétika. A regény elmélete. Ifjúkori művek*, Ford. Tandori Dezső, Budapest (Magvető) 1975., 15–48. 47. – Vö. még Uő, „A szubjektum-objektum viszony az esztétikában”, ua., 333–376. 369.

¹⁰ Vö. Radnóti Sándor Bonyhaiétól eltérő véleményét: In: „A piknik (I)”, Holmi 1998/2, 155–174. 160.

¹¹ Popper Leó, „Félreértési elmélet”, i.m. 116.

Valéry és Lukács kapcsán felhozott kifogása, hogy a megértés diszkontinuitásának és pontualitásának ilyesfajta elmélyítése „hermeneutikai nihilizmushoz”¹² vezet. Az esztétikai-befogadói élmény diszkontinuitásával, amelyről Lukács mint „a tiszta élményszerűség hérakleitoszi folyamáról”¹³, s „az immanensen hiánytalan beteljesülés diszkrét mozzanatairól”¹³ beszél, Gadamer a maga részéről az *Igazság és módszer*-ben „az emberi egzisztencia hermeneutikai kontinuitásá[t]”¹⁴ állítja szembe. Bonyhai az esztétikai kommunikáció e recepcióesztétikai korrekciójával vitatkozva látszólag a műontológiai kérdésmódra helyezi a hangsúlyt: Popper nyomán „nem azt kérdezi, hogy hogyan lehetséges a művészi objektivációk megismerése, hanem azt, hogy miben áll az objektivációk objektivitása” (B 274.), s a popperi „félreértés-elmélet metafizikai alapjait” (B 228.) keresi. Végeredményben azonban a műontológiai kérdésmód sajátos hermeneutizálását hajtja végre: az *anyag, a morfé* – az emberi szándék és akarat szempontjából sajátosan szubverzív – *kontinuitásának* elve inkább a gadameri szemléletmód pendant-jának mint cáfolatának bizonyul.

Nyomaték először is a kettős félreértés-elmélet első tagja, alkotó és mű illetve alkotás és anyag viszonyára kerül: Heidegger, Bahtyint és Poppert/Lukácsot idézve az alkotást és – lévén a mű ontológiája s nem episztemológiája az előtérben – a 'megalkotottságot' olyan küzdelemként mutatja be, amelynek tétje „a maga egészében vett létezőnek a megmutatkozása, feltártsága” (Heidegger, B 260.), az, hogy „a legyőzött [anyag H.E.] ezzel felülmúlja önmagát” (Bahtyin, B 269.), hogy az anyag értelmében vett forma „benyomul[va] az akarat és a mű közé, meghamisít[s]ja a szándékot, [...] és hogy akaratunknak ebből a kudarcából az igaz fakadjon” (Lukács, B 223.). A (helyes) cselekvés ezáltal elszenvedéssé válik oly módon, hogy „az eleve kudarcra ítélt kísérletből ered az igazság” (B 224.) Alkotás és megalkotottság az anyaggal szembeni befogadói attitűddé alakulnak át: nem más ez, mint a gadameri „magunkon-kívül-lét extázisá[nak]”¹⁵ alkotáslélektani, műontológiai szempontú átforgatása. S nem véletlen, hogy Bonyhai az alkotásnak (alkotó és műve) illetve a megalkotottságnak (a művészet és anyaga) erre a 'hamishermeneutikájára' is érvényesíti – és joggal – a dialogicitás fogalmát. Cáfolnia azonban a fentebb idézett gadameri fenntartást éppenséggel nem sikerül, mert erre az egyébként egyoldalú igazságdialógusra (az anyag legyőzetik és győz, a művész legyőzi az anyagot és nem győz), amelyből hiányzik a játék játéka (Gadamer), szubjektumnak és objektumnak az a „nyugvó egyensúly[a]”¹⁶, amiről Lukács beszél, fokozottan érvényes a gadameri Lukács-kritika: itt valóban szó van diszkontinuitásról, ebben nyilvánul meg Bonyhai morfológiai hermeneutikájának radikalitása, és itt tényleg „az emberi egzisztencia hermeneutikai kontinuitása” van át- meg átszakítva az anyag kontinuos igazságigénye által.

Ez a radikalitás azonban több is ennél. Példaértékű ebben a vonatkozásban Popper fentebb már idézett dialógusa, amelynek egyik beszélője („B”) a műalkotás emberi zártsága-végessége és a műalkotás nyitottságának befogadó általi bezárása mellet vok-

¹² Hans-Georg Gadamer, *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*, Ford. Bonyhai Gábor, Budapest (Gondolat) 1984., 84.

¹³ Lukács György, „A szubjektum-objektum viszony az esztétikában”, i.m. 374.

¹⁴ Ua. 85.

¹⁵ Ua. 102.

¹⁶ Lukács György, „A szubjektum-objektum viszony az esztétikában”, In: *Uő*, i.m. 333–376. 337.

sol, másik beszélője („A”) viszont egyfajta transzcendencia felé való nyitottság mellett foglal állást. (Hans Robert Jauß, aki tagadhatatlanul kedveli „a jelenlegi és a múltbeli esztétikai tapasztalatok horizontjának szétválasztását”¹⁷, ezt amúgy egyszerűen úgy intézi el, hogy „A”-t Lukáccsal, „B”-t Popperrel helyettesíti be¹⁸.) Nos, Bonyhai morfológiai érdeklődésében is megnyílik valami „A”-éval rokon, amely egy a művészet szempontjából transzcendens dologra irányul: „amelynek világ a neve”¹⁹. „Mert itt olyasvalaki formált” – mondja „A”, s vonatkozatom én Bonyhaira –, „aki mélyebbre tekintett, és felismerte, hogy az út itt a művészetben belüli végből ismét az élet továbbjába vezetett”²⁰. Itt képződik meg az a problematika, ami Bonyhai Gábor életművének harmadik s számomra talán legérdekesebb vonatkozása.

(4) Az egyensúly antropológiája

Ez a Bonyhai hermeneutikai érdekltségében megmutatkozó, a korai Thomas Mann-tanulmányokra visszautaló, s a tudományos divatok szempontjából előremutató mozzanat az, hogy a művészet létmódjának kérdéseit előszeretettel futtatja ki filozófiai antropológiai illetve irodalomantropológiai kérdésekre: az irodalom nem-esztétikai funkcionabilitásának problémájára. Szó sincs azonban arról, hogy e vonatkozásban valamiféle rendszer rajzolódna ki Bonyhai munkáiban, inkább csak nyomokról van szó.

Bonyhai Popper dialógusából többször idézi azt a részletet, amely a véges művészetet és a végtelen természetet állítja szembe egymással. 'Végessé' itt a művészetet a születés és halál körülhatárolta emberi forma teszi: „Születés és halál és érzések az ember megkülönböztetői a kozmoszsal szemben. Kezdet és vég és hangsúly a mű megkülönböztetői a dologgal szemben. Így válik nyilvánvalóvá, hogy művészetet mint legmagasabb mértéket emberformában teremtettük magunknak, hogy a dolgokban ugyanazt a rendet leljük fel, mint magunkban, hogy értékelni tudjunk és szeretni tudjunk.”²¹ Bahtyintól Bonyhai ugyancsak azt a gondolatot idézi, miszerint a művészet természet és „társadalmiasult emberiség [...] intuitív egységét” teremt meg, „antropomorfizálja a természetet és naturalizálja az embert” (Bahtyin, B 270.). A művészet tehát a „humánkomplexum” (A 277.) olyan szférája volna, amelyben kiemelt jelentőséggel bír az egyébként összeférhetetlen *emberi és kozmikus* közötti közvetítés. Ráadásul a művészetnek ez a Ricoeur-t és Blumenberget idéző „antropomorfizáló funkciója” (B 211.) „utópia-kompenzáló” (B 212.) hatással is bír: a műalkotás *értéknyomatékai* az emberi irányában közömbös entitások emberi ritmusba kényszerítésével egyben a halhatatlanság utópiáját, a végtelenség elérhetetlen értékeit is ellensúlyozzák. (Mégpedig egy olyan kompenzáció kecsegtet itt sikerrel, amit például Bonyhai strukturalista tanulmányai az

¹⁷ Hans Robert Jauß, „Esztétikai tapasztalat és irodalmi hermeneutika”, Ford. Bernáth Csilla, In: Uő, *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika. Irodalomelméleti tanulmányok*, Budapest (Osiris) 1999., 139–157, 141.

¹⁸ Hans Robert Jauß, „Horizontszerkezet és dialogicitás”, Ford. Kulcsár-Szabó Zoltán, In: Uő, *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika. Irodalomelméleti tanulmányok*, Budapest (Osiris) 1999., 271–320., 290–293.

¹⁹ Popper Leó, „Dialógus a művészetéről”, i.m. 9.

²⁰ Ua. 6.

²¹ Ua. 9-10.

irodalmi empirikum és a tudományos transzcendencia kapcsolatában nem tudtak megvalósítani.)

A közvetítő kompenzáció lényege az egyensúlyteremtés. Az egyensúly természetéről a legtöbbet a Thomas Mann-tanulmányokban esik szó. A „Sznifikáns forma mint értékmetafizika Thomas Mann *A kiválasztott* című regényében” (Bonyhai doktori értekezése) a regényt az értékegyensúly fogalma mentén – több-kevesebb ellentmondással – egy olyan folyamatként modellezi, amelyet értékek illetve értékconstellációk közötti viszonyok tartanak mozgásban. Bár az „epikai sík” (ok-okozati, cselekményszintű vonatkozások) és az „imaginatív sík” (a logika, a világösszefüggés értelemvonatkozásai) elkülönítése rendelkezik egy bizonyos strukturalista típusú transzcenciával, az imaginatív sík értékaspektusainak értelmező funkciója, „szignifikanciája”, annak az értéknomaték-kölcsönző funkciónak feleltethető meg, amit Popper-Bonyhai a művészet lényegéként tár fel. A mű cselekménye, a pusztán történések mindaddig 'kozmoszok', míg az értéknomatékok eloszlása és mozgása szerint értelmessé, emberivé nem válnak. (Értéknek és értelemnek ezzel az összefüggésével cseng egybe Veres András értékmeghatározása is: „A jelentést jelentősége avatja értéké.”²²) A regény elemzése ebből a szempontból nem arról szól, hogy milyen értékek, mikor, milyen egyensúlyban vannak vagy nincsenek egymással Thomas Mann regényében. Hisz az értékmozgás szempontjából valamennyi érték pozitívnak bizonyul (A 108.), továbbá érték nem vész el, csak átalakul (A 161.). Hanem arról, hogy a módszeres és folyamatos aprólékossággal végigkísért (és vég nélküli!) értékviszony-mozgások közben *hogyan alakul át Thomas Mann regénye értelmezetté* (jelentéssé, fontossá, stb.) – anélkül azonban, hogy elveszítené epikai síkjának (irodalmisságának) önállóságát. Ez utóbbi legyőzése (például végleges megfejtése) a fenti popperi logika szerint egyébként is értelmetlen kísérlet volna. Annál fontosabb, mintegy a dolog tétje, hogy az imaginatív sík el-lenszegüljön az epikainak, az értelmezés az irodalminak, s működésbe hozza azt az önmegértési szempontból nélkülözhetetlen küzdelmet (anyag és ember között), aminek modelljét Bonyhai morfológiai hermeneutikája állította fel.

A „Thomas Mann alkotómódszeréről. Adalék a poétika és az irodalomtörténet összefüggéséhez” című tanulmány (Bonyhai kandidátusi dolgozatának egy fejezete) ennek mintájára azt a kérdést feszegeti, hogy van-e a *világnak* imaginatív síkja, s válaszképp a világ kínálta eseményekkel a (művészi) szubjektumból fakadó értékelő mozzanatokot állítja szembe: „A költő-világ viszony szubjektív, illetve objektív oldala között sajátos összefüggés áll fenn: [...] A világ eseményei és folyamatai a költői szubjektumhoz való viszonyukban értéktípusokhoz tartoznak [...]” (A 235.). Ez az objektivitással (a dialektikus materializmussal) szembeni tiszteletkör lerovása mellett ahhoz a tanulsághoz vezet, hogy bár „egyrészt a művészi szubjektumot tartalmi tekintetben olyan összetevők alkotják, melyek a világ történelmi folyamataiból erednek, másrészt [azonban H.E.] a szubjektum ilyen típusú [...] aktivitása az objektum-szubjektum viszony törvényszerűségeinek (de nem az objektív világ törvényszerűségeinek!) a *forrásává* válik”, mégpedig „az érték kategóriája révén, mely közvetítő funkciót tölt be a szubjektum-mű-történelem hármas viszony tagjai között” (A 237-238., Kiem. H.E.). A művészi esztétikumnak mint kiemelten érték-hordozó objektivációnak (illetve a mű-

²² Veres András, „Irodalomértelmezés és értékorientáció”, In: *A strukturalizmus után. Érték, vers, hűség, történet, nyelv az irodalomelméletben*, Szerk. Szili József, Budapest (Akadémiai) 1992., 239–310., 288.

vésznek mint a művészi objektiváció létrehozójának) antropológiai szerepe annak a tapasztalatnak az ellensúlyozása, hogy „az ember és világa nem a mindenség közép-pontja” (A 277.). Erre a feladatra a művészetet különleges szignifikanciateremtő ereje teszi alkalmassá. A világ művészi értelmezése, az emberi irányában közömbös márványtömb szoborrá formázása/formázottsága természetesen kudarcra ítélt erőfeszítés (erről szól Bonyhai morfológiai hermeneutikája), ám a művészet nem is egy végső értelemadó gesztus terepe, hanem egy (hermeneutikailag is) befejezhetetlen értéküzdelem médiuma (ezt modellezi *A kiválasztott* elemzése is, s nem értem, miért vitatja el tőle Veres András a „modális” értékfunkciót: Bonyhai elemzése éppenséggel „az értékes és értéktelen nagyszerű játékának érzékeltetése”²³).

Ám ezek a gondolatok azt is magukban rejtik, hogy „[a] természettudomány nem az 'ember világa', mert az 'ember' nem értékviszonyokban áll vele, [...] a szabadesés törvényének például nem tehető értelmes módon *releváns* részévé az 'ember' kifejezés” (A 27.). Bonyhai kandidátusi értekezésének egy másik fejezete („Az értékek kibontakozása és az ismétlődés. Elemzéspélda a *Doktor Faustus* kompozíciójához”) éppen abban látja Jonathan, majd Adrian Leverkühn démoniságát (a démonit Bonyhai az élet ellen forduló szellemiként határozza meg, A 131.), hogy az „élet elevenségét” előbbi a természettudomány, utóbbi a zene „élettelen mechanizmusával” (A 268.) cseréli fel. S bár az ember mint természeti lény „mechanikusan is megragadható”, ám ezáltal „mint specifikusan emberi lény megszüntethető” (A 269.). Innen származtatható, hogy Bonyhai még leginkább „jeges eszközökkel” (uo.) írt dolgozataiban is tetten érhető a nem-tudományos tudás iránti el-elfojtott érdeklődés. Nevezetes „Értéknyelv” című tanulmánya, melyben szemiotikai modellek segítségével hívásával próbálja meghatározni az érték szerkezetét és működését, ugyancsak sokat fáradozik a természetes és a mesterséges kompetencia viszonyának, valamint a performancia fogalmának meghatározásán, például ilyesfajta köztes eredményekkel: „[A]z emberi 'képeségek', a természetes kompetenciák empirikus vizsgálata [...] egyre mélyebb, egyre inkább logikai jellegű struktúrák felé mutat. Ugyanakkor kiderül, hogy a mélyebb rétegek magukban véve nem ragadhatók meg, közvetlenül nem képezhetik a tudományos vizsgálat tárgyát” (B 110.). A tanulmány egyértelműsíti, hogy az érték fogalma (és nemcsak az esztétikai értéké) a filozófiai antropológia régi problémáját képező kategória (B 89., 121.), amely a nyelvtudomány hatáskörébe sorolható „logomorf” mozzanatok mellett más irányba mutató „antropomorf” (B 108.) mozzanatokkal is bír.

Bonyhai e korai, a tudomány természetét (vagy természetellenességét) és hatékonyságát érintő kételyeiben megfelelő válaszokra talált a gadameri hermeneutikai gondolkodásban. Utolsó, „A szimbólumfogalom helye a filozófiai hermeneutikában” címet viselő tanulmányában többször is hangsúlyozza a dolgokhoz (akárcsak a tudományhoz, a tudományos fogalmakhoz) való hozzáállás lehetőségeinek sokféleségét. A filozófiai hermeneutika például „nem valami deduktív rendszer, melyben a fogalomszavak teljesen azonos értelemben történő használata és a 'tételek' ellentmondás-mentessége létkérdés. A dolgoknak különböző oldalai vannak, s ezek leírása átmenetileg akár lát-szólagos ellentmondásokat és következtelenségeket is megenged, sőt az is lehetséges, hogy maga a dolog ellentmondásos” (B 301.). Nem gondolom, hogy ez a fajta beszéd-mód egy másfajta vágybeteljesülés, egy végső csatkozás avagy a vágytalanság dokumentuma volna. Inkább a lehetőségek közötti kompenzáló-egyensúlyteremtő gesztust

²³ Ua. 294–295.

látok benne, s ez visszaforgatható a Bonyhai-életmű vizsgálatába: Nem feltétlenül az itt elmondottak az életmű hangsúlyos (és egyedül értékes) pontjai. De az sem szükségszerű feltétel, hogy egy életművet valamely egységes és ráadásul iránnyal bíró folyamat objektivációjaként szemléljünk (hogy lezárjuk a vele folytatott szellemi küzdelmet); talán épp ellentmondásai nyitják meg a hatástörténetnek. Ahhoz azonban szükséges, örömteli és immár teljesült feltétel, hogy a tanulmányok (publikáltak és ezidáig publikálatlanok) könyvalakban is megnyithatókká váltak.

Hárs Endre

„A Tisza-parton mit keresek?”

„Szeretem kihallgatni, mit fúj a szél”

BESZÉLGETÉS SZEPESI ATTILÁVAL

Impozáns és gazdag költői életművet tudhat magáénak Szepesi Attila, aki ugyan évtizedek óta Budapesten él, de szegedi kötődései máig megmaradtak. Itt kezdett rendszeresen publikálni, itt szerzett diplomát 1968-ban a tanárképző főiskola magyar-rajz, 1973-ban pedig az egyetem magyar szakán. A hatvanas-hetvenes években kialakult szegedi barátságai később is folytatódtak, segítségükkel is igyekezett figyelemmel kísérni a város szellemi életét. Néhány évnyi tanítás és antikváriusi munka után 1972-től 1976-ig a Kortárs versrovatának munkatársaként dolgozott. 1970-ben jelent meg első kötete, Az üveg árnyéka, amit máig huszonegy kötet követett. 1976-tól 1989-ig az Új Tükör, 1989-től 1991-ig az Új Írás, 1992-től a Pesti Hírlap, majd az Új Magyarország munkatársa volt, jelenleg a Magyar Nemzet szerkesztőségének tagja. Művészetét számos kitüntetéssel, többek között Weöres Sándor-, József Attila-, Tiszatáj- és Déry Tibor-díjjal ismerték el. Írásaival folyamatosan jelen van az irodalmi lapokban, mégsem tartozott a leggyakrabban emlegetett költők közé. „Olvassuk Szepesi Attilát. És emeljük meg kalapunkat e Nagy Csöndes előtt.” – bízott nemrégiben az ÉS-ben megjelent cikkében a prózaíró pályatárs, Esterházy Péter, aki az életmű jó ismerőjeként a következőképp jellemezte költészetét: „Választékos. Míves. Szépen ír, mer. Tökéletes versíró, ezt nem dicséretként (vagy bírálatként) említem, inkább raritásként, Mondjunk (megint) nagyot: négysoroskirály. És dal és zene és ritmus és bongás. Él nyelvünk (egyik) nagyvonalúságával, amely megengedi a magyar költőnek a rimet.” Szepesi Attilával szegedi olvasótalálkozója előtt beszélgettünk.

– *Tanulságosan szép a Széltorony című gyűjteményes kötete végén olvasható Családnovella, amely önéletrásként költészetéhez is sok támpontot ad...*

– Elmesélem benne, hogy 1942. április 21-én Ungváron születtem, életem első nyolc évét Beregszászon töltöttem. A háború a korábban összetartó polgári családunkat alaposan szétszórta. Kevés emlékem maradt ezekről a baljós esztendőkről, de ami van, mind szorongató: kilakoltatás, emberek eltűnése, menekülés, fosztogatás. Mint 1991-ben megtudtuk, nagyapámat, Benda Kálmánt (aki a neves történésznek nemcsak névrokona volt) 1944 októberében kivégezték Ungváron. Apám 1945-

ben hadifogságba esett a Gellérthegyen, s csak három év múltán szabadult. Anyám, a húgom és én csak 1950-ben jöhettünk utána Kárpátaljáról, ahová azután negyvenegy évig nem is tudtam visszamenni.

- *Az általános és középiskolai évekből milyen meghatározó élményekre emlékszik?*

- Az első elemít még Beregszászon jártam, majd Budán, az Áldás utcai iskolába kerültem, ahol hiába voltam osztályelső, a tanítónő megmondta, hogy polgári gyerekek nem ad jeles bizonyítványt. Boldog voltam, amikor az Eszter utcai szükséglakásunkból átköltöztünk Pestre, a Bálvány (később Október 6.) utcába, mert attól kezdve a Szent István téri iskolába járhattam, ahol egy írással is foglalkozó megszállott pedagógus, Korein Andor lett a legkedvesebb tanárom. Elmesélte, hogy minden rokona a háltáborokban végezte, talán ezért is tehettem meg, hogy fittyet hányt származásra, osztályhelyzetre, és egész életét a nevelésünkre áldozta. Neki köszönhettem, hogy minden családi előzmény nélkül tanári ambícióim támadtak.

- *Mikor kezdett először írni, és mi volt az első verse?*

- Nehezen tudnám megmondani, de arra emlékszem, hogy a forradalom alatt, tizennégy és fél esztendőskoromban írtam egy petőfis hangú verset. Talán az lehetett az első. Sokáig inkább festettem, rajzoltam, minthogy írtam volna. A belvárosi bérházunkban az idős Buchsbaum néni (mi csak Buksi néninek hívtuk), egy zsidó nagykereskedő özvegye volt a szomszédunk, akinek az egész családját elsodorta a háború. Szép képzőművészeti gyűjteménye volt főképp expresszionista és nonfiguratív képekből. Annyira kitűntetett a figyelmével, hogy egy-két korai absztrakt kollázsomat és temperafestményemet kiakasztotta a falára többek között Scheiber Hugó munkái mellé.

- *Verseiből is kitűnik, nemcsak a képzőművészettel van szoros kapcsolata, hanem szereti és érti a zenét is.*

- Keresztanyám, Báthy Anna a Magyar Állami Operaház ünnepelt Wagner-szopránja volt, de lelkes tolmácsolója Bartók és Kodály sok vihart kavart korai dalainak is. Amikor a húgommal betegek voltunk, gyakran hozzá vitt el bennünket anyánk, akinek dolgoznia kellett. Keresztanyám napközben főzött-mosott ránk, este pedig a Rózsalovag tábornagynéjét vagy valamelyik nagy Wagner-szerepét énekelte az Operaházban. Egy kitűnő művésztanártól, Devich Sándortól – aki ma a Zeneakadémia professzora – öt éven át hegedülni tanultam. Nem vittem sokra, szoktam is neki mondani: hegedűsnek tanított, de csak hegedős lett belőlem. Keresztanyámnak köszönhetően az ötvenes években – ami a magyar operakultúra aranykora volt – sokat jártam operába. Székely Mihály, Rösler Endre voltak a meghatározó egyéniségek a társulatnak, és akkor indultak Melis Györgyék is. Sajnos Otto Klemperer – akire pedig kíváncsi lettem volna – akkoriban már nem dirigált Pesten. Az ötvenes-hatvanas évek fordulóján így is sok izgalmas koncertet rendeztek a Zeneakadémián és a Károlyi-kertben, hiszen olyan karmesterek jártak Pesten, mint a fiatal Lorin Maazel, aki ma a világ vezető karmesterei közé tartozik. A hatalmas termetű, fekete bőrű Dean Dixon, aki csodálatosan tudott Schubertet dirigálni. Megdöbbenő volt számunkra, hogy egy afrikai eredetű muzsikussal tud érezni Schubert finom moll-hangzásaira. A híres Ernest Ansermet borzasztóan szerette az orosz romantikát, kedvence Rimszkij-Korszakov volt, sokat dirigált tőle Pesten. Emlékszem Sir John Barbirollira, a vékony kis dirigensre, aki olaszból lett angollá, és fantasztikus koncerteket adott.

– *A középiskolai éveiről, amelyek meghatározóak az ember életében, nem írt nagy lelkesedéssel...*

– Az Eötvös Gimnáziumba jártam, az ott töltött négy esztendő maga volt a pokol. Állandóan olvastam, írtam, festettem és rajzoltam, csak épp nem azt, amit kellett volna. Füzeteim versekkel és kubista rajzokkal voltak teli, „nem középiskolás fokon” ismertem Baudelaire, Apollinaire, Ady, Kassák és mások költészetét, Rouault, Braque, Klee festészetét, Bartók és Sztravinszkij muzsikáját, de ez a kutyát sem érdekelte.

– *Érettségi után miért épp Szegedre akart jönni? Mit tudott a városról?*

– Szegeden korábban csak egyszer jártam, még általános iskolás koromban osztálykiránduláson. Emlékszem, Tápéra is elmentünk, ahol egy gyermek néptáncsoport lépett fel, és a kislányok piros papucsban táncoltak. A produkció végén összefutottak a kör közepére, majd szerteszéledtek. Az egyik kislány kilépett a papucsából, ami ott maradt utána a platz közepén. Annak, hogy épp Szegedet választottam, több oka is volt. Szerettem volna önállósulni, azaz kipróbálni, hogyan tudok magam boldogulni. Biztosan az is számított, hogy ismertem Szeged kulturális múltját, Buday Györgytől Juhász Gyulán és József Attilán át a Fricsay Ferenc irányította zenei életig. Gyermeteg módon azt gondoltam, a város ugyanolyan maradt, mint a két világháború között volt. Valójában egészen más volt, és a hatvanas évek elején számomra rettenetesen ridegnek tűnt. Korábban egy nyitott város volt, a régió kereskedelmi központja, de a trianoni békediktátummal elvágta az ütőereit, megszűntek a déli kapcsolatai. Ottrekedt a határon a légüres térben. Különösen erősen érződött ez a hatvanas évek elején, amikor a helyzetet amúgy is súlyosbította a forradalom utáni országos letargia és bizalmatlanság. Azért is Szegedre jelentkeztem, mert együtt akartam tanulni az irodalmat és a képzőművészetet. Pesten erre nem lett volna mód, mert vagy a bölcsészkarra, vagy a képzőművészeti főiskolára mehettem volna. Azt hittem, hogy a szegedi főiskolán egyszerre művelhető magas színvonalon mindkettő. Ebben is csalódnom kellett. A főiskola rajz tanszékéről jó emlékeim maradtak, a magyarról már sokkal kevésbé.

– *Kik voltak a meghatározó tanárai?*

– Vinkler László volt az egyik rajztanárunk, akit nagyon szerettünk, és aki bennünket is őszintén, már-már fiaiként szeretett. Az ő festészetét ugyan ismerik Szegeden, de talán nem eléggé, mert ma sincs még a helyén a magyar képzőművészetben. Laci bácsi fantasztikus hangulatú órákat tartott, amelyeken sokat vitatkoztunk. Renge-teget magyarázott nekünk, mi pedig naivitásból sokszor messzebbre is elmentünk, mint lehetett volna. Rendkívül szabad szellemű ember volt, olyan művészeket hívott meg a tanszékére előadást tartani, mint például Korniss Dezső vagy Mezei Árpád művészettörténész, akik akkoriban abszolút feketebárányok voltak a kulturális politika szemében. Az egyik órán többen is meglehetősen gúnyosan és elítélően nyilatkoztunk a fennálló rezsim művészetpolitikájáról, egyáltalán a szocreálról és arról a művészetfajtáról, ami akkoriban dívott. (Főleg Hódmezővásárhelyen láthattuk ennek megvalósulását például a téesszervezést bemutató agitpropos képeken.) Óra végén Laci bácsi odajött kettőnkhez: ha van egy félóránk, segíthetnénk hazavinni a dossziéit. Elindultunk, ő mindig lassan ment, pedig nem volt még öreg, talán még annyi időse sem, mint én most, de az egész mentalitásában volt valami jellegzetesen bölcs és lassú. „Maguk ismernek engem, tudják, hogyan gondolkodom, csak azt kérem, vegyék tekintetbe, hogy ami elhangzik az órán, az nem marad meg a tanterem falai között” – mondta.

Csak nem gondolja, hogy spicli van közöttünk, kérdeztem tőle döbbsen. „Nem így fejezném ki magam, de tudják, ez egy olyan világ, amelyben a hatalom mindig szereti tudni, hol és mi hangzik el.” Ezután igyekeztünk jobban becsomagolni a mondókánkat. Nagyon szerettem a rajz tanszékről Fischer Ernőt is. Nemrégiben, amikor a Vigadó Galériában Gerzson Pali barátom kiállítását nyitottam meg, találkoztam Ernő bácsival, aki nyolcvanhat esztendősen is kitűnő egészségnek örvend, és nevetve emlegettük a szegedi éveket. Voltak más kitűnő tanáraink is, nem tudnék most mindenkit felsorolni. Szerettem a pedagógia tanszéken tanító Nánási Miklóst, az irodalom tanszékről Vajda László professzort, aki sajnos fiatalon meghalt. Másodévesek voltunk akkor, az ő halála az egész irodalom tanszékre nézve tragikus következményekkel járt, mert hosszú ideig nem tudtak hozzá hasonló színvonalú oktatót hozni. Ha néha-néha fel is tűntek hozzáértő emberek – mint ahogyan rövid ideig dolgozott a tanszéken szegény Gerelyes Bandi, a kitűnő prózáiró, Csaplár Ferenc művészettörténész, aki ma a pesti Kassák Múzeum igazgatója, és Bata Imre is –, nem tudtak megmaradni, valahogyan mindig kitűrták őket.

– *Milyen volt akkoriban a főiskola szellemisége?*

– A szó nemesen vett, spirituális értelmében nem volt szelleme. Vagy ami volt, az nem a főiskoláé, hanem az említett néhány kiváló tanáregyénisége volt. Egyébként sztálinista kaszárnyaszellem uralkodott. Tanárokat előállító nagyüzem volt: a futószalagra rátették az érettségizett diákokat és a végén többnyire jólfésült fajankók jöttek ki, akiknek semmi közük sem volt a kultúrához, de egy falusi iskolában el tudták látni az alapvető teendőket. Akkoriban a pedagógusoknak amúgy is előírták, mit, hogyan kell csinálniuk. Ahogy az egyik ismerősöm mondogatta: egy tízforintos papagáj is el tudta volna darálni mindazt, amit akkoriban a tanároknak szajkózniuk kellett.

– *Szegeden hat év alatt szerzett tanári diplomát, hogyan történt?*

– 1964-ben, azzal az ürüggyel, hogy nem jártam el a testnevelés órákra, kirúgtak, ezért a pécsi főiskolára kerültem át. Egy év után onnan is kirúgtak, mert a neves nyelvészprofesszor, Temesi Mihály – aki hadilábon állt a szegedi főiskolával – azt hirdette, hogy Szegeden nemcsak a diákok, de a tanárok sem tudják a magyar nyelvészetet, ezért ahányszor nekivágtam a szigorlatnak, annyiszor dobott ki. Be akarta bizonyítani, hogy egy Szegedről szalajtott gyenge nyelvész nála nem kaphat magyartanári diplomát. Abban igaza volt, hogy nem vittem túlzásba a fonetikát és az egyéb stúdiumokat. Amikor Pécsről is kivágtak, elkerültem Szászberekre, egy Szolnok megyei faluba tanítani. Ott ismertem meg első feleségemet, aki Thaly-lány volt, Thaly Kálmán öcsésének dédunokája. Egy évig tanítottam Szászbereken, majd visszakerültem a szegedi főiskolára.

– *Azokban az években az intézményes oktatásnál gyakran többet jelentettek a világ-megváltó, nagy baráti beszélgetések...*

– A bölcsészkar sokkal nívósabb volt a főiskolánál, nagy szerencsémre hamar baráti kapcsolatba kerültem a fiatal tanársegéd Ilia Mihállyal és Kovács Sándor Ivánnal. Akkor indult ugyanis a Szegedi Egyetem című diáklap, ahol megjelentek a verseim. 1962 októberében elkerültem a kézirataimmal a Tiszatájhoz is. Kitűnő barátokra tettem szert Szegeden, akik nélkül nehéz is lett volna itt megmaradnom. Megismerkedtem az 1945-ös születésű, azaz nálam fiatalabb, de már akkor is kitűnő verseket író Petri Csathó Ferencsel, aki a hatvanas évek elején afféle csodagyerekként, már gimnazista

korában publikáló költő volt. Mai napig úgy emlékszem rá, mint a legjobb szegedi barátomra, akivel kitűnően szót tudtunk érteni. Kár, hogy miután elkerültem Szegedről, kevesebbet beszélgettünk. Rike nem volt alkalmas arra, hogy levelezés útján tartsunk kapcsolatot. Számtalanszor megpróbáltam levelet írni neki, válasz sohasem érkezett. Nagy ritkán Szegeden, vagy még ritkábban Budapesten találkoztunk, azaz halála napjáig megmaradt közöttünk a potenciális barátság. Sajnos nem olyan intenzitással, amilyenre pedig mindkettőnknek szükségünk lett volna. Nagy-nagy szeretettel emlékszem a szüleire is, Gizi nénire és Feri bácsira, akik köztiszteletben álló polgárok voltak a városban. Furcsállom, hogy Szegeden – amelynek az utóbbi években újra van spirituális affinitása a művészetek iránt – Petri Ferenc mennyire nincs a helyén.

– *Mi lehet ennek az oka?*

– Sok olyan ember él Szegeden, aki úgy emlékszik Rikére, mint egy szakadt tarhásra, egy kocsmás csavargóra, aki teljesen rendszertelenül élt, nem tudott beilleszkedni az itteni protokollba. Ugyanakkor – véleményem szerint – remekműveket is alkotott. Jó néhány olyan versét tudnám említeni, amit a XX. század második felének legjava magyar versterméséhez sorolok. Csak példaként említem az Itt maradni, a Causa sui, a Kődoboz, A nagyszentmiklósi ballada című költeményeit. Ezek egyike-másika kötetben még meg sem jelent. Azt hiszem, ha Szeged tudomásul venné, hogy ki volt ez az ember, a műveit összeszedné és jól szerkesztve kiadná, akkor ezzel nem Rikének tenne szívességet, hanem kicsit a saját önbecsülését állítaná helyre. Ugyancsak kitűnő barátomat, Baka Pistát azért nem említem, mert örömmel látom, hogy a költészete a helyén van nemcsak Szeged, hanem az egész ország irodalmában is. Pista hat évvel volt fiatalabb nálam, és a „hőskorban” még nem tartozott a szegedi baráti körünkhöz. Említhetném viszont Veress Mihály festő barátunkat, vagy Zoltánfy Pistát, aki évfolyamtársam volt a főiskolán.

– *Ők a képzőművész pályát választották, önnek nem voltak ilyen ambíciói?*

– Voltak, de időközben annyira fölerősödött az irodalmi érdeklődésem, hogy a képzőművészeti – noha továbbra is szerettem a festészetet és érdekelt is – lassan elkopott. Végzős főiskolásként már egyáltalán nem tápláltam magamban ilyen ambíciókat.

– *Festett azért később is, például a Planéta című kötetének borítóját saját festménye díszíti...*

– Ez már csak olyan vasárnapi festés és rajzolgatás, amit nem tartok komolynak. Kiállítás sohasem csináltam a munkáimból.

– *A diploma után mihez kezdett?*

– Amikor 1968-ban végeztem, szívesen maradtam volna Szegeden. Csaplár Feri, aki akkor épp gyakornok volt a főiskolán, forszírozta is, hogy maradjak itt. Nem ismerem a helyi hatalmasságokat, de Feri – szegedi lévén – tudta, kihez kell mennem. El is vitt az egyik vezető kultúrhivatalnokhoz, akinek elmondta, ki vagyok, mit szeretnék. Az illető le sem ültetett az irodájában, csak álmatagon azt kérdezte: Szepesi elvtárs párttag? Mondtam, hogy nem. Nem számít, majd értesítjük – hangozott a válasz. Harminckét éve várom ezt az értesítést... Ezek után egyetlen pillanatig sem ringattam magam illúziókba, a Nevelési Közlönyből kinéztem néhány vidéki iskolát. Mivel akkor már nős voltam, és 1967-ben megszületett Dorottya lányunk is, muszáj volt állást vállalnom, hiszen albérlésben tengődtünk. Több helyre is beadtam a pályázatom, végül

a Pest megye déli részén található Hernád nevű faluban kaptam állást. Két évig tanítottam ott, ami igazából nem is volt rossz, mert egy egészen jó általános iskola volt. Akkor már rendszeresen publikáltam, 1962 óta sok versem jelent meg a pécsi Jelenkorban, a Tiszatájban, az Új Írásban, a Kortársban és hasonló lapokban.

– *Miért hagyta abba a tanítást?*

– Anyámék Október 6-a utcai lakásában lakott idős, nyomorék soproni nagynénénk, aki szegény 1970-ben meghalt. Így a nagyszoba felszabadult, és Hernádon csapot-papot otthagyva felköltöztünk Budapestre. Elhatároztam, hogy soha többé nem tanítok. A pedagógusoktól akkoriban szinte csak azt várták, hogy bürokraták legyenek. A napi szélmalomharcokban felőrlődő, megnyomorított embereknek láttam kollégáim többségét. Ehhez nem volt kedvem. Egy évet leszámítva, sikerült is tartanom magam a fogadalmamhoz. Tavaly a Brunszvik Teréz Óvónőképzővel karöltve indult egy kísérleti főiskola Szarvason. Nagy István Vizuális Főiskola lett volna a neve, ha megvalósult volna. A kísérleti tanévben tanítottam ott irodalomtörténetet.

– *Ha már az irodalomtörténetnél tartunk, nemrégiben Czóbel Minkáról hallottam nagy lelkesedéssel beszélni az Irodalmi Újságban. Honnan ered a régi – pontosabban a régebbi – magyar irodalomhoz való vonzódása?*

– Ha jól emlékszem, a gimnáziumi tankönyvünk csupán Balassit, Szkhárosi Horváth Andrást és Bornemisza Pétert tárgyalta részletesebben, a főiskolán pedig a régi magyar irodalomról szinte szó sem esett. Amikor az egyetem levelező hallgatójaként visszakérültem Szegedre, elkezdett érdekelni a régi magyar irodalom. Jelentős szerepe volt ebben a régi magyar irodalmat oktató tanáromnak, Kovács Sándor Ivánnak – később főnököm és barátom lett a Kortárs szerkesztőségében –, akinek sikerült valahogyan az érdeklődésemet efelé fordítania. Ezért a mai napig hálás vagyok neki! Sok estét töltöttünk el együtt Weöres Sándornál, aki akkoriban a Három veréb hat szemmel című könyvét írta. A Kortárs folyamatosan közölte kutatásait és álmait a régi magyar irodalomról. Igyekeztünk őt ellátni olvasnivalókkal, ötletekkel, könyveket hordtunk neki. Mint egykori antikvárius, összegyűjtöttem neki a teljes Régi magyar költők táráat. A régi magyar irodalom azóta is az egyik szenvedélyem maradt.

– *Megmutatta saját verseit is Weöres Sándornak?*

– Ennek előtörténete is van: érettségi után, amikor először felvételiztem Szegedre, nem vettek fel, ezért 1961 őszén a Széchényi Könyvtár hírlaptárában helyezkedtem el. Remek közösségbe csöppentem, olyan embereket ismerhettem meg, mint Hamvas Béla, Zolnay László. Egy emelettel felettünk dolgozott Vértes László, az őslénytanász, aki később a vértesszőlősi ősembert megtalálta. Kollégám és szobatársam volt egy idősebb úr, Balla Sándor, aki a Szegedi Fialok Művészeti Kollégiumának tagja volt. Annak idején meg is jelent Szegeden egy könyve, ha jól emlékszem, Kalangya címmel. Remek iskola volt számomra a Széchényi Könyvtár. Még akkor, 1961-ben, tizenkilenc évesen elvittem megmutatni a verseimet Weöres Sándornak, aki a Pusztaszeri úton egy kékre festett emeletes házban lakott. Megnézte és mondott róla egyet s mást, amit később meg is írtam A ferenchegy-i kertész című prózai dolgozatomban. Emlékszem a pulikutyájára, meg arra, hogy állandóan Kodályt emlegette, aki sokat segített neki. Kodály akkora tekintély volt, hogy vele Rákosiék sem tudtak mit kezdeni. Weöres elmesélte, hogy óriási dolog volt az ötvenes években, hogy időnként megállt egy nagy fekete autó a házuk előtt, kiszállt belőle Kodály és bement hozzájuk. Akkoriban csak a leg-

felsőbb pártvezetésnek voltak olyan autói, a házmester és szomszédok nem tudták, ki a látogató, ezért sosem merték piszkálni Weöresüket.

- *Szepesi Attila költészetét az egyik kritikus úgy jellemezte, hogy sok szállal és szorosan kötődik szinte valamennyi magyar költői hagyományhoz...*

- Örömmel elfogadom ezt az értékelést, mert nagyon fontosnak tartom, hogy annak a művészeti ágának, mesterségnek, amit művel az ember, lehetőleg minél magasabb fokon tisztában legyen a szakmai részével. Alapvetőnek tartom, hogy végigstudíroztam a magyar irodalmat a kezdeti koroktól a XVI. században kivirágzó nagy költészetén át a későbbiekig, amikor a nyugatos verselés – amit Ráday Gedeonról Ráday-verselésnek is hívtak egy ideig – meghonosodott Magyarországon.

- *Versinspirációiban nemcsak költészeti, hanem sok képzőművészeti, zenei természetű motiváció is felbukkan...*

- Az olyan mesterek, mint Van Gogh, Goya, Debussy, Bach és Mozart, legalább annyira hatással voltak rám, mint Berzsenyi vagy épp Csokonai, akiben Weöres Sándor előképét látom. Babitsot ahhoz képest, hogy milyen fontos magyar költő, csak később ismertem meg alaposabban, sokkal később, mint József Attilát. Füst Milánra, aki jellegzetes figurája volt Pestnek, jól emlékszem az utcáról, ahol gyakran láttam, amikor a gimnáziumba mentem.

- *Azt is írják, hogy távolságtartással figyeli a költészet újabb fejleményeit...*

- Igaz, hogy távolságtartással figyelem, hiszen nem tartom fontosnak, hogy a napi divatokkal mindig lépést tartsak, de azért mégis szemmel tartom. Sok értékes és érdekes dolgot látok ezekben az új kifejezési eszközökben. Nehezen esik le a tantusz nálam, fontosabb, hogy szervesüljenek a dolgok bennem, és ez időbe telik. Ha látok egy tendenciát, nem tudok egyik napról a másikra ráhangolódni. Ha érdekesnek, rokonszenvesnek találom, akkor sem biztos, hogy gyorsan megy. Talán nem is az én dolgom, hogy a legfiatalabbak irányzatait kövessem.

- *Akadnak induló költők, akik megkeresik tanácsért, akik kérik a véleményét?*

- Előfordul. Például Fenyves Marcell, akit nagyra becsülök, és kitűnő, jól felkészült költőnek tartok. Talán azért is érdekel különösen, amit ő csinál, mert az antik formát és a modern groteszket tudja fantasztikus harmóniába ötvözni. Ugyanezt mondanám a szintén fiatal Zsávolya Zoltánról, aki nemcsak jó költő, hanem kitűnő prózát is ír, és nem lehet még biztosan eldönteni, melyik műfajban lesz majd igazán otthon.

- *Amikor megjelent az ÉS-ben az „1 könyv – Kortársunk, Szepesi Attila” címmel Esterházy Péter figyelemfelkeltő írása, sokan felkapták a fejüket, és elgondolkodtak azon, mennyire nem ismerik a költészetét. Hogyan fogadta Esterházy elismerését?*

- Több okból is nagyon örültem neki. Pétert régóta nagyra becsülöm, pályakezdő korától ismerem, és szemmel tartom a munkásságát. Emlékszem, jókat beszélgettünk annak idején a Kortárs folyosóin. Akkoriban jutottam hozzá Hamvas Béla-kéziratokhoz, és ő is épp ezeket olvagatta, már ahogyan akkoriban lehetett „a pad alatt”. Péter járt is hozzánk, gyerekeim a térdén lovagoltak. Írása meghökkentett, mert kitűnt belőle, hogy pontosan benne van abban, amit csinállok. Persze gondoltam, hogy ami eljut hozzá, esetleg elolvassa. De abból, amit írt, hallatlan alaposság derült ki. Hogy ponto-

san tisztában van az elágazásokkal, fényekkel és árnyékokkal. Nagyon jólesett, hogy megírta mindezt.

– *Mit gondol a mai magyar irodalom megosztottságáról?*

– Egész egyszerűen nem vagyok hajlandó tudomásul venni. Amit meg lehet osztani, azzal nem is érdemes foglalkozni. Vannak olyan emberek, akik kényszerből, nem is saját jószántukból, valamelyik szekértáborba sorolódnak – magam is közéjük tartozom –, ugyanakkor az egész magyar irodalomhoz van közük, ugyanis ez a megosztottság egyáltalán nem esztétikai természetű. Sok olyan költőtársamat esztétikailag közel érzem magamhoz, akit esetleg nem feltétlenül abba a brancsba sorolnak, ahová én is – akarla-akaratlanul – besorolódom. A megosztottságot nem szabad komolyan venni, mert nem a szellem, nem a kultúra világához tartozik.

– *A megosztottságnak is része lehet abban, hogy költőként kit hogyan értékelnek...*

– Weöres Sándor mondta, hogy az utóbbi kétszáz évben az irodalmi köztudat annyira elhomályosult, hogy az adott korok sohasem tudják, ki kicsoda az irodalomban. Ha végiggondoljuk, minden korszaknak megvoltak azok a mesterei, vagy legalábbis mesternek hitt alkotói, akiket az utókor kevésbé ismert el. A Mohács és a Szülőföldem szép határa szerzőjét, Kisfaludy Károlyt a maga korában a legnagyobb költőnek tartották, miközben Vörösmarty, Berzsenyi és mások különbek voltak nála. De nem is ő a legjobb példa erre, hiszen utána jött Császár Elemér, Tóth Kálmán, majd a nagy elötétülés időszaka Pósa Lajossal, Szabolcska Mihállyal és Mécs Lászlóval, akit mostanában sokan fel akarnak támasztani.

– *Pósa is domborművet kapott nemrégiben a Szegedi Nemzeti Színház előcsarnokában...*

– Semmi baj nincs ezzel, de ne higgyük el róla, hogy ő is egy Babits Mihály volt. Szabolcskának pedig a szarvasi főiskolán van domborműve, ami ott a helyén is van, ettől ő még nem volt Kosztolányi vagy Füst Milán, de még csak Czóbel Minka sem. A közelmúltból is mondhatunk a jelenségre példát, hiszen Váci Mihály akkor volt a nagy zászlóvivő, amikor az „árnyékában” Pilinszky, Kassák, Weöres, Nagy László és a többiek alkottak. A Magvetőnél megjelent első kötetem szerkesztője, Csanádi Imre barátom – akit nagyon szerettem, és aki szerkesztőségi főnököm is volt egy időben – mesélte, hogy az ötvenes években az íróknak marxista szemináriumra kellett járniuk. Az író elvtársak be voltak osztva, kinek, hová, hány órára kell mennie. Mindig volt egy előadó, aki naprakészen leverklizte nekik az aktuális marhaságokat. Furcsa helyzetek is adódtak: az egyik ilyen szemináriumon egy egészen fiatal előadó – aki ma is aktív költő – a magyar munkásmozgalom történetéről beszélt, miközben a hallgatók között ott ült Kassák Lajos is, aki minden furcsaságával és nagyszerűségével együtt maga volt a magyar munkásmozgalom...

– *Ebben a felgyorsult világban mintha egyre kevesebben olvasnának rendszeresen verseket. Mit gondol, mi lesz így a lírával?*

– Nehéz ehhez hozzászólnom, mert ugyan látom, hogy ez a kor az információ, az e-mail és az internet kora, de ezek a dolgok abszolút neutrálisak számomra. Munkahelyemen, a Magyar Nemzet szerkesztőségében kell ugyan számítógépet kezelnem, de csak gépirói szinten, azaz be tudom gépelni egy-egy dolgozatomat. Az internetet is használhatnám, de ahhoz már nem értek, és nem is akarok. Számomra az internet egy kétdimenziós világ. Sokan azt hiszik, hogy a képernyőt figyelve minden megtörténik

körülöttük, holott a kétdimenziós monitoron nem a világot kapják, hanem csak a róla szóló véleményeket. Én viszont alapvetőnek tartom, hogy magukkal a dolgokkal kell foglalkozni, nem az információkkal, hírekkel és azok feldolgozásával. Nem akarok előemésztett ételt enni, ezért én inkább fákkal, kövekkel, folyókkal, gombákkal foglalkozom, és abszolút nem érdekel, hogy az interneten kinek mi a véleménye. Bizom benne, és látom is már némi jelét annak, hogy az emberek előbb-utóbb rájönnek, nem érdemes futtatni hagyni magukat az információtól, a technikától. Megállnak a talpukon és körülnéznek a világban, de nem az információszerzés neutralitásával és tárgyiaságával, hanem igyekeznek minden dolgot élményszerűen megközelíteni. Nem a kétdimenziós képernyőre, hanem a háromdimenziós fára, kőre, vízre és elsősorban a másik emberre figyelve. A fiatalokban látom jeleit annak, hogy megunják ezt az abszolút betoncivilizációt, elmennek falura, mesterséget tanulnak, hitet keresnek. Tulajdonképpen mindegy, milyen formában keresik a Teremtővel való kapcsolatot, a fontos, hogy keressék, mert ez hozzátartozik az ember önismeretéhez.

– *Mindezek fényében találó Esterházy jellemzése: „Szepesi férfi-boszorka”.*

– Ez egy szellemes, Péterre valló kifejezés. Tudom, hogy mire mondja, Kiss Annát szokták költőboszorkának nevezni, korábban Czóbel Minkát mondták annak. Nyilván arra utalhatott – s ez a verseimből is kiderül –, hogy szeretem a fákat, virágokat, szeretem kihallgatni, mit fúj a szél.

– *Költőként milyen ma a közérzete?*

– Nincs közérzetem. A kifejezést sem szeretem, mert nem tudom, mit jelent. Azt gondolom, ez a sodródó emberek kedvenc szava, akik sehova sem kötődnek, a maguk véleményét is az újságból, másoktól tudják meg. Ha lenne „közérzetem”, nyilván én is beállnék a sopánkodók és acsarkodók közé.

– *A politikára se nagyon figyel?*

– A Magyar Nemzet szerkesztőségében zajlik körülöttem a politika, ezért néha a kollégáim egy-egy kérdésemre harsányan felröhögnek. A múltkor megkérdeztem az egyik közhivatalnokról, ki ő és miért emlegetik annyit. Botrányai révén állítólag már hetek óta a hírek egyik főszereplője volt, én pedig nem is hallottam róla. Ma is legfeljebb annyit tudok, hogy melyik csapatban futballozik... A kulturális rovatnál szerencsére ezzel nem is kell foglalkoznom.

– *Tavaly jelent meg a válogatott verseit tartalmazó Széltorony című vaskos kötete. Most mire készül, min dolgozik?*

– Az utóbbi időben alig írtam verset, elsősorban prózával foglalkozom. Költőként kezdtem, prózát sokáig egyáltalán nem, vagy legfeljebb csak egy-egy recenzió erejéig írtam. Ma sokkal több prózát írok, de biztos vagyok benne, hogy az újabb verskorszakom is el fog jönni. Egyelőre különösebben elébe sem megyek, pedig az is kellene hozzá, mert nem elég csak romantikus módon várni az ihletet. Elkezdtem írni pesti gyerekkorom történetét. Emlékezőfüzér lesz, a nagyobbik felével már meg is vagyok. Továbbra is elsősorban esszéket írok, és várom a vers közeledtét. Ha megérem, én is teszek felé néhány lépést.

Hollési Zolt